

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Pavla Homolová

**Důvěra v trestní spravedlnost a compliance
v České republice**

**Confidence in criminal justice and compliance
in the Czech Republic**

Praha 2012

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Buriánek CSc.

Děkuji panu docentu PhDr. Jiřímu Buriánkovi CSc. za vedení práce, Janě Bakalové za korektury a inspirativní komentáře a všem ostatním, kteří mě při psaní práce podpořili.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. srpna 2012

.....
Pavla Homolová

Abstrakt

Předmětem diplomové práce jsou normativní a instrumentální aspekty compliance se zákonem a spolupráce se systémem trestní spravedlnosti v české společnosti, konkrétně důvěra v policii a trestní soudy a jejich vnímaná legitimita, osobní morálka a vnímané riziko postihu. Cílem práce bylo v českém prostředí empiricky ověřit revidovaný Tylerův model procedurální spravedlnosti ve vztahu ke complianci, tak jak byl navržen Jacksonem et al. (2011). Rozbor zdrojů k tématu naznačil možná omezení funkčnosti modelu v české společnosti, zejména s ohledem na nízkou důvěru české veřejnosti v policii a soudy a jejich nízkou vnímanou legitimitu. Empirická analýza dvou reprezentativních datových souborů (ESS Round 5 2010, Bezpečnostní rizika 1999) s využitím strukturního modelování však naznačila, že důvěra v procedurální spravedlnost policie je v české společnosti - narozdíl od strachu z postihu – důležitým nepřímým faktorem pro predikci compliance. Jako relativně nejvýznamnější prediktory compliance se v české společnosti ukazují závazek poslušnosti zákona ovlivňovaný zejména důvěrou v procedurální spravedlnost, a osobní morálka. Model nebyl potvrzen v případě soudů, ani pro data z roku 1999, pravděpodobně kvůli nízké vnitřní konzistenci některých škál.

Klíčová slova

důvěra, legitimita, trestní spravedlnost, compliance

Abstract

The thesis is aimed at normative and instrumental aspects of compliance with the law and cooperation with the criminal justice system in the Czech society, namely trust in the police and criminal courts and their perceived legitimacy, personal morality and perceived risk of sanctions. Its purpose was to empirically verify the revised Tyler's procedural justice model of compliance as suggested by Jackson et al. (2011) within the Czech context. A review of literature on the topic implied potential constraints to validity of the model in the Czech society, mainly in respect to low levels of trust and legitimacy of the police and courts. Nevertheless, the empirical analysis based on structural equation modelling with use of two representative datasets (ESS Round 5 2010, Bezpečnostní rizika 1999) indicates trust in police procedural fairness to be - in contrast to fear of sanctions - a strong factor in predicting compliance. The obligation to obey the law shaped mainly by trust in procedural fairness and personal morality appear to be comparatively the most important predictors of compliance in the Czech Republic. The model was not significant in case of courts nor for the 1999 dataset, probably due to poor internal consistency of some constructs.

Keywords

confidence, legitimacy, criminal justice, compliance

OBSAH

ÚVOD.....	8
1 KOMPLIANCE SE ZÁKONEM JAKO SOCIÁLNÍ JEV	11
1.1 Vymezení compliance a příbuzných pojmů	11
1.2 Rámcový výklad compliance se zákonem	14
1.3 Individuální compliance vůči autoritě.....	19
Shrnutí kapitoly 1	21
2 VÝCHODISKA ANALÝZY INSTITUCIONÁLNÍ DŮVĚRY	22
2.1 Vymezení důvěry.....	23
2.2 Instituce jako zdroj, mediátor a objekt důvěry	27
Shrnutí kapitoly 2	29
3 DŮVĚRA V INSTITUCE TRESTNÍ SPRAVEDLNOSTI VE VZTAHU KE KOMPLIANCI	30
3.1 Důvěra v záměry institucí trestní spravedlnosti.....	33
3.2 Důvěra v policii a soudy v české společnosti.....	35
Shrnutí kapitoly 3	38
4 INSTITUCIONÁLNÍ LEGITIMITA VE VZTAHU KE KOMPLIANCI	39
4.1 Dimenzionalita legitimacy	39
4.2 Legitimita institucí trestní spravedlnosti.....	41
4.2.1 Procedurální model institucionální legitimacy.....	43
4.2.2 Legitimita institucí trestní spravedlnosti v české společnosti.....	46
4.3 Legitimita zákona a legální cynismus	49
Shrnutí kapitoly 4	50
Empirická část	51
5 PŘEDMĚT A CÍL VÝZKUMU	51
6 METODY VÝZKUMU.....	53
6.1 Popis konstruktů modelu	53
6.2 Závěry z pilotáže modelu ve Velké Británii	57
6.3 Výzkumné hypotézy	59
6.4 Sběr dat	61
7 ANALÝZA DAT	62
7.1 Analýza vnitřní konzistence škál modelu	62
7.2 Postoje k policii, soudům a k vybraným deliktům.....	65
7.3 Korelační analýza.....	71
7.4 Strukturní analýza	74

7.4.1 Přehled testovaných modelů	74
7.4.2 Úprava dat pro účely strukturní analýzy	74
7.4.3 Výsledky strukturní analýzy.....	76
8 DISKUZE	83
ZÁVĚR	86
LITERATURA.....	87
SEZNAM PŘÍLOH.....	99

ÚVOD

A state which can only coerce its subjects is not governing them, it is at war with them¹.

(Barker)

Otázka zachování řádu ve společnosti je kladena z různých úhlů pohledu. Na její podobě se nepochybně odráží, kdo a s jakým cílem ji pokládá. Už z toho důvodu můžeme očekávat, že ani nalezené odpovědi se nebudou vždy shodovat. Co je však podstatnější, odpověď se mění bez ohledu na konkrétní znění otázky, v souvislosti se stavem a vývojem společenských podmínek. Déle než století trvající empirické zkoumání determinant sociálních deviací a kriminality v rámci kriminologie a sociologie dokládá, že faktory působící na ochotu podvolit se pravidlům společnosti nejsou univerzálně platné napříč společnostmi nebo v průběhu dějin ani napříč různými sociálními skupinami v téže společnosti. Na počátku 90. let 20. století si jednu z variant uvedené otázky položil americký sociální psycholog T. R. Tyler (*Why People Obey the Law?* 1990). Ve svém rozsáhle koncipovaném výzkumu postojů a chování obyvatel Chicaga dospěl k závěru (ověřeném později v několika následných studiích v americkém prostředí), že „*lidé se podvolují zákonu ne tak proto, že se bojí trestu, jako proto, že se domnívají, že právní autority jsou legitimní a že jejich postupy jsou obecně spravedlivé,*“² (Tyler 1990 dle Bottoms a Tankebe 2012). Tomuto empiricky dobře podloženému, nicméně provokativně zobecňujícímu zjištění, byla následně vzhledem k jeho potenciálnímu významu pro utváření trestní politiky věnována především v kriminologických kruzích značná pozornost. Jeho platnost v současném evropském kontextu se začala ověřovat v roce 2010 díky sérii výzkumů týmu britských kriminologů (M. Hough, J. Jackson et al.) v rámci projektu Evropské unie *EuroJustis*.³ Autoři na základě studie britské populace vytvořili aktualizovaný empirický model vztahu důvěry ve spravedlnost policie a trestního soudnictví, jejich vnímané legitimacy a compliance - dobrovolného dodržování zákonů - a spolupráce s orgány trestní spravedlnosti. Podle jimi nastolené hypotézy má na complianci a kooperaci rozhodující vliv vnímaná legitimita policie, soudů a zákonů, která je významně posilována důvěrou v procedurální spravedlnost těchto institucí (Jackson et al. 2012). Díky

¹ vlastní překlad anglického originálu: „*Stát, který dokáže své občany k jednání pouze přinutit násilím jim nevládne, ale válčí s nimi.*“ (Barker 1990)

² vlastní překlad anglického originálu ze zadní strany přebalu Tylerovy knihy: „*people comply with the law not so much because they fear punishment as because they feel the legal authorities are legitimate and that their actions are generally fair*“

³ koordinuje M. Hough, Institute for Criminal Policy Research, School of Law, Birkbeck College, London. Více informací na <http://eurojustis.eu/>

zařazení baterie souvisejících otázek do celoevropského výzkumného šetření *European Social Survey* (ESS Round 5, 2010) je možné otestovat platnost modelu ve 26 zemích včetně České republiky. Dosavadní výsledky naznačují, že význam vnímané procedurální spravedlnosti pro ochotu dodržovat zákon je přinejmenším v britské společnosti obdobně zásadní jako ve společnosti americké (Jackson et al. 2012). Je ale nutné si uvědomit, že postavení institucí trestní spravedlnosti v anglosaském prostředí je poměrně specifické (viz odlišnosti *common law* versus *civil law*), a proto by závěry studií těchto populací neměly být nepodloženě zobecňovány. Společně se Shermanem (2002) se nicméně domnívám, že Tylerem zjištěné vztahy jsou odrazem obecnější hodnotové proměny pokročilých demokracií západního světa, Inglehartem popisované v rámci přechodu od hodnotového materialismu k postmaterialismu jako anti-autoritářský obrat, kdy jsou lidé zvýšeně citliví vůči porušování svých individuálních práv a svobod a méně ochotní akceptovat autoritu (Inglehart 1997 dle Sherman 2002). V této souvislosti je podle mého názoru nutné komparovat data mezinárodního šetření ESS – předpokládám, že pro společnosti s převládající orientací na hodnotu rovnosti oproti hierarchičnosti (a obecně společnosti s relativně dlouhou demokratickou tradicí) bude vysledovaný efekt výraznější.⁴ O to pozorněji je třeba analyzovat data ze zemí post-totalitních včetně České republiky – orientace na hodnotu rovnosti zde není tak silná (Schwartz 2004) a pro vnímanou legitimitu institucí se ukazují podstatnější instrumentální faktory oproti normativním (Inglehart a Welzel 2005).

Hlavním cílem předkládané diplomové práce je ověřit platnost uvedeného empirického modelu vztahu důvěry ve spravedlnost policie a trestního soudnictví, jejich vnímané legitimacy, a compliance pro českou populaci. Na základě dostupné literatury očekávám, že důvěra v procedurální spravedlnost policie a soudů nebude mít pro jejich vnímanou legitimitu výrazně větší význam než další složky důvěry v policii a soudy, a že na ochotě dodržet zákon se budou podílet jak instrumentální faktory (vnímané riziko sankcí, důvěra v efektivitu a distributivní spravedlnost), tak faktory normativní (osobní morálka, důvěra v procedurální spravedlnost a vnímaná legitimita policie a soudů). Práce by také měla umožnit nalézt vhodné empirické ukazatele důvěry české veřejnosti v domácí trestněprávní instituce a ukazatele jejich vnímané legitimacy. Jejich identifikace by měla vést k lepšímu porozumění vztahu důvěry a legitimacy v českém prostředí a k přesnější evaluaci výsledků trestněprávní politiky (ESS 2011, Final Module Template), a tedy i k její efektivní realizaci. Vedle těchto cílů

⁴ empirickým kritériem může být Inglehartova škála postmaterialismu (Inglehart 1990), ale i Hofstedeho index vzdálenosti od moci (PDI) (Hofstede a Rose 2001) a Schwartzova dimenze rovnost versus hierarchie (Schwartz 2004). Nutno dodat, že orientace na rovnost ve Schwartzově pojetí neodpovídá orientaci na rovnost v Inglehartově koncepci (kde je vnímána jako protipól orientace na svobodu a souvisí spíše s materialistickým hodnotovým typem).

můžeme s pomocí uvedeného modelu řešit širší otázku významu distributivní a procedurální spravedlnosti a obecněji instrumentálních versus normativních faktorů ve vztahu ke kompliantnímu chování jedinců a sociálních skupin a k hodnotové orientaci společnosti. Veškeré analýzy budou provedeny na dvou reprezentativních souborech dat získaných v rozmezí 12 let, což by mělo poskytnout náhled na dynamiku zjištěných vztahů v čase. Přínos práce vidím jak v teoretické rovině – jako příspěvek k sociologicky uchopené analýze témat důvěry v instituce, (vnímané) spravedlnosti a (vnímané) legitimacy institucí a k výkladovým teoriím sociálních deviací, tak v rovině praktické – jako podklad pro zefektivnění trestní politiky v České republice.

Práce je členěna klasickým způsobem na teoretickou a empirickou část. V teoretické části se věnuji nejprve základním výkladovým rámcům compliance se zákonem a otázce její sociální podmíněnosti, dále faktorům compliance vyplývajícím z normativního výkladu: institucionální důvěře a legitimitě a jejich vzájemným vztahům (především s ohledem na instituce trestní spravedlnosti a česká specifika), a konečně významu důvěry v procedurální spravedlnost policie a soudů a procedurálnímu modelu institucionální legitimacy z něj odvozenému. Každá z kapitol je pro snazší orientaci zakončena stručným shrnutím. V empirické části je podán popis konstruktů testovaného modelu, užitých metod, základních hypotéz, výsledky statistických analýz a interpretace výzkumných zjištění včetně diskuze. Součástí práce je příloha s podrobnými výsledky statistické analýzy a seznam literatury.

1 KOMPLIANCE SE ZÁKONEM JAKO SOCIÁLNÍ JEV

*Veřejnost, a dokonce i společenské vědy zabývající se právem mají sklon chápat právní autority jako mocné do té míry, že jsou schopné donutit občany k určitému chování. Ve skutečnosti je přinejmenším v demokratických režimech moc právních institucí omezená a účinnost právních a zákonných rozhodnutí podstatně závisí na všeobecné dobrovolné komplianci s jejich nařízením ze strany těch, kterých se tyto předpisy týkají.*⁵

(Tyler a Lind 2001, s. 66)

1.1 Vymezení kompliance a příbuzných pojmů

Termín kompliance se v sociologickém kontextu vyskytuje poměrně zřídka, byť jej můžeme chápat jako jeden z typů **konformity**, která patří k základním tématům oboru⁶. V humanitních vědách se kompliance nejčastěji chápe jako chování, které bychom česky mohli nazvat *vyhovění*, tedy podřízení se určitým vnějším *požadavkům* (Šikl 1998). Může se přitom jednat o explicitní či implicitní požadavek ze strany jedince nebo skupiny (požadavek zakoupení určitého výrobku), častěji se užívá specificky pro požadavky dodržování určitých pravidel vznášených *autoritou*, tedy jedincem či skupinou disponujícím sociálním vlivem (požadavek dodržení zásad léčby doporučených lékařem). V této práci termín vztahuji na podvolování se autoritě institucí trestní spravedlnosti, konkrétně policii a soudům, a to především na makrosociální úrovni. Odvozeně budu komplianci chápat dodržování zákonů v celé společnosti.⁷

Mluvíme-li o komplianci, máme na mysli především kompliantní chování. Nevypovídáme tak o míře zvnitřnění zvnějšku kladených požadavků, obvykle nemáme na mysli podřízení se na základě trvalého ztotožnění se s nimi – například Pavitt hovoří o komplianci jako podřizujícím se chování bez ohledu na postoje (Pavitt 1998).⁸ Pro označení silnějšího stupně konformity, trvalejšího vnitřního přijetí vnějšího požadavku (ovšem na základě vnějšího

⁵ vlastní překlad anglického originálu: „*There is a tendency in the general population, and even in other social sciences concerned with law, to think of legal authorities as being so powerful as to be able to compel citizen behavior. In reality, at least in democracies, the power of legal institutions is limited and the effectiveness of law and legal decisions is heavily dependent on widespread voluntary compliance with their directives by those who are affected by those decrees.*“

⁶ někdy se však oba pojmy odlišují - konformita je potom narozdíl od compliance chápána jako samovolné podvolení se skupinovým normám, tedy podvolení se bez adresného požadavku (Šikl 1998)

⁷ naznačenou dualitu úrovní compliance odráží kapitoly 1.2 a 1.3 této práce

⁸ v tomto bodě je patrnější, proč se sociologie pojmu (a studiu) compliance vyhýbá – její metodologické nástroje ji často nutí k přijetí ne vždy opodstatněného předpokladu těsného sejetí postoje a chování.

podnětu) se potom používá termín **akceptace**, případně **identifikace** (v případě, kdy je takovým podnětem atraktivita vzoru). Nejsilnější stupeň konformity, přijetí původně vnějších požadavků za své vlastní, které již bude přítomné v postojích i v chování, označujeme pojmem **internalizace** (Kelman 1958).

Obsahově příbuzným pojmem ke komplianci je pojem **kooperace**, spolupráce. Kooperující chování může vykazovat podobné znaky jako chování kompliantní. Obvykle je však kooperace chápána jako pojem širšího rozsahu, a to jako jeden ze dvou základních typů sociální interakce (vedle kompetice). Kooperativní chování je charakteristicky vedeno prosociálně orientovanými cíli. Narozdíl od kompliance zde tedy není podstatná primárně role sociálního vlivu nebo mocenské uspořádání vztahu. V této práci používám pojem kooperace v souladu s Jacksonem et al. (2011) ve vztahu k ochotě spolupracovat s orgány trestní justice (konkrétně policie a soudů) za účelem prosazování zákonných norem.

Od compliance a konformity bývá oddělován pojem **poslušnost** (Šikl 1998). Ta označuje specificky podřízení se autoritě na základě explicitního nařízení či příkazu, přičemž jejich nedodržení může být potrestáno, narozdíl od kompliantního chování je tedy poslušné chování vyvoláno rozkazem a motivováno převážně strachem z trestu (Velký sociologický slovník II 1996, s. 808-809).

Humanitní vědy nabízejí pro kompliantní chování člověka řadu teoretických i empiricky podložených, i když navzájem ne vždy kongruentních zdůvodnění. V sociologii uvažujeme o problému podvolení se autoritě obvykle na makroúrovni, tedy o sociální komplianci (častěji konformitě) vůči společenským normám a institucím. Jako klíčový faktor dobrovolného podvolování se požadavkům systému a jeho institucím se v sociologické, kriminologické, právní a politologické literatuře (Bottoms a Tankebe 2012) popisuje **legitimita** (legitimita objektu, který požadavek vydává), což je víra, že příslušné objekty disponují oprávněnou mocí (autoritou) vydávat rozhodnutí, kterým se musí občané podřizovat (Dogan 1998). Sociologické vysvětlení compliance se přitom nijak zásadně neliší od psychologického – koncept legitimacy můžeme chápat jako součást úvah o sociálním vlivu. Těsné sepejetí compliance a legitimacy je patrné už u jednoho z prvních sociologických teoretiků legitimacy, Maxe Webera. Autoritu (u něj *panství*) vymezil jako „*předpoklad, že příslušné osoby uposlechnou rozkazu jistého obsahu*“ (Weber 1997, s. 47) a tvrdí, že „*základ každého mocenského systému a podobně i každé ochoty poslouchat, je přesvědčení, díky kterému je autoritám propůjčována prestiž*“, tedy přesvědčení o legitimitě (Weber 1964, s. 382). Otázkou zůstává, co přesně v daném politickém uspořádání a společenském kontextu

tuto legitimitu vytváří (a do jaké míry lze hovořit o univerzální struktuře a obsahu legitimity). Ve Weberově pojetí jsou to buď **psychické faktory** (citová oddanost, víra v absolutní platnost určitého řádu jako výrazu závazných hodnot, nebo náboženská víra ve spásu) (a) nebo faktory vyplývající z „*očekávání specifických vnějších následků, čili: orientací zájmů*“ (dle Weber, 1997, s. 55, zvýraznění vlastní).⁹ V této práci se v souladu s Tylerovým modelem zaměřím zejména na předpokládaný význam institucionální důvěry a procedurální spravedlnosti pro přesvědčení o legitimitě.

Konečně je dobré upozornit, že obsah pojmu kompliance není jednoduchým opakem obsahu pojmu **deviace**. Kompliantní chování totiž alespoň v teoretickém pojetí není prostým synonymem pro chování nedelegantní povahy, je v něm navíc obsažen prvek proaktivity, vyjádřené ochoty podvolit se. Otázka proč lidé dodržují zákony (jsou kompliantní) tak není přesným inverzním doplňkem k otázce proč lidé páchají zločiny (jsou deviantní). Má smysl si je klást obě, protože faktory vedoucí ke komplianci (například důvěra v soudnictví dané země) mohou být jiné než faktory vedoucí k deviaci (například nízká sebekontrola), byť se samozřejmě řada z nich bude shodovat (například míra internalizace morálních hodnot). O tom, zda bude mít člověk tendenci zákon porušit nebo dodržet, může rozhodovat relativní zastoupení obou skupin faktorů. Hlavní teoretické přístupy vykládající komplianci se zákonem nicméně rezonují s tradičními kriminologickými směry výkladu příčin páčání zločinů. Jedná se na jedné straně o teorie zdůrazňující instrumentální faktory jednání (jako vnímané riziko potrestání apod.) bližší klasickým a neoklasickým kriminologickým teoriím, a teorie zdůrazňující normativní faktory jednání (jako osobní morálka, vnímaná legitimita institucí apod.) bližší pozitivistickým kriminologickým přístupům na straně druhé (Schulhofer et al. 2010) Tohoto rámce využiji nejen z toho důvodu, že důkladnější teoretické uchopení kompliance v sociologii prakticky chybí, ale i proto, že koresponduje se zakotvením modelu ověřovaného v empirické části.

⁹ první skupinu bychom mohli zařadit k normativním faktorům, druhou skupinu k faktorům instrumentálním. Obdobně jsou proti sobě (a vedle sebe) kladeny instrumentální a normativní motivy jednání. Jejich relativní význam představuje základní rámec výkladů kompliantního a deviantního jednání, podrobněji o nich bude v tomto ohledu pojednáno v kapitole 1.2.

1.2 Rámcový výklad compliance se zákonem

1.2.1 Instrumentální teorie: role sankcí

Instrumentální teorie jednání přikládají rozhodující význam pro motivaci výsledkům, které takové jednání domněle přinese. S tímto pohledem jsou spojeny teorie sociálních deviací vycházející z myšlenek kriminologického klasicismu - od klasické školy trestního práva v 18. století (Beccaria, Bentham), přes neoklasicky orientovanou teorii racionální volby ze 70. let 20. století (Clark a Cornish, Becker), konzervativní přístup politologa J. Q. Wilsona (1975), teorii rutinních aktivit Cohena a Felsona (1979) aj. (Zapletal 2003) Podle těchto přístupů se lidé svobodně rozhodují o tom, zda budou dodržovat zákon, a to na základě posouzení, zda je to pro ně prospěšné. Potenciální vliv systémových (společenských) faktorů, je v teoriích racionální volby odmítán. Spojují se zde tedy dvě představy o podstatě člověka: jako člověka nadaného svobodnou vůlí (*homo eligens*) a jako člověka jednajícího pragmaticky (bez většího vlivu osobní morálky) na základě kalkulace subjektivní pravděpodobnosti předpokládaných zisků a nákladů svého jednání (*homo oeconomicus*) (Zapletal 2003). V případě zvažování deviantního jednání jsou potenciální náklady obvykle představovány trestními **sankcemi**. Uvažovat lze i o neformálních negativních sankcích ze strany blízkého sociálního okolí (úlohou neformální sociální kontroly ve vztahu ke konformnímu jednání se zabývají kriminologické teorie kontroly, přičemž jejich východiska v sobě spojují instrumentální i normativní výklad konformity, blíže viz kapitola 1.2.3). Jako nákladné či nevýhodné může být deviantní jednání vnímáno také tehdy, jsou-li příležitosti k jeho páčání ztíženy. Proto byl v klasicky orientované trestní politice (označované jako politika *law and order*, tedy politika práva a pořádku) rozvíjené po neúspěchu pozitivistických snah přibližně od 70. let 20. století především v USA a Velké Británii (Zapletal 2003) za účelem zvýšení subjektivního vnímaného rizika nezákonného jednání kladen důraz na represivní strategii **odstrašení** (*deterrence*) a generální a situační prevenci - zpřísnění trestů, zvýšení pravděpodobnosti potrestání díky posílení sociální kontroly a snížení příležitostí k páčání zločinů. V důsledku toho je pro činnost institucí trestní spravedlnosti vyžadována zejména výkonnost, donucovací síla, apod (Hough et al. 2005).

Uvedené strategie boje s kriminalitou (*crime-control model*) jsou přirozeně nákladné, a mohou vést k odcizení jedinců i veřejnosti od institucí (Jackson a Bradford 2009). Podle aktuálních empirických poznatků má však strach z trestu sám o sobě jen slabý vliv na kompliance (Hough et al. 2005, Fagan 2008). Deterenční efekt formálních sankcí navíc podle

Tittla závisí primárně na vnímání neformálních sankcí (Tittle 1980 dle Borgatta et al. 2000). Nedávná metaanalýza na vzorku více než dvou set studií potvrdila, že efekt zastrašení má ve srovnání s vlivem vrstevníků a sebekontroly pouze slabý vztah ke kriminalitě (Pratt et al. 2009). Potenciální ztráta respektu a postavení v rámci komunity je totiž vnímána jako větší, než ztráta svobody nebo materiální újma (Borgatta et al. 2000). Nagin (1998) dodává, že deterenční efekt má tím menší sílu, čím častěji je využíván (tzv. *eroze stigmatu* například v případě vysoké míry uvěznění). Neoklasickým kriminologickým přístupům je také vytýkáno, že efekt odstrašení nemá univerzální platnost (není například příliš funkční u profesionálních zločinců, mladších pachatelů a pachatelů násilných trestných činů), kritizováno je opomíjení emocionality lidského jednání a interindividuálních odlišností (například motivačních systémů nebo kognitivních funkcí potřebných pro racionální posouzení výhodnosti určitého jednání) (Zapletal 2003). I když výzkumy neprokázaly všeobecnou platnost hypotézy, že člověk jedná jako *homo oeconomicus* (Kuchta a Válková 2005), existuje empirická evidence, že osoby postrádající internalizované morální normy vykazují ve svých úvahách o přijatelnosti spáchání nezákonného činu instrumentální racionalitu popisovanou teoriemi racionální volby (Kroneberg, Heintze a Mehlkop 2010). Přes uvedené výhrady představují tedy represivní strategie užitečný nástroj ke zvládnání kriminality a podpoře kompliance, ovšem teprve v kombinaci s dalšími technikami.

Pokud bychom nahlíželi komplianci optikou uvedených přístupů, rozhodne se člověk k dodržení zákona v důsledku vnímaného převládnutí výhod nad nevýhodami takového jednání a jejich subjektivní pravděpodobnosti (za předpokladu, že bilance deviantního jednání bude naopak záporná). Výhody takové situace mohou představovat formální a neformální pozitivní sankce podporující akceptaci širším sociálním okolím a s tím spojené pocity hrdosti a zvýšení sociálního statusu. Je však možné, že tyto výhody nemají pro všechny jedince stejnou hodnotu – jejich subjektivně vnímaná atraktivita či prestiž bude záviset na biologických, psychických i sociálních faktorech. Například pro člena delikventní subkultury může být akceptace ze strany majoritní společnosti zcela bezcenná. Kompliantní chování může v jeho případě naopak vyústit v odsudek ze strany sociálního okolí, pakliže je toto okolí samo delikventní. S tím mohou být spojeny negativní pocity zahanbení (srov. Braithwaite 1989: *teorie reintegrativního zahanbení*), ztráta sociálního statusu apod. Hodnoty a jejich interindividuální proměnlivost tedy nelze v úvahách o kalkulaci zisků a nákladů kompliantního a deviantního jednání ignorovat. Pro porozumění motivace kompliantního a deviantního jednání je nutné zvažovat nejen objektivní, ale především subjektivně vnímané zisky a rizika s nimi spojené.

1.2.2 Normativní teorie: role morálky, důvěry a legitimacy

Normativní teorie jednání připisují při výkladu motivace lidského jednání klíčový význam hodnotám. Kompliance se zákonem je v takovém případě vysvětlována poukazem na morální nebo etický **závazek** dodržovat zákon a řídit se rozhodnutím institucí trestní spravedlnosti. Ten pramení z přesvědčení o tom, že takové jednání je správné a zodpovědné (Fagan 2008, Robinson a Darley 2004).¹⁰ Jejich hlavní předpoklad zní, že většina populace dodržuje zákon tehdy, pokud pro ně představuje takové jednání internalizovanou hodnotu (Toby 1964 dle Borgatta et al. 2000), bez ohledu na to, zda jim přinese nějaké explicitní výhody (přesněji řečeno, konformní jednání bývá v takovém případě vnímáno jako jediná možnost, a proto ke kalkulaci jeho výhodnosti nemusí vůbec dojít – viz Tyler a Lind 2001). Oproti instrumentálním přístupům kladoucím důraz na formální sociální kontrolu je zde tedy připisován větší význam **seberegulaci**. I když je seberegulace založena částečně na dědičných vlastnostech, umocňují ji vlivy socializace (internalizace hodnot, tomu odpovídá výchovná strategie kriminologického pozitivismu), ale i širší sociální kontext jako **legitimita** autorit zákona a institucí trestní spravedlnosti (o vztahu legitimacy a compliance bude podrobněji pojednáno v kapitole 4) (Tyler a Lind 2001). Závazek je pociťován zejména tehdy, pokud jsou příslušné instituce vnímány jako legitimní (van der Toorn et al. 2011). I když se jako nejdůležitější faktor pro ochotu dodržovat zákon ukazuje osobní **morálka** (dle regresní analýzy provedené Tylerem byla nejsilnějším prediktorem compliance (Meares 2000), vliv legitimacy není zanedbatelný. Toho lze vedle represivního přístupu využít na státní úrovni pro podporu compliance a spolupráce s policií a soudy (Schulhofer et al. 2010). Využití vlivu normativních faktorů akcentuje americký model trestní spravedlnosti *due process law*¹¹ kontrastující s modelem kontroly kriminality (*crime-control model*), jeho význam je uplatňován například i v soudobých přístupech trestního soudnictví jako je *restorativní justice*.

Tyler a Lind (2001) na základě empirických studií předpokládají, že legitimitu institucí trestní spravedlnosti posiluje především důvěra v tyto instituce, a to zejména **důvěra v jejich záměry** (*motive-based trust*), kterou definují jako důvěru v procedurální a distributivní spravedlnost institucí. Za klíčovou složku s ohledem na komplianci lze podle nich chápat

¹⁰ pro kompliantní chování obecně nemusí být podstatná etičnost požadavku, postačuje, je-li sociální normou (Cialdini a Goldstein 2004)

¹¹ podle tohoto přístupu je pro legitimitu zákona klíčové neodsoudit nevinného (s tím souvisí dbání na práva obžalovaných a rozšíření jejich právní ochrany), zatímco podle modelu kontroly kriminality je pro legitimitu zákona klíčové zajistit bezpečí (Turk 1969 dle Borgatta et al. 2000)

vnímanou procedurální spravedlnost institucí (konkrétně neutralitu procedur a uctivé zacházení), která působí jako signál vysokého sociálního statusu jedince v rámci dané společnosti, čímž upevňuje jeho pozitivní sebeobraz, a také rámuje situaci (a příslušnou instituci) jako legitimní. Tyler a Lind (2001) rovněž citují výzkumy svědčící pro dlouhodobost tohoto efektu. Dokládají jej i další nezávislé studie - například Marien a Hooghe (2010) zkoumali vztah důvěry v politické instituce a postojů k dodržování zákona. Zjistili, že lidé se slabou důvěrou v instituce měli benevolentnější postoje ohledně dodržování zákona. Autoři z toho odvozují vliv důvěry v instituce na komplianci se zákonem. Význam důvěryhodnosti institucí pro komplianci bychom mohli podle mého názoru hypoteticky odvodit od proměny povahy jejich autority z hierarchické (mocenské) k expertní (Luhmann 1973, Giddens 2010) – pro komplianci ve vztahu k expertnímu typu autority zařazují Koslowsky a Schwarzwald (2001) „měkké“ charakteristiky, jako právě jejich důvěryhodnost. Jak bylo poznamenáno v předchozí kapitole, hodnoty sankcí jsou pravděpodobně do určité míry interindividuálně odlišné. Můžeme se domnívat, že ani hodnota procedurální spravedlnosti nemusí mít pro všechny jedince stejný význam. Tomu ale neodpovídají závěry citovaných studií hovořící pro značnou univerzálnost efektu procedurální spravedlnosti na ochotu dodržovat zákon. Je tedy hodnota procedurální spravedlnosti všeobecně uznávanou normou i pro subpopulaci pachatelů? Vysvětlení bychom mohli podle mého názoru hledat v orientaci na hodnoty rovnosti převládající v celém vyspělém světě, jak ji popisuje pro současné americké prostředí Sherman (2002) a pro pozdně moderní západoevropský svět Inglehart (1990) a Schwartz (2004). K tomu je třeba zohlednit sociální podstatu člověka – potřeba udržení pozitivní sociální identity, vysokého sociálního statusu a pozitivního sebeobrazu je prakticky univerzální (Cialdini a Goldstein 2004, srovn. Morris 1997).

1.2.3 Spojení normativních a instrumentálních přístupů

Instrumentální i normativní výklady ve své čisté podobě představují spíše teoretické mantinely, v rámci nichž relevantní úvahy o motivaci deviantního a kompliantního jednání v současné době probíhají. Jak uvádí Schulhofer et al. (2010), formální sociální kontrola pomocí deterenčních strategií je jen jednou z mnoha podob sociální kontroly, z nichž většina je založena i na působení normativních vlivů.¹² Aktuální empirickou podporu hypotézy o vzájemné interakci normativních a instrumentálních faktorů (ovšem s větším důrazem na

¹² ovšem jednání v souladu s morálními hodnotami nelze chápat jako čistě neracionální, může k němu docházet ve strachu z trestu svědomí (například v podobě pocitů viny a úzkosti), a může vést ke zisku v podobě posílení vlastního sebehodnocení. Takováto „kalkulace“ však pravděpodobně neproběhne na vědomé úrovni.

normativní faktory) působících na motivaci deviantního jednání podávají Kroneberg, Heintze a Mehlkop (2010). Spojení normativních a instrumentálních strategií se potom ukazuje jako nejefektivnější pro podporu compliance například v organizačním prostředí (Cialdini a Goldstein 2004).

Určité propojení obou perspektiv ve výkladu deviance a compliance přináší podle mého názoru už teorie sociální kontroly rozvíjené v kriminologii přibližně od 60. let 20. století (Reiss, Recless, Hirschi, aj.) zaměřené na otázku, proč se většina populace chová konformně (Kuchta a Válková 2005). Klíčová se jim v tomto ohledu jeví funkce neformálních kontrolních mechanismů jako je internalizace sociálních norem v dětství (*belief*), členství ve skupinách (a s tím spojené riziko ztráty statusu a veřejného odsouzení v případě deviance) (*commitment*), participace na sociálních aktivitách (*involvement*) a pevné emocionální vazby (*attachement*) (Kuchta a Válková 2005). V empirických studiích bylo ověřeno, že pokud jsou tyto mechanismy funkční, je jedinec méně náchylný k porušování sociálních norem, a to buď proto, že jeho míra integrace do společnosti v takovém případě zabezpečuje převážení výhod konformního jednání nad jeho nevýhodami, nebo protože omezují pravděpodobnost zvažování nekonformního jednání jako jedné z možných variant jednání (tato poslední interpretace by pravděpodobně nenašla jednoznačnou podporu u všech teoretiků sociální kontroly, protože odporuje jejich jednoduché premise o *homo eligens*). Otázkou však je, do jaké míry může neformální sociální kontrola působit na kompliance v soudobé společnosti. Podle Garlanda (1990 dle Borgatta et al. 2000) ztrácí neformální sociální kontrola v západoevropském kontextu účinnost (lze to podle něj sledovat například na menším dopadu sociálního zahanbení), a to vzhledem k narůstající sociální stratifikaci, byrokratizaci a multikulturalitě postmoderních společností (a obecně individualizaci).

Explicitně poukazují na faktické propojení obou perspektiv Kroneberg, Heintze a Mehlkop (2010), kteří empiricky ověřili hypotézu o interakci instrumentálních faktorů s normativními faktory působících na motivaci deviantního jednání. Podle jejich výzkumu vykazují větší tendenci k ochotě angažovat se v deviantním jednání osoby, u nichž nejsou silně internalizovány morální normy, a které se přitom subjektivně ocitají v takové situaci, která umožňuje legitimovat potenciální přečin pomocí neutralizačních technik (zarámováním dané situace).

Snaha spojit instrumentální a normativní pohled je patrná nejen u výkladu kompliantního jednání, ale i v aktuálních pojetích důvěry a legitimacy (Beetham 1991 dle Bottoms a Tankebe 2012). Výzkumná praxe přitom dokládá nezbytnost takového komplexního vymezení, jak bude doloženo v následujících kapitolách. Proto i v případě, že přijmeme jako východisko

Tylerův závěr o dominantním vlivu normativních faktorů ve vztahu ke komplianci a kooperaci, měli bychom je zkoumat vždy společně s faktory instrumentálními.

1.3 Individuální kompliance vůči autoritě

O komplianci lze uvažovat nejen na úrovni makrosociální, ale i na úrovni mezosociálních interakcí. Vzhledem k tomu, že Tylerův přístup, ze kterého v této práci vycházím, zdůrazňuje právě tuto úroveň, považuji za užitečné ve stručnosti charakterizovat proces kompliance z individuální perspektivy, byť nemůže být výhradním zdrojem úvah o příčinách kompliance na úrovni celospolečenské.

Na komplianci můžeme i v individuální rovině pohlížet jako na komplexní sociální proces, ve kterém se odrážejí charakteristiky **subjektu** (jedince či skupiny, od kterých se očekává kompliantní chování), **objektu** (osoby, skupiny, organizace nebo instituce, vůči které se má jedinec podvolit), charakteristiky jejich vzájemné **interakce** a **prostředí**, ve kterém se interakce odehrává. Psychologové chápou kompliantní chování člověka jako prostředek k uspokojení především dvou jeho vzájemně spjatých sociálních potřeb – **potřeby chovat se správně (a tedy efektivně)** vzhledem k danému prostředí a **potřeby sounáležitosti** (Cialdini a Goldstein 2004). Podřizujeme se druhým jednak proto, že mohou mít informace, které my sami nemáme (*informační sociální vliv*). Tím, že je získáme, můžeme zpřesnit naše chování tak, aby bylo adekvátnější dané situaci a efektivnější s ohledem na námi předsevzaté cíle. Druhým důvodem podřízení se je to, že se jakožto sociální bytosti potřebujeme cítit druhými akceptováni a někam (někomu) patřit (*normativní sociální vliv*). Obě tyto převážně neuvědomované potřeby (a z nich odvozené cíle) jsou vedeny společným cílem udržení pozitivního sebepojetí, a to jak skrze ochranu sebehodnocení, tak skrze procesy sebekategorizace.¹³ Na straně individuálních subjektů mohou mít na komplianci vliv nejen i charakteristiky osobnostní (potřeby, hodnoty, postoje, kognitivní faktory), ale i charakteristiky socio-demografické (věk, pohlaví, socioekonomický status, etnická příslušnost). Na míře autority **objektu** vedoucí ke kompliantnímu chování se obecně podílejí faktory sociálního vlivu či legitimacy. Z výzkumů vyplynulo, že určujícími faktory sociálního vlivu na komplianci jsou **síla, blízkost, množství a podobnost** působících osob vůči podřizujícímu se jedinci (Latané 1981, Burger et al. 2004). Obecně nejsnáze se potom člověk podřídí početnější skupině jemu blízkých osob, které bude vnímat jako silné a v určitém

¹³ Normativnímu sociálnímu vlivu odpovídá Kelmanovo vysvětlení kompliance jako chování pramenící z potřeby schválení a ze strachu z odmítnutí (Kelman 1958)

ohledu podobné jemu samotnému.¹⁴ Taková skupina osob může být v očích jedince (byť neuvědomovaně) tou, která nejlépe uspokojí obě popsané potřeby – lze očekávat, že taková skupina bude mít subjektivně lepší zdroje informací než cizí a nám nepodobná osoba. Podobně i náklonnost takové skupiny a pocíťovaná sounáležitost s ní pro nás bude více odměňující. Důležité je odlišit, od jakého typu autority požadavek vychází. Pokud jde o autoritu odvozenou od expertních znalostí, je sociální vliv podmíněn zejména charakteristikami samotné autority (například její důvěryhodností, umocňován je využitím tzv. měkkých strategií, jako vyjádřením ohledu vůči potřebám subjektů apod.), zatímco u autorit odvozených od relativní pozice v sociální hierarchii (tedy explicitně mocenských autorit) je sociální vliv podmíněn spíše vnějšími vlastnostmi sociální struktury (a umocňován využitím tzv. tvrdých strategií) (Koslowsky a Schwarzwald 2001). K relevantním charakteristikám **procesu** působení objektu na subjekt za účelem podvolení se patří perzistence působení ze strany objektu, ale i vnímaná spravedlnost procesu jednání se subjektem a s tím související důvěra v záměry objektu (McCluskey 2003). Význam pro kompliance jedince má pravděpodobně i širší sociální **kontext**, jako konformita třetích stran, a to nejen osob pro něj nějakým způsobem významných (rodina, vrstevníci, přátelé atd.) (Bond a Smith 1996), obecněji potom míra sociální dezorganizace nejbližšího okolí (jak zdůrazňují sociálně-ekologické přístupy při výkladu deviací, např. Shaw a McKay) (McCluskey 2003).

Platí-li Tylerův předpoklad o formování důvěry v instituce jako interpersonální důvěry v její zástupce (srovn. Giddens 2010), jsou poznatky o individuální komplianci užitečným podkladem pro komplexní analýzu normativních aspektů compliance vůči institucím trestní spravedlnosti. Za pozornost stojí, že v současné kriminologické diskuzi zaznívají požadavky k příklonu k mikrosociologickým výkladům deviantního respektive kompliantního jednání. Například dle Wikströma je znalost interakčních determinant v tomto případě klíčová pro úplné porozumění úlohy systémových vlivů (Wikström 2006 dle Kroneberg et al. 2010). Na druhou stranu je nutné si uvědomit, že příčiny legitimacy (a zřejmě ani příčiny compliance) na individuální a kolektivní úrovni se nemusí shodovat (jak upozorňuje Smith 2007, který zároveň dodává, že změny ve vnímání legitimacy policie během různých fází společenského vývoje mohou mít jiná vysvětlení než změny jejího posouzení na úrovni intraindividuální). Tento argument je třeba chápat jako námitku proti jednoduchému vztahování Tylerových zjištění na makroúroveň.

¹⁴ vliv měla i vnímaná náhodná podobnost pouze v jednom nedůležitém znaku (například datum narození) (Burger et al. 2004)

Shrnutí kapitoly 1

Komplianci lze chápat jako typ konformního jednání spočívajícího v (sociálně podmíněném) vyhovění požadavkům kladeným autoritou, a to na behaviorální spíše než postojové úrovni. V teoretickém vymezení je kladen důraz na dobrovolnost a proaktivitu takového jednání, a tedy i významovou odlišnost compliance od poslušnosti a od nedevariantního chování obecně. V této práci je představena specificky jako ochota dodržovat zákon a podvolovat se rozhodnutím policie a soudů (a spolupracovat s nimi) ze strany jednotlivců a odvozeně též celé společnosti. Na mikroúrovni se compliance vykládá pomocí mechanismu sociálního vlivu daného subjektivní blízkostí, silou a intenzitou působící autority umocňovaného potřebou sounáležitosti a orientace aktérů v sociálním prostředí. Sociologické výklady compliance rezonují s hlavními přístupy výkladu konformity (respektive deviací), vedle instrumentálních faktorů (zejména v podobě deterenčního působení negativních formálních sankcí) se předpokládá významný vliv normativních faktorů na ochotu dodržovat zákon (zejména osobní morálky, důvěry v instituce a jejich vnímané legitimacy). Analýzy americké společnosti 90. let a současné britské společnosti poukazují na klíčový význam důvěry v záměry institucí (*motive-based trust*), zejména důvěry v procedurální spravedlnost, pro individuální complianci. Otázkou prozatím zůstává míra univerzality tohoto efektu a jeho zobecnitelnost na makroúroveň.

2 VÝCHODISKA ANALÝZY INSTITUCIONÁLNÍ DŮVĚRY

*..la liberté n'existe pas sans morale, ni la morale sans foi.*¹⁵

(de Tocqueville)

Důvěra je základním stavebním prvkem sociálních vztahů – je významným předpokladem pro spolupráci mezi sociálními aktéry. Můžeme ji tak chápat jako jeden z hlavních mechanismů sociální integrace. Role důvěry ve společnosti přitom prochází v posledních desetiletích proměnou kvantitativního i kvalitativního rázu (Misztal 1996). Důvěra je vnímána jako podmínka fungující demokracie jakožto režimu založeného na principech občanské společnosti a zastupitelském institucionálním uspořádání (Misztal 2001, Sztompka 1999). Její funkci lze spatřovat také v redukci osobní nejistoty, kterou zapříčiňuje komplexita současné vysoce diferencované společnosti (Luhmann 1973). **Význam důvěry tedy v demokratické společnosti na individuální i systémové úrovni roste, společně s tím je však na obou úrovních stále obtížnější ji vytvářet** (Misztal 1996): v postmoderní společnosti vyznačující se oslabením tradičních pout v rodině, náboženských a jiných komunitách, sousedství apod., obecněji vyvázáním vztahů z časoprostorových dimenzí (Giddens 2010), je nutné budovat vztahy založené na důvěře i vůči poměrně abstraktním objektům (finanční instituce, expertní systémy aj., viz i Luhmann 1973), meziosobní vztahy jsou potom poznamenány zvýšenou anonymitou a rozostřením rolových očekávání. Obojí s sebou nese nutnost vzít v úvahu širší škálu možných reakcí ze strany druhých – jejich jednání nelze předpovědět s tak vysokou pravděpodobností jako tomu bylo ve společnosti tradiční a do značné míry i ve společnosti (raně) moderní (Sztompka 1999). Uvážíme-li dále, že přednosti globálně propojené společnosti jsou vyvažovány vznikem nových globálních rizik (spojených například s technologickým rozvojem), je pochopitelné, že důvěra představuje pro vědeckou teorii i praxi významné téma.¹⁶ Teoretické úvahy o ztížené produkci důvěry v pozdně moderním světě dokládá současná krize institucionální důvěry ve vyspělých demokratických společnostech (především Západní Evropy a USA) (Misztal 1996). I když deficit důvěry v instituce současných demokratických režimů nemusí nutně znamenat

¹⁵ „...nelze nastolit království svobody bez vlády mravnosti, ani založit mravnost bez víry.“ (de Tocqueville 2000, s. 15)

¹⁶ V sociologické literatuře již přibližně od 70. let 20. století. (Keller 2009): Etzioni 1968, Beck: Riziková společnost, Giddens: Důsledky modernity, Fukuyama, Rothstein, Luhmann 1979, Keller:, Barber 1983, Misztal 1996, Gambetta, Seligman, Coleman, Sztompka 1999, Putnam 2000, Peyrefitte 1998 aj. (dle Keller 2009).

bezprostřední ohrožení legitimacy demokracie¹⁷, dle Tylerovy hypotézy může ohrozit legitimitu jednotlivých institucí na mezoúrovni, a tedy i ochotu s nimi spolupracovat a podvolovat se jejich rozhodnutím ze strany jednotlivců.

V této kapitole je podán přehled teoreticko-empirických poznatků vztahujících se k sociální důvěře a jejímu utváření, podrobněji je pojednáno o důvěře v instituce. Tyto informace by měly napomoci kritickému zhodnocení Tylerových východisek o vztahu důvěry v instituce trestní spravedlnosti a compliance a zhodnocení operacionalizace důvěry v policii a soudy, posouzení uplatnitelnosti Tylerových východisek v prostředí české společnosti a posouzení možností jejich praktického využití v trestní politice.

2.1 Vymezení důvěry

Pojem důvěry (*trust*) je nejčastěji vysvětlován jako **očekávání¹⁸ určitého jednání** ze strany druhých (vůči vlastní osobě prospěšného nebo přinejmenším nepoškozujícího), jeho **předpověditelnost¹⁹** či vnímaná pravděpodobnost²⁰, méně obvykle jako spoléhání se na takové jednání²¹, **ochota podrobit se druhému²²** nebo jako akceptace vlastní zranitelnosti ve vztahu k druhému (dle Harvey 2010). V zahraniční literatuře bývá terminologicky odlišován pojem *confidence*, byť nejednotně. Obvykle se užívá pro označení pasivní důvěry ve vztahu k abstraktním objektům, jejichž konání nemůže aktér nijak ovlivnit, a možnosti racionálního zvážení jejich důvěryhodnosti jsou velmi omezené (instituce, bůh apod.) (Keller 2009, Nooteboom 2002, Sztompka 1999) Setkáme se i s pojetím *confidence* jako důvěry v kompetence objektu, oproti důvěře v jeho motivy (Twyman et al. 2008).²³ Stejně jako nepanuje shoda ve vymezení *confidence*, neexistuje jednotná definice důvěry, a to ani v užším sociologickém okruhu. Vyplývá to ze sporu o podstatu důvěry – některé přístupy zdůrazňují její racionální základ, jiné naopak rozum nebo kalkul jako její primární zdroj odmítají.

¹⁷ lze jej interpretovat jako následek zralejšího, a tedy kritičtějšího občanství nahrazujícího fázi naivního optimismu, spíše než jako ztrátu víry v základní principy a hodnoty demokracie, která by znamenala její delegitimizaci (Dogan 1998). Navíc jistá míra nedůvěry je pro demokracii paradoxně nezbytná, proto je institucionalizována například v podobě odvolatelnosti vlády a oddělení moci výkonné, zákonodárné a soudní (Sztompka 1999).

¹⁸ „Důvěra je ze sociologického úhlu pohledu definována jako sada očekávání sdílených v interakci.“ (Zucker 1986, s.54) - vlastní překlad anglického originálu: “From a sociological perspective, trust is defined as a set of expectations shared by all those involved in an exchange.”

¹⁹ N. Luhmann 1979, Grey a Garsten 2001, Maguire et al. 2001

²⁰ D. Gambetta 1988

²¹ L. T. Hosmer 1995

²² Tilly 2005; v této definici je patrný vztah důvěry ke complianci, dokonce se zde jejich hranice prakticky stírají

²³ Vztahují-li se v této práci k důvěře k institucím trestní spravedlnosti jako celku, přikláním se k pojmu *confidence*, pro důvěru v jednotlivé instituce nebo její jednotlivé složky využívám pojem *trust*.

Nicméně je pravděpodobné, že důvěra obsahuje jak racionální, tak neracionální faktory – stejně jako není dlouhodobě udržitelná „slepá víra“, není možné založit důvěru na pečlivé kalkulaci pravděpodobných zisků a nákladů – ve vztahu k mnohotvárné sociální realitě je přijetí určitého rizika nevyhnutelné (Nooteboom 2002).

2.1.1 Strukturální hledisko

Důvěra v sobě zahrnuje čtyři základní prvky: někdo (*trustor*) věří něčemu či někomu (*trustee*) v nějakém ohledu a za určitých podmínek (Nooteboom 2002).

V teorii i výzkumu bývají odlišovány mikro-, mezo- a makroúroveň dle obecnosti **objektu** důvěry – na mikroúrovni se jedná o jedince, na mezoúrovni o sociální kategorie, sociální role, skupiny, organizace a instituce, na makroúrovni o instituce, národy či státy, případně nadnárodní celky. Podle obecnosti objektu důvěry se dále rozlišuje důvěra **generalizovaná** a důvěra **partikularizovaná**, přičemž tyto typy se rozvíjejí na základě odlišných zdrojů. Obecné přesvědčení, že většině lidí lze důvěřovat (tedy generalizovaná důvěra vyjádřená v postoji důvěry a ve víře v ideály humanity), souvisí pravděpodobně převážně s osobnostními dispozicemi aktéra (McKnight et al. 2002), zejména s jeho morálními hodnotami. Aktér je přitom přesvědčen o tom, že ostatní sdílejí jeho nejzákladnější hodnoty, a proto věří, že jejich jednání vůči němu bude vedeno dobrými úmysly. Vliv konkrétních osobních zkušeností (pomineme-li výchovu) se do této obecné důvěry pravděpodobně zásadněji nepromítá (Uslaner 2002). Partikularizovaná důvěra (důvěra vůči osobám patřícím do aktérových členských skupin jako je rodina, etnikum, pracovní kolektiv apod.) je dle Uslanera z větší míry založena právě na přímých zkušenostech s těmito objekty, a tak může stát proti důvěře generalizované (důvěře v lidi obecně, nebo důvěře v neznámé osoby). Vedle těchto dvou typů uvádí Uslaner ještě tzv. **strategickou** důvěru²⁴, tedy důvěru založenou primárně na kalkulaci očekávaného jednání na základě zkušeností získaných informací, které by měly umožnit co největší úsporu transakčních nákladů. Příkladem strategické důvěry je podle něj důvěra ve vládu a její instituce. V tomto dělení je opět patrná dualita racionality (strategická důvěra) a neracionality (generalizovaná důvěra), a zároveň se vynořuje další – mezi důvěrou konkrétní (partikularizovanou, *thick*) a důvěrou abstraktní (generalizovanou, *thin*).

Jako možné **oblasti** důvěry bývají nejčastěji uváděny kompetence objektu (*competence-based trust*, například schopnosti, znalosti aj.) a jeho záměry (*motive-based trust*, například čestnost,

²⁴ Uslanerovo rozdělení je založeno na výsledcích faktorové analýzy, kterou aplikoval na míry důvěry použité v Pew Philadelphia Study (Uslaner 2002)

spravedlnost, integrita aj.), přičemž základ pro takové rozlišení lze nalézt už Parsonse (Nooteboom 2002, Twyman et al. 2008)²⁵. Podobné dělení uvádí McKnight et al. (2002), který vyděluje přesvědčení (*trustig beliefs*) o benevolentnosti, kompetentnosti, čestnosti a předpověditelnosti jednání objektu důvěry. Dle modelu Siegrista empiricky ověřeného Twymanem et al. je **důvěra v kompetence závislá převážně na zhodnocení výkonu** objektu podle minulých zkušeností, zatímco **důvěra v záměry především na vnímané hodnotové sounáležitosti** s objektem (Twyman et al. 2008). Sztompka (1999) oproti tomu vyděluje tři hlavní oblasti očekávání: **důvěra v instrumentální kvality** objektu (jako konzistence, kompetence, výkonnost apod.), **důvěra v morální kvality** objektu (jako čestnost, úcta, pravdivost apod.) a **důvěra v altruistickou orientaci** objektu. Tyto oblasti jsou podle něj spojeny s různou mírou rizika (vzhledem k různé pravděpodobnosti disponování danými kvalitami), přičemž důvěra v altruistickou orientaci objektu je pro aktéra nejrizikovější, zatímco důvěra v instrumentální kvality nejméně riziková (Sztompka 1999). Je důležité si uvědomit, že pro různé objekty důvěry bývají typicky vyžadovány odlišné oblasti vlastností. Dle Sztompkova výzkumu (1999) se například pro důvěru vládě jeví lidem jako relativně důležitější instrumentální faktory (efektivita a kompetentnost), naopak pro důvěru v soudy faktory morální (spravedlnost).²⁶ Ale i samotní aktéři se liší ve svých obvyklých očekáváních, a to přinejmenším na základě pohlaví, vzdělání a ekonomické situace – například muži budou klást větší důraz na výkonnost, zatímco ženy na spravedlnost, nezaměstnaní a chudí oproti zaměstnaným a bohatým budou více zdůrazňovat morální faktory oproti instrumentálním apod. Příčinou může být racionalizace – člověk volí takové oblasti důvěryhodnosti, ve kterých by sám obstál. Dalším vysvětlením může být rolová socializace (zvnitřněné genderové stereotypy apod.) (Sztompka 1999).

Aktér vkládá do objektů nejvyšší důvěru tehdy, pokud jim **podmínky** či kontext jednání podle jeho názoru umožňují jednat v souladu s jejich kompetencemi a záměry, naopak přítomnost okolností znemožňujících takové jednání je pro aktéra signálem, že jeho důvěra nemusí být naplněna. Takovými podmínkami interakce mohou být například instituce nebo přírodní síly. Jejich dynamika je nejistá, a proto může být odhad aktuální vhodnosti podmínek pouze přibližný (Nooteboom 2002).

²⁵ ostatně předobraz rozdělení na generalizovanou a partikularizovanou důvěru bychom mohli také nalézt u Parsonse, konkrétně v jeho dimenzi univerzalizmu vs. partikularismu (Parsons 1967)

²⁶ odhadováno procentuální mírou souhlasu s výrokem, zda je daná vlastnost nezbytná pro důvěru v danou instituci

2.1.2 Procesuální hledisko

Důvěra není statickým atributem mezilidských vztahů nebo dokonce sociálních aktérů samotných. Jedná se o dynamicky se rozvíjející proces vbudovaný do sociálních interakcí. Jeho povaha je **reflexivní** – spíše než o trvalý osobní postoj je třeba jej chápat jako rys vztahu (Sztompka 1999). Jako každý sociální jev je důvěra jevem do určité míry **sociálně konstruovaným** – závisí na individuální i kolektivní interpretaci sociální reality. To znamená, že jde o proces aktivně vytvářený (Giddens 2010). Důvěra je tedy utvářena obousměrně – jak shora (tj. především přenosem kulturních norem v socializaci, **institucionální přístup**), tak zdola (individuální interpretace v souvislosti se zkušeností a dispozicemi jednotlivce, **dispoziční přístup**). Sztompka (1999) uvádí tři dimenze důvěry: **relační** (jejím zdrojem je tzv. reflektovaná důvěryhodnost v interakcích), **psychologické** (zdrojem je „impulz důvěry“ - *trusting impulse*) a **kulturní** (zdrojem je kultura důvěry). Nooteboom (2002) vyzdvihuje tři pilíře důvěry: sociální normy a hodnoty chování, osobní afekty (city empatie nebo přátelství) a rutinizované chování (habituace). Ve těchto koncepcích jsou zastoupeny charakteristiky aktéra, jeho širšího sociálního prostředí a jeho interakcí.

Uvedené zdroje rozvoje důvěry by neměly být zaměňovány za zdroje důvěryhodnosti na straně možných objektů důvěry (stejně jako je nutné rozlišovat důvěru a důvěryhodnost), i když spolu samozřejmě souvisí. Zucker považuje za zdroje důvěryhodnosti v případě individuálních aktérů osobní charakteristiky jako vzhled, výkon, členství ve skupinách, vzdělání a pověst (reputaci), v případě institucí jejich vnímanou efektivitu a dostupnost. (Zucker 1986) Dále je důležitý sociální status aktéra i objektu – čím bližší jsou si status objektu a status aktéra, tím větší důvěryhodnost aktér objektu připíše. Vyšší status objektů je spojen s větší důvěryhodností. Obecně je možné říci, že pokud nejsou překročeny naučené limity důvěryhodnosti, není důvěryhodnost objektů zpochybňována (Nooteboom 2002). Zvláště vykonavatelé veřejných zájmů, k nimž patří například státní instituce, organizace a jejich členové (lékař, úředník, soudce apod.), jsou vnímáni apriorně jako důvěryhodní (byli zřízení s deklarovaným cílem naplňovat zájmy veřejnosti) (Sztompka 1999). Dále je nutné zdůraznit, že i když se jedná o proces do určité míry **adaptivní** (formován zkušeností), vykazuje známky **sebezpevňujícího charakteru** - Nooteboom (2002) hovoří o tzv. *spirále nedůvěry* – jednou zklamaná důvěra má tendenci na sebe vázat další zklamání, která mohou být posilována selektivním vnímáním a dezinterpretací situace.

2.2 Instituce jako zdroj, mediátor a objekt důvěry

Z předchozích kapitol je zřejmé, že instituce mohou být jak objektem důvěry, jejím zprostředkovatelem (jako institucionální podmínky interakce), tak i jejím zdrojem (paradigma neoinstitucionalismu aj.). V případě institucí jako **objektu** důvěry bychom měli rozlišovat mezoúroveň (důvěru v konkrétní instituce, organizace, nebo jejich určité odvětví, blíže pojmu *trust*) a makroúroveň (obecná systémová důvěra, blíže pojmu *confidence*), povaha procesů tvorby důvěry totiž může být pro obě úrovně rozdílná (na mezoúrovni se pravděpodobně jedná spíše o strategickou důvěru založenou na přímých osobních zkušenostech s institucemi – viz Uslaner 2002, zatímco obecná systémová důvěra se podle mého názoru utváří spíše na základě generalizovaných postojů důvěry). Podle Luhmanna (1973) je systémová důvěra založena na ujištění budovaném skrze průběžné pozitivní zkušenosti *v kontaktu s experty*, kteří systém kontrolují, a na přesvědčení, že systému důvěřují i ostatní. Giddens (2010) v tomto kontextu hovoří o tzv. přístupových bodech (*access points*), tedy o aktérech reprezentujících systém. Systémová důvěra se tak podle něj vytváří jako interpersonální důvěra vůči zástupcům systému. Předmětem důvěry v instituce mohou být podobně jako u důvěry v jednotlivce jejich kompetence (v případě důvěry v soudy by zahrnovala například důvěru ve zkušenosti soudců, v kvalitu soudního procesu, dodržování rovného přístupu apod.) a jejich záměry či motivy (důvěra v neúplatnost soudců apod.) (Nooteboom 2002).

I přes existující teoretické rozpracování vztahu důvěry a institucí není dosud zcela jasné, které faktory podstatněji ovlivňují vnímanou důvěryhodnost institucí, stejně tak chybí konkrétní představa o procesu vytváření důvěry v instituce (McKnight et al. 2002). Shoda nepanuje ani v představě o **vztazích mezi interpersonální a institucionální** důvěrou. Tyto složky jsou mezi sebou navzájem provázané – výzkumy ukazují, že míra důvěry v systém či organizaci se odráží na míře důvěry v jejich členy (McKnight et al. 2002, Nooteboom 2002) Existuje pravděpodobně i opačný vztah – míra důvěry v jednotlivce souvisí s důvěrou ve vyšší sociální útvary, nicméně tato souvislost není přímá, a nelze se na základě ní domnívat, že oba druhy důvěry mají společný původ (Uslaner 2002). Sztompka (1999) upozorňuje, že i když mohou být tyto oblasti lidmi vnímány jako zcela samostatné, silná meziosobní důvěra může posílit například původně slabou důvěru v instituce, podobně jako nedůvěra vůči konkrétním politikům se může přenést na nedůvěru vůči celé vládě, nebo dokonce celému politickému režimu. Popisuje také fenomén „vypůjčené důvěry“, kdy se důvěra vůči jednomu objektu může přenést na jiný objekt na stejné úrovni obecnosti (uvádí příklad novodobého polského státu, kdy se důvěra v ekonomiku promítla do důvěry v politické reprezentanty). Dále

předpokládá, že důvěra se mezi uvedenými úrovněmi obvykle šíří od vyšších pater k nižším (například od důvěry v soudní systém k důvěře v jednotlivé soudce), naopak nedůvěra od nižších úrovní k vyšším (Sztompka 1999). Tento předpoklad nicméně nedokládá empirickými údaji. Zástupci sociologického neoinstitucionalismu (Powell a DiMaggio 1991) s kořeny ve fenomenologii jsou zastánci myšlenky, že důvěra v instituce plodí důvěru mezi lidmi (obecněji vliv institucionálních faktorů na rozvoj důvěry v ně). Existují však i opačné teorie, podle kterých se důvěra v instituce odvíjí od důvěry interpersonální (obecněji vliv sociálně-kulturních faktorů na rozvoj důvěry v instituce - kulturalistické směry) (Sedláčková 2009). S tím souvisí i předpoklad, že důvěra mezi lidmi je nezbytná pro rozvinutí demokracie, jakožto režimu založeného na důvěře v instituce. Podle syntetických přístupů je důvěra v instituce založena jak na zkušenostech s nimi, tak na sociálně-kulturních faktorech, zejména na interpersonální důvěře (tzv. **model celoživotního učení Rose a Mishlera**, 2001). Model Rose a Mishlera lze podle Sedláčkové et al. (2009) pravděpodobně aplikovat v rámci české společnosti.

Shrnutí kapitoly 2

Důvěru lze definovat jako reflexivní proces udržující stav očekávání subjektivně příznivého jednání ze strany sociálních aktérů založený na racionální úvaze i neracionálních faktorech (rutině či emocionálních prožitcích vzájemnosti). Její rostoucí význam v současných demokratických společnostech spočívá v integrační funkci primárně na úrovni makrosociální a ve funkci redukce komplexity primárně na úrovni individuální. Vzhledem k proměně charakteru postmoderních institucí z mocenského v expertní je institucionální důvěra podstatným faktorem pro funkčnost společenského systému. Důvěra je budována na základě institucionálních charakteristik (kultura důvěry), osobnostních charakteristik (afektivita, hodnoty, postoje) a relačních charakteristik (reflektovaná důvěryhodnost). Empiricky lze rozlišit generalizovaný postoj důvěry daný převážně osobnostními faktory, partikularizovanou důvěru v blízkých vztazích vycházející zejména z pozitivních emočních prožitků vzájemnosti a strategickou důvěru ve vztazích vůči institucím vycházející převážně z odhadu pravděpodobnosti jejich budoucího jednání podle dosavadních zkušeností, přičemž důležité jsou v tomto ohledu osobní zkušenosti se zástupci daných institucí. Důvěra v kompetence institucí souvisí spíše s jejich výkonem, zatímco důvěra v záměry institucí spíše s vnímanou hodnotovou sounáležitostí s nimi, přičemž relativní význam důvěry v kompetence a důvěry v záměry institucí závisí na charakteristikách aktéra i konkrétní instituce. Vztah mezi interpersonální a institucionální důvěrou není zcela zřejmý, pro české prostředí se předpokládá platnost syntetického modelu Rose a Mishlera spojující kulturalistické a institucionalistické výklady vztahu mezi interpersonální a systémovou důvěrou.

3 DŮVĚRA V INSTITUCE TRESTNÍ SPRAVEDLNOSTI VE VZTAHU KE KOMPLIANCI

Even when democracy has no reply to the question „What have you done for me lately?“, it may be sustained by diffuse feelings that it is an inherently good thing.²⁷

(Inglehart 1990)

Význam důvěry v systém trestní spravedlnosti je už na intuitivní úrovni nezpochybnitelný. Pokud těmto institucím a jejím členům lidé důvěřují, budou přirozeně ochotnější s nimi spolupracovat: zodpovědně plnit funkci sociální kontroly, hlásit spáchání trestných činů, svědčit u soudu, ale i sami dodržovat zákony (Hough et al. 2005). Nedostatek důvěry v policii nebo soudy je hlavní příčinou jejich vnímané nelegitimity. A osoby, které vnímají příslušnou instituci jako nelegitimní, budou vykazovat menší ochotu řídit se jejími nařízeními (Fagan 2008). Podpora důvěry v systém trestní spravedlnosti tak může představovat významný nástroj pro utváření sociální koheze (Hough et al. 2005). Jejím předpokladem je stanovení nejdůležitějších zdrojů důvěry v instituce trestní spravedlnosti v daném sociálním kontextu.

Na počátku našich úvah je nutné si uvědomit, že důvěra v trestní spravedlnost je **víc dimenzionální** konstrukt – je třeba rozlišovat důvěru v jednotlivé složky systému trestní spravedlnosti (tedy důvěru v policii, soudnictví a nápravná zařízení) a v jeho funkční oblasti (důvěru v efektivitu, spravedlnost, integritu, morálnost atd.). Ty jsou totiž hodnoceny relativně nezávisle a na základě odlišných vodítek (Hough et al. 2005). Jako hlavní dimenze důvěry v policii se přitom ukazují **důvěra v její efektivitu** (v technické kompetence), **v její hodnotovou sounáležitost** s hodnotami aktéra **a v její procedurální spravedlnost**. Tyto dimenze vykazují rovněž relativní nezávislost, i když se společně s dalšími složkami mohou podílet na vytvoření celkového postoje vůči policii. Relativně důležitější se přitom jeví důvěra v hodnotovou sounáležitost a v procedurální spravedlnost oproti důvěře v efektivitu (Bradford a Jackson 2009).

Sherman (2002) zdůrazňuje, že důvěru v trestní spravedlnost, tak jak ji měří například výzkumy veřejného mínění, je třeba chápat spíše jako obecně postojovou proměnnou, než jako přesný odraz skutečné činnosti institucí (tak můžeme chápat proč Tyler říká, že jde spíše o důvěru povahou sociální, než instrumentální). Na důvěře v policii a soudy se totiž kromě

²⁷ „I tehdy, když demokracie nemá žádnou odpověď na otázku „Co jste pro mě poslední dobou udělali?“, může být udržována díky difuznímu pocitu, že jde o dobrou věc.“ (vlastní překlad anglického originálu, Inglehart 1990, s. 24)

zhodnocení efektivity činnosti těchto institucí²⁸ podílí pravděpodobně také **kulturní hodnoty** a **mediální obraz** daných institucí (Sherman 2002).

Mediální obraz institucí je zřejmě nejvlivnější v případě utváření důvěry v ty složky systému trestní spravedlnosti, se kterými lidé nemají přímou osobní zkušenost. To by mohlo vysvětlovat existenci tzv. **efektu odpařující se důvěry** (*evaporation effect*) – s tím, jak klesá kontakt s institucí, klesá i vyjadřovaná důvěra v ni (relativně nejsilnější je tedy důvěra v policii, slabší je důvěra v soudnictví a nejslabší je důvěra v nápravná zařízení) (Indermaur a Roberts 2009). Existují však i výzkumy, z nichž vyplývá, že způsob prezentace policie v masmédiích nemá na důvěru v ni silnější vliv.²⁹ Navíc je nutné uvážit, že příjemci mediálního sdělení se liší v tom, jak danou zprávu interpretují (Hohl 2011).

Tým *Eurojustis* předpokládá možný vliv řady **sociálně-kulturních faktorů** na vztahy uvedené v jimi revidovaném modelu důvěry, legitimacy a kompliance. Pro účely mezinárodního srovnání populací dle důvěry v systém trestní spravedlnosti uvádějí osm relevantních kontextových znaků (Maffei a Paravani 2011): **demografické znaky** (velikost populace, trendy v demografickém vývoji, průměrné stáří populace, míra urbanizace a národnostní homogenity; u relativně nově ustavených států a zemí vysoce urbanizovaných se předpokládá nižší míra důvěry v instituce trestní spravedlnosti), **socio-ekonomické znaky** (HDP na osobu, míra nezaměstnanosti a míra příjmové nerovnosti jako například Giniho koeficient, výdaje na sektor trestní spravedlnosti; nižší důvěra v instituce trestní spravedlnosti se předpokládá pro země s vysokou mírou nezaměstnanosti a s vysokou příjmovou nerovností), **objektivní efektivita systému trestní spravedlnosti** (investice do systému trestní spravedlnosti, míra jeho profesionalizace a jeho struktura), **míra kriminality a systémové punitivity** (procentuální zastoupení vězňů v populaci), **charakter vlády** (mezinárodní WGI index právního státu, typ demokratického režimu dle Lijphartovy typologie, výdaje na sociální zabezpečení; korporativistické režimy s vyššími výdaji na sociální zabezpečení by měly generovat větší míru důvěry v instituce) a **právní reformy** (dodržování článku 6 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod ohledně práv osob obviněných

²⁸ Efektivitou činnosti se obvykle rozumí schopnost plnit explicitní funkci dané instituce, v případě policie tedy schopnost účinně eliminovat kriminalitu za účelem ochrany společnosti. Jackson a Bradford (2009) argumentují ve prospěch symbolických zdrojů hodnocení efektivity policie oproti instrumentálním – podle závěrů výzkumů v britském prostředí je činnost policie hodnocena spíše na základě posouzení míry panujícího společenského konsenzu (jako posouzení stability dané lokality, funkčnosti kolektivní neformální sociální kontroly apod.) než na základě posouzení její schopnosti zajistit osobní bezpečí. Toto zjištění interpretují tak, že činnost policie je (přínejméně ve Velké Británii) vnímána primárně jako ukazatel stavu celé společnosti, obzvláště jako ukazatel schopnosti společnosti zajišťovat sociální řád.

²⁹ mírný vliv na vyjadřovanou důvěru v policii měly v uvedeném výzkumu mediální zprávy o angažování policie v místní komunitě, o zneužití policejních pravomocí a o způsobu jednání policistů v přímé interakci s občany. Hohlová nicméně konstatuje nízkou frekvenci těchto zpráv, a tedy i slabý efekt na důvěru v policii (Hohl 2011).

v trestním řízení, rychlost soudního řízení, soudní struktura, profesionalizace justice, dostupnost právní pomoci), **legitimita institucí** (index vnímané korupce CPI, porušování Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod), **zločin jako kulturní a politické téma** (způsob a frekvence referování o zločinu v masmédiích a sledovanost masmédií), **důvěra v další subsystémy** (zejména politický a ekonomický) a **generalizovaná sociální důvěra**. Z uvedených znaků se dle dat shromážděných týmem *Eurojustis* (Maffei a Paravani 2011) Česká republika v porovnání s dalšími evropskými zeměmi vymyká zejména nízkými výdaji na soudní systém, neexistencí pravidelné evaluace soudnictví, zdlouhavým soudním řízením a nízkými výdaji na sociální zabezpečení. To by mohlo naznačovat nižší objektivní efektivitu českého soudnictví, a tedy i nižší důvěru české populace v soudy.

V posledních letech byl zaznamenán **pokles důvěry v systém trestní spravedlnosti** prakticky ve všech rozvinutých zemích USA i Evropy (Indermaur a Roberts 2009).³⁰ Vzhledem k tomu, že důvěra pravděpodobně nekopíruje skutečný výkon institucí, vysvětluje se krize důvěry spíše odkazem na změny ve společnosti, než na pokles kvality výkonu těchto institucí.³¹ Patrně nejdůležitější je v tomto smyslu dle Shermana (2002) posun k rovnoprávnějšímu až **egalitářskému uspořádání** v mnoha oblastech života a z toho plynoucí všeobecně vyšší nároky na vyjadřování rovnosti a respektu. Inglehart hovoří o **anti-autoritářském obratu** jako průvodním jevu příklonu k postmaterialistickým hodnotám v soudobých společnostech (Inglehart 1997 dle Sherman 2002). V procesu kulturní změny od materialistické k postmaterialistické hodnotové orientaci, kterým podle něj vyspělé industrializované společnosti procházejí, dochází ke změnám na individuální i systémové úrovni. Mimo jiné jde podle něj o zvýraznění individuální hodnoty úcty a zvýšení potřeby politické participace občanů jakožto důsledků ekonomického a technologického rozvoje společnosti (Inglehart 1990). Nye a Zelikow (1997) po přezkoumání 17 hypotéz krize důvěry ve vládní instituce tvrdí, že jde o následek obecného zpochybnění legitimacy většiny vztahů založených na sociální hierarchii. Je možné, že úloha procedurální spravedlnosti (podle Tylerova modelu významný prediktor akceptace rozhodnutí autorit a compliance se zákonem) se posiluje právě v souvislosti s uvažovanou „dehierarchizací“ společnosti. Hypoteticky můžeme podle mého názoru předpokládat, že nejsilnější význam bude mít

³⁰ Pozoruhodný je fakt, že vůči institucím trestní spravedlnosti vyjadřují lidé obvykle o něco nižší důvěru než vůči ostatním institucím (Indermaur a Roberts 2009), a to pravděpodobně proto, že lidé s nimi mají menší zkušenost, navíc jsou často v masmédiích prezentována v negativním světle, a musí uspokojit zájmy širšího spektra skupin (Roberts 2007).

³¹ Ve skutečnosti pravděpodobně fungují lépe než kdy dříve: například míra policejně registrovaných násilných trestných činů v USA vzrostla od roku 1973 do roku 2000 o 71%, přičemž podle viktimizačních studií poklesla násilná kriminalita v daném období o 39% (Sherman 2002).

procedurální spravedlnost ve společnostech orientovaných egalitářsky (Schwartz 2004), kam patří podle aktuálního empirického výzkumu zejména země západoevropského kulturního okruhu (v pojetí Schwartze), například Španělsko, Švédsko, Norsko, Finsko, Německo či Rakousko (Schwartz 2004). V postkomunistických (východoevropských a středoevropských) zemích nebyla nalezena výraznější tendence ani k jednomu z pólů dimenze egalitarismus versus hierarchie, nicméně skupina vykazuje v této dimenzi značné rozdíly (Schwartz 2004). Dle komparace výzkumů hodnot české společnosti o ní nelze hovořit jako o postmaterialisticky orientované (materialistů je relativně více, nejvíce je zastoupen smíšený typ), byť dochází k nárůstu postmaterialistických tendencí (Prudký et al. 2009). Dle výzkumu „Bůh po komunismu“ (1997) bylo přibližně stejně těch, kteří se orientovali výhradně na autoritu (15%) jako proti ní (10%) (Prudký et al. 2009). V tomto smyslu by tedy procedurální spravedlnost neměla být pro Čechy ještě na konci 90. let příliš významnou hodnotou, ale lze očekávat, že její význam bude postupně narůstat s tím, jak se bude zvyrazňovat postmaterialistická orientace.

3.1 Důvěra v záměry institucí trestní spravedlnosti

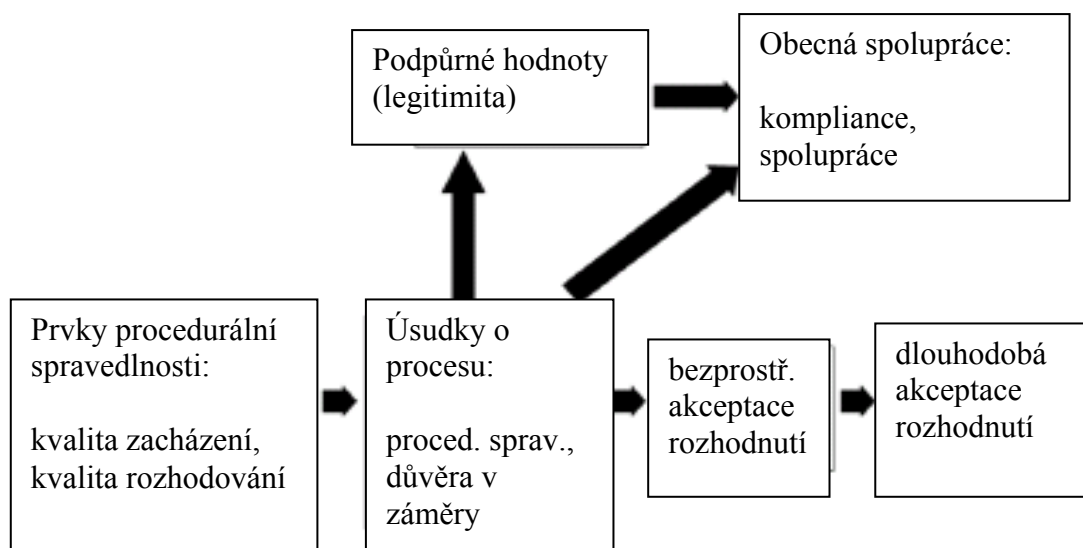
Ve výzkumech bylo zjištěno, že obecným předpokladem rozvoje důvěry v policii a trestního soudnictví je jedincovo přesvědčení, že tyto instituce a jejich členové jednají v jeho prospěch, v souladu s jeho cíli a zájmy (Sherman 2002), a že tato důvěra v záměry autorit (*motive-based trust*) je společně s úsudky o procedurální spravedlnosti³² významným prediktorem akceptace rozhodnutí autorit a spokojenosti s ním (Tyler a Huo 2002). Předpokládá se i vliv těchto faktorů na obecnou ochotu dodržovat zákony a spolupracovat s institucemi trestní spravedlnosti (Tyler 2003 dle Bottoms a Tankebe 2012) – schematické znázornění předpokládaných vztahů mezi důvěrou a kompliancí viz obr. 1.

Důvěra v záměry autorit je dle Tylera přesvědčení o tom, že jejich jednání je vedeno zájmy aktéra, jehož reprezentují a s nímž jednají a její význam vyplývá podle něj z toho, že lidé nemají dostatek znalostí o jejich činnosti, ani odbornou způsobilost pro posouzení těchto činností. Předpokladem jejího rozvoje je podle Tylera existence společných **sociálních vazeb** mezi aktérem a autoritami³³, která umožňuje představit si zájmy objektu, porozumět jim a možnost je ovlivňovat (ESS 2011 – Round 5 Module on Trust in the Police & Courts – Final

³² v revidovaném modelu Jacksona et al. (2011) je důvěra v procedurální spravedlnost chápána jako složka důvěry v záměry institucí trestní spravedlnosti (společně s důvěrou v distributivní spravedlnost)

³³ I když lidé mají tendenci věřit primárně těm autoritám, se kterými mají osobní zkušenost, význam důvěry ve vztahu k ochotě akceptovat rozhodnutí se ukázal i v případě institucí, se kterými se lidé nesetkali (Lind a Tyler 2000)

Question Design Template.). Důvěra v záměry institucí trestní spravedlnosti nicméně vzniká pravděpodobně nejen na podkladě opakovaných interpersonálních interakcí s jejich reprezentanty, ale i nepřímých zkušeností s nimi (jako jsou výroky druhých a obecné sociální poznatky). Její povaha je sociální spíše než instrumentální - nejde zde ani tak o předpověditelnost jednání nebo o dodržení závazku apod., a není závislá na příznivosti výsledku jednání instituce pro aktéra. Zahrnuje v sobě **oddanost společným hodnotám**, možnou díky sdíleným morálním závazkům (v podobě zákona) a sdíleným závazkům sociální regulace. Aktéři ji odvozují na základě vystupování institucí - zda jsou autority dostupným a viditelným zdrojem morální autority, zda jsou pro ně jejich zájmy na prvním místě („Udělal všechno proto, aby našli naše ukradené auto.“) a zda chápou potřeby společnosti („Zajímají se o to, co nám dělá starosti.“). Nemusí přitom jít vždy o správné nebo pravdivé jednání, ale o jednání v dobré víře – lidé chápou, že není v silách policie a soudů těmto principům vždy dostát (Tyler a Huo 2002). V Tylerově výzkumech na ni měla největší vliv vnímaná kvalita zacházení ze strany policie/soudů (úcta) a slabší vliv vnímaná kvalita jejich rozhodování (neutralita) a sociální pouto.

Obr. 1. Předpokládané vztahy mezi důvěrou v policii a soudy a kompliancí se zákonem (Tyler 2003 dle Bottoms a Tankebe 2012, s. 122)

Obdobnou váhu měly tyto tři prediktory i na vnímanou **procedurální spravedlnost** policie/soudů. Procedurální spravedlnost můžeme jednoduše chápat jako férovost či transparentnost rozhodovacích postupů. Dle Tylera se podílí na akceptaci rozhodnutí autorit policie a soudů, spokojenosti s jejich rozhodnutími a na vnímané důvěryhodnosti těchto

institucí. V porovnání s vnímanou distributivní spravedlností (spravedlností výsledků) a vnímanou příznivostí výsledků měla vnímaná procedurální spravedlnost na uvedené postojе jednoznačně nejsilnější vliv (Tyler a Huo 2002). Tylerův předpoklad vlivu vnímané procedurální spravedlnosti na vnímanou legitimitu autorit a na komplianci se zákonem se ukázal jako opodstatněný v řadě následných studií - jak zjistil například Paternoster et al. (1997), u těch pachatelů domácího násilí, kteří vnímali přístup policistů během kontaktu s nimi jako zdvořilý a procedurálně spravedlivý, byla o 15% nižší pravděpodobnost opětovného spáchání trestného činu, oproti těm, kteří chápali přístup policie jako nespravedlivý (dle Sherman 2002). Přesvědčení, že policie jedná s lidmi spravedlivě a s úctou a že se zabývá záležitostmi důležitými v rámci lokální komunity, se ukázalo jako podstatný indikátor důvěry v policii i ve výzkumu Myhill a Beakové (2008).³⁴ Sherman (2002) zmiňuje několik experimentálních výzkumů sledujících explicitně vliv hierarchického versus rovnostářského přístupu na rozvoj důvěry v instituce trestní spravedlnosti: podle série čtyř Canberrských studií se důvěra v systém trestní spravedlnosti (a odvozeně i kompliance) rozvíjí na základě osobních zkušeností s jeho zástupci, přičemž důvěryhodnost těchto zástupců je ovlivňována institucionálním rámcem trestní spravedlnosti podporujícím osobní kontakt a zdvořilost ze strany policistů či soudců. Efekt procedurální spravedlnosti policie a soudů na ochotu se jim podvolit a na komplianci obecně je pravděpodobně zprostředkováván zvýšením jejich legitimacy (Tyler a Lind 2001). O vztahu legitimacy a procedurální spravedlnosti bude pojednáno v kapitole 4.2.1.

3.2 Důvěra v policii a soudy v české společnosti

Tématu důvěry v české společnosti se v posledních letech věnovalo několik empirických studií (Čermák a Stachová 2010, Sedláčková, Šafr a Häuberer 2009, Sedláčková 2009). Z jejich závěrů mimo jiné vyplynulo, že na utváření důvěry v (politické) instituce mají v českém prostředí vliv **jak širší sociálně-kulturní faktory, tak osobní zkušenosti s institucemi** (definované jako naplněná či nenaplněná očekávání) (Čermák a Stachová 2010). Tato zjištění se blíží představě Rose a Mishlera nastíněné v modelu celoživotního učení (2001) překlenující rozpor institucionálních a kulturních výkladů institucionální důvěry ve vztahu k socio-kulturnímu prostředí (viz kapitola 2). Nebyl však prokázán významnější

³⁴ Autoři dále zjistili, že větší důvěru v policii vyjadřovaly osoby, které vnímaly své bezprostřední okolí jako bezpečné a ty, které byly spokojené s kontaktem s policií. Důvěra v policii naopak nesouvisela s náboženským vyznáním, etnicitou, socio-ekonomickou úrovní, ani s respondentovými obavami ze zločinu (Myhill a Beak 2008).

vliv generalizované sociální důvěry³⁵ na důvěru v instituce (větší vliv měly ze sledovaných proměnných politické proměnné jako zájem o politiku, záměr jít k volbám, spokojenost s fungováním demokracie aj.) (Sedláčková 2011). Dále bylo zjištěno, že důvěra v instituce slabě ovlivňuje vnímanou legitimitu demokratického režimu u nás (Sedláčková 2011). Vztah důvěry k legitimitě policie a soudů v Čechách nebyl doposud blíže zkoumán.

Díky pravidelným průzkumům veřejného mínění můžeme poměrně dobře odhadovat stav a vývoj důvěry české veřejnosti v instituce trestní spravedlnosti – viz obr. 2. **Důvěra ve státní policii se od začátku 90. let mírně zvyšuje** – dle CVVM důvěřovalo státní policii v roce 2012 54% osob, zatímco v roce 1993 to bylo pouze 43% osob (Šamanová 2012) (důvěru v městskou policii vyjádřilo v roce 2012 45% osob, důvěru v mezinárodní kriminální policii Interpol oproti tomu 73% osob – STEM 2012). Vysledovanému trendu odpovídá i vývoj mediálního obrazu české policie: v období mezi lety 1999 a 2009 došlo dle Klusové (2010) k **zlepšení mediálního obrazu policie** (přesněji k relativnímu snížení zastoupení článků obsahujících negativní stereotypy o policii v denním tisku). Klusová na základě obsahové analýzy denního tisku dále konstatuje, že policie byla ve všech sledovaných obdobích (a nejvíce v roce 2009) silněji spojována s funkcí represivně-kontrolní než s funkcí „pomáhat a chránit“ (navzdory tomu, že jde o její explicitně mediálně prezentované motto). Na základě tohoto zjištění můžeme předpokládat, že důvěra v efektivitu policie bude relativně silnější oproti důvěře v její záměry (tedy v její distributivní a procedurální spravedlnost).

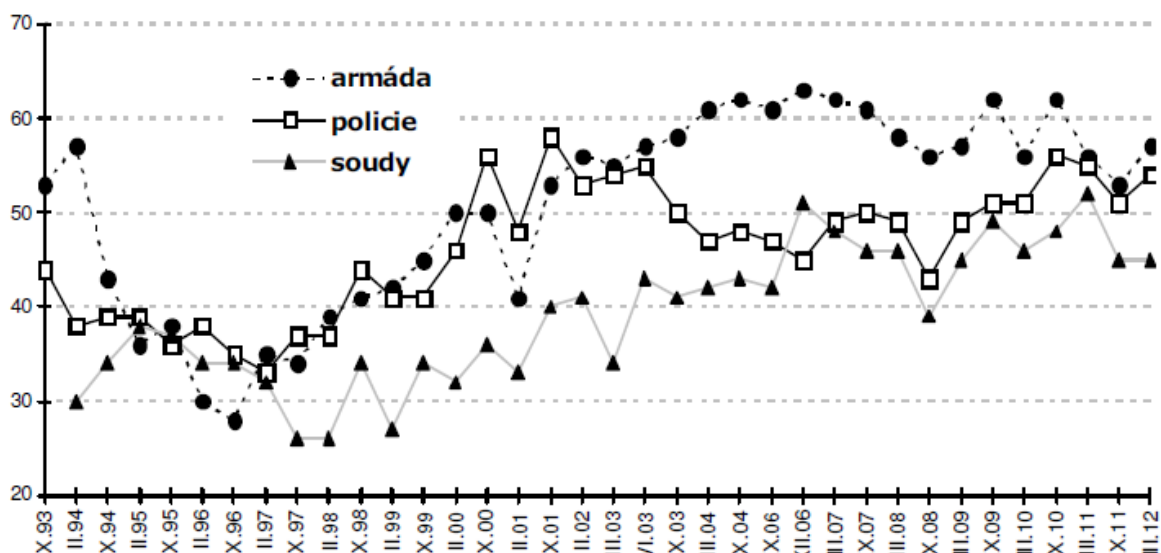
Důvěra v české soudy je v průměru relativně nižší než důvěra v policii (pravděpodobné zdůvodnění bylo naznačeno v předchozí kapitole, vedle nedostatečné objektivní efektivity českého soudnictví může hrát roli i zmíněný *efekt odpařující se důvěry*), nicméně ve stejném sledovaném období lze vysledovat obdobně rostoucí trend³⁶ (vyjma posledních dvou let) - v roce 2012 soudům důvěřovalo 45% osob, pro rok 1993 to bylo pouze 30%. Důvěra v Nejvyšší soud, v Nejvyšší správní soud i v Ústavní soud je tradičně vyšší (pro rok 2012 jim důvěřovalo přibližně 60% osob) (STEM 2012).

Aktuální data získaná prostřednictvím mezinárodního šetření ESS 2010 Round 5 ukazují na relativně nižší spokojenost české veřejnosti s prací policie i soudů oproti dalším zúčastněným zemím i nižší celkovou důvěru v ně. Relativně nízká je důvěra v procedurální spravedlnost

³⁵ Generalizovaná sociální důvěra české společnosti se v čase příliš nemění (v roce 2008 v šetření European Value Survey uvedlo 29% osob, že lidem je možné důvěřovat), což odpovídá teoretickému výkladu tohoto typu důvěry jako stabilního osobnostního rysu. V mezinárodním srovnání podle generalizované sociální důvěry ve společnostech 34 zemí (ISSP 2007 dle Sedláčková 2011) jsou Češi lehce nad průměrem (v pořadí na 14. místě). Zkoumány byly také vztahy důvěry a demokracie – pro česká data se nepotvrdil vztah mezi generalizovanou sociální důvěrou a občanskou participací (Sedláčková 2011).

³⁶ naopak klesající trend vykazuje důvěra v masmédiu, byť je stále nad hranicí 50% (v USA se oproti tomu pohybuje pouze okolo 30%) (Jones 2011)

policie, vysoká je naopak důvěra Čechů v efektivitu policie, což odpovídá předpokladu odvozenému výše z analýzy mediálního obrazu policie. Podrobnější údaje o zjištěné míře důvěry v policii a soudy v současné české společnosti jsou uvedeny v kapitole 7.2.

Obr. 2.: Vývoj důvěry armádě, policii a soudům v ČR v letech 1993 – 2012 (v %) (CVVM, Šamanová 2012)

Česká data tak příliš neodpovídají výše popsané krizi důvěry v instituce ve vyspělých západoevropských společnostech a v USA, což je vzhledem k odlišnému společenskému vývoji těchto zemí pochopitelné. Pokročilé demokratické režimy v současnosti procházejí narozdíl od postkomunistických zemí fází občanského dozrávání spojeného s kritičtější pohledem na fungování institucí (Dogan 1998). Příčiny institucionální nedůvěry v postkomunistických zemích jsou alespoň zčásti jiné - Vlachová ji například interpretuje jako následek „odcizující zkušenosti komunismu“ a „atomizovanými strukturami“ společnosti (Vlachová 2001). Podíly občanů vyjadřujících důvěru institucím (ať už v policii, nebo soudy) jsou sice v současnosti v obou typech zemí obdobné (například v roce 2011 důvěřovalo policii 56% Američanů, Nejvyššímu soudu potom 37% osob, dle Jones 2011), instituce trestní spravedlnosti v anglosaském prostředí však byly tradičně vnímány jako vysoce důvěryhodné a legitimní.

Shrnutí kapitoly 3

Důvěra v instituce policie i soudů je nezbytná pro funkčnost systému trestní spravedlnosti. Je o ní uvažováno jako o vícedimenzionálním konstrukt, nejčastěji je vydělována důvěra v efektivitu, v procedurální spravedlnost a v hodnotovou sounáležitost. Dle Tylera jsou pro důvěru v policii a soudy relativně důležitější druhé dvě složky, tedy přesvědčení, že policie a soudy jednají v souladu s jedincovými cíli a zájmy (*motive-based trust*), že jsou jejich postupy spravedlivé a že s lidmi zacházejí férově a s úctou. Důvěra v motivy institucí a zejména důvěra v jejich procedurální spravedlnost jsou přitom pokládány za významné faktory akceptace rozhodnutí policie a soudů, spokojenosti s jejich rozhodnutím a komplianci se zákonem. V tomto ohledu se jako efektivní ukazují horizontální formy interakce s institucemi trestní spravedlnosti oproti vertikálním. Na sociální důvěru v systém trestní spravedlnosti má pravděpodobně vliv nejen kvalita jejich skutečné činnosti, ale i hodnoty společnosti, míra generalizované důvěry ve společnost a obecněji demografické a socio-ekonomické rysy společnosti, mediální obraz policie a soudů či míra kriminality v dané společnosti. Není přitom zcela jasné, nakolik se důvěra v instituce trestní spravedlnosti utváří pod vlivem osobních zkušeností s nimi a nakolik pod vlivem obecnějších postojů. V české společnosti byla zjištěna relativně nízká (nicméně dlouhodobě vzrůstající) obecná důvěra v policii a soudy, zejména v jejich procedurální spravedlnost.

4 INSTITUCIONÁLNÍ LEGITIMITA VE VZTAHU KE KOMPLIANCI

*La république américaine durera jusqu'au jour ou le Congrès découvrira qu'il peut corrompre le public avec l'argent du public.*³⁷

(de Tocqueville)

V následující kapitole je vymezena strukturální a procesuální stránka legitimacy institucí (zvláště institucí trestní spravedlnosti) v souladu s aktuálními teoreticko-empirickými přístupy za účelem posouzení Tylerových teoretických východisek včetně způsobu operacionalizace legitimacy institucí trestní spravedlnosti. Podrobněji jsou nastíněny poznatky z výzkumů o vztahu legitimacy a compliance, v souvislosti s tím je přiblížen Tylerův procedurální model legitimacy. Součástí kapitoly je zhodnocení vnímané legitimacy policie a soudů v České republice.

4.1 Dimenzionalita legitimacy

I když ve výkladových slovnících panuje vcelku shoda na vymezení institucionální legitimacy jako víry v oprávněnost institucí pro výkon moci nebo pro uplatňování autority (Velký sociologický slovník I 1996), byl donedávna pojem legitimacy chápán s ohledem na různé aspekty v něm obsažené poměrně nejednotně (Grimes 2008). O komplexní výklad se pokusil až Beetham (1991) a následně s obdobnými závěry nezávisle na něm Coicaud (1997) (dle Bottoms a Tankebe 2012), když charakterizoval legitimní moc pomocí tří základních strukturálních prvků jako takovou moc, která je **podřízena stanoveným pravidlům** (právní validita)³⁸, přičemž tato pravidla lze ospravedlnit odkazem na **sdílená přesvědčení, cíle a hodnoty** vládnoucích i ovládaných, a zároveň je patrný **souhlas ovládaných** (*consent*) s daným mocenským uspořádáním (Grimes 2008).³⁹ Dle Eastona může být tento souhlas proječován na různých úrovních – buď **jako jednání** ve prospěch dané instituce nebo režimu nebo **jako (pouze) pozitivní orientace či podpora** vůči jejich konání (Easton 1957). I když

³⁷ „Americká republika bude existovat do toho dne, kdy Kongres objeví, že může podplatit veřejnost z peněz veřejnosti.“ (vlastní překlad francouzského originálu) (de Tocqueville)

³⁸ tato složka bývá obvykle nazývána legalita (u Webera či Luhmanna je legalita chápána jako postačující zdroj legitimacy) (dle Bottoms a Tankebe 2012 a Velký sociologický slovník I 1996). V určitých případech může vést vystupňované dodržování pravidel naopak k delegitimizaci (Bottoms a Tankebe 2012)

³⁹ „Instrumentální racionalitu formální legality tak doprovází symbolická racionalita kolektivní identity a morálních hodnot“ (Příbáň 2007, s. 8)

přijmeme myšlenku univerzálnosti struktury legitimacy, neznamená to přijetí objektivitu jejího obsahu, její **empirická relativita** ji ostatně teprve předurčuje zájmu společenských věd: co je v očích jednoho „publika“ legitimní, nemusí být legitimní v očích jiného (vzhledem k jejímu těsnému spojení s hodnotami) (Bottoms a Tankebe 2012). Nastíněné teoretické prvky legitimacy se navíc dosud nepodařilo jednoznačně operacionalizovat. Bottoms s Tankebem po důkladné analýze konceptu legitimacy navrhuje operacionalizovat ji jako vícedimenzionální konstrukt, a to pomocí přinejmenším tří indikátorů – **legality, procedurální spravedlnosti a efektivitu**. Zároveň upozorňují, že vyjádření závazku poslušnosti (jako empirického korelátu souhlasu ovládaných s mocenským uspořádáním) nemusí vždy vypovídat o legitimitě, a tedy jeho zařazení mezi její indikátory problematizuje (Bottoms a Tankebe 2012).

Obvykle se povaha legitimacy vykládá jako **normativní** spíše než instrumentální (nárokování moci je uznáváno i na základě přesvědčení o morálnosti práva vládnoucí instituce na výkon moci, ne pouze na základě právní validity této moci, jak by to odpovídalo weberovské definici legitimacy) (Linek 2010). Nicméně tento předpoklad nemusí platit univerzálně – Inglehart s Welzelem například zjistili, že **v postkomunistických zemích je legitimita demokratického režimu založena spíše na instrumentálních faktorech** (z hlediska jeho fungování, tedy efektivitu, spíše než víry v hodnoty, které ztělesňuje) (Inglehart a Welzel 2005), podobá se tak legitimitě *ex post* (zhodnocení skutečného fungování režimu) spíše než legitimitě *ex ante* (zhodnocení pravidel vládnutí) (Linek 2010) Tento předpoklad je třeba zohlednit v následující empirické analýze českých dat: lze očekávat, že obzvláště ve starším datovém souboru z roku 1999 nebudou instrumentální faktory legitimacy ani compliance zanedbatelné. Bez ohledu na platnost uvedené hypotézy je nicméně pravděpodobné, že efektivita se na legitimitě vždy do nějaké míry odráží (Bottoms a Tankebe 2012, Fagan 2008). Proto bychom legitimitu institucí měli posuzovat **v souvislosti s důvěrou v jejich efektivitu** a se **spokojeností s jejich výkonem**, přičemž by však nemělo docházet k jejich záměně, jak zdůrazňuje Dogan (1998). Ten rovněž upozorňuje na nutnost důsledného odlišování tří úrovní analýzy legitimacy (a podobně i důvěry) na úrovni režimu, institucí a jejich představitelů (viz i Eastonovo rozdělení na **difúzní podporu institucím** a **specifickou podporu konkrétním držitelům moci**) (Easton 1957). Lidé sice ztrácejí důvěru v přední politiky nebo v konkrétní soudce, to ale podle něj nemusí výrazněji narušit důvěru v příslušnou instituci, podobně narušená důvěra v instituce nemusí vyústit v nedůvěru v politický režim obecně (analogicky můžeme podle mého názoru uvažovat o legitimitě) (Dogan 1998).

Legimitu je třeba chápat v její dualitě - zahrnuje trvající **dialogický vztah** vládnoucího a ovládaného, spojuje v sobě tedy současně oprávnění moci i poslušnosti (Bottoms a Tankebe

2012). Z toho vyplývá, že legitimitu v očích veřejnosti mohou (a musí) instituce právě díky její dialogické povaze podstatně vytvářet a podporovat. Jak je patrné už z Beethamovy definice, legitimita je nicméně aktivně udržována a vytvářena také ze strany jednotlivců aktivitami podporujícími hierarchický status quo – například skrze spolupráci při usvědčení pachatele, účast ve volbách apod. Není však příliš jasné, do jaké míry je přesvědčení o legitimitě dané zkušenostně, a do jaké míry vzniká na podkladě obecných postojů vytvořených v rané socializaci (Bottoms a Tankebe 2012) nebo skrze zkušenost zprostředkovanou například masmédií (Bradford a Jackson 2012), podobně jako v procesu utváření důvěry. Gibson dokonce tvrdí, že **obecné postoje mají rozhodující vliv na přesvědčení o legitimitě institucí, se kterými lidé nemají bezprostřední zkušenost** (Gibson 1989).

Z uvedeného vymezení legitimacy je patrná její **strukturní i dynamická spřízněnost s důvěrou**. To by ale nemělo vést k jejich teoretickému ani empirickému ztotožnění (Bradford a Jackson 2012). Důvěře v určitém užším smyslu se spíše než legitimita blíží přesvědčení o legitimitě (toto rozlišení však například u Webera splývá – odtud jeho definice legitimacy jako *víry*), a to proto, že legitimita je narozdíl od důvěry dána teprve vzájemnou interakcí vládnoucího a ovládaného. (To také lépe vysvětluje, proč Sedláčková (2011) ztotožňuje legitimitu režimu se systémovou důvěrou). Právě legitimita režimu jakožto abstraktního celku se nejvíce blíží důvěře, protože její duální charakter je na tomto stupni omezený.). Navíc důvěra směřuje do budoucnosti, zatímco legitimita je zaměřená na přítomnost (Bottoms a Tankebe 2012).

4.2 Legitimita institucí trestní spravedlnosti

V rámci kriminologie je legitimita prvořadým tématem (Bottoms a Tankebe 2012). Vysoká vnímaná legitimita zákona a institucí trestní spravedlnosti totiž umožňuje udržovat sociální řád (komplianci) bez nutnosti využívat pouze omezené donucovací prostředky. Užití donucovacích prostředků a výhradní spoléhání na politiku deterence se sice může ukázat v krátkodobé perspektivě jako efektivní, dochází k tomu ale za cenu odcizení veřejnosti od institucí trestní spravedlnosti a ztráty legitimacy zákona (Fagan 2008).

Význam legitimacy institucí trestní spravedlnosti pro dobrovolné dodržování zákona a podvolování autoritě institucí byl v poslední době dokumentován množstvím studií (Gibson et al. 2005, Reisig et al. 2007). I v tradičních kriminologických teoriích můžeme nalézt odkazy na legitimitu a její vliv na konformní (či nedevariantní) jednání, byť jen implicitně. Například

kriminolog Steven Box (1971) uvádí v návaznosti na teorii sociálních vazeb T. Hirschiho tři základní složky působící ve směru ochoty jedince dodržovat zákony společnosti: jeho **vazby**, **závazky** a **přesvědčení**. Takovým přesvědčením (a z něj plynoucím závazkem) může být podle mého názoru právě přesvědčení o jejich legitimitě (i když v Hirschiho teorii bylo vztahováno specificky k víře v platnost sociálních norem). Bradford a Jackson (2012) interpretují vztah vysoké vnímané legitimacy a ochoty dodržovat zákon odkazem na Goffmanovu analýzu rámců. Podle autorů může například vnímaná legitimita policie v člověku aktivovat či posílit roli „poslušného občana“, což s sebou přináší i zvýraznění tendence dostat očekáváním, která tato role obnáší.

Jako hlavní zdroje legitimacy institucí trestní spravedlnosti uvádí Fagan (2008) jejich **procedurální spravedlnost** (přesvědčení o férovosti rozhodovacích procesů a uctivé zacházení s ohledem na lidská práva a důstojnost), **distributivní spravedlnost** (proporcionalitu a konzistentnost v reakcích na nezákonné jednání – přiměřenost trestů a jejich spravedlivé udílení) a **efektivitu** (schopnost zajistit bezpečí). Jako hlavní příčinu jejich nelegitimy spatřuje nedostatek důvěry veřejnosti ve schopnost institucí trestní spravedlnosti naplňovat tyto funkce (Fagan 2008). Hough et al. (2005) kladou důraz na integritu, spravedlnost a uctivost (*civility*) jako hlavní složky policejní legitimacy.

Jak ale upozorňuje Smith (2007), způsob legitimizace institucí trestní spravedlnosti se napříč společnostmi poměrně liší, zejména vzhledem k normativním zdrojům legitimacy vycházejícím z hodnot každé společnosti. V této souvislosti popisuje **legitimizační mýty** fungující jako tradiční zdroje legitimacy policie v různých současných společnostech, které mohou zajišťovat legitimitu do určité míry bez ohledu na skutečnou výkonnost policie a jiné složky legitimacy popsané výše. Například Britové se až mysticky identifikují s národní policií, aniž by v tom nějakou úlohu měla vláda, Francouzi odvozují legitimitu národní policie naopak od silné státní moci, Američané odvozují legitimitu členů policie od jejich volebního mandátu apod. Svou tezi Smith ilustruje i na aktuálním příkladu holandské policie, která byla veřejností donedávna vnímána jako vysoce legitimní, ačkoliv její přístup byl rezervovaný, a možnosti participace v procesech trestní spravedlnosti byly podstatně omezené. Podle něj byla legitimita policie odvozována pravděpodobně od vysoké legitimacy holandského státu (jedná se zřejmě o obdobu fenoménu vypůjčené důvěry popsaného v kapitole 2.2). Podobně nemusí být zdroje legitimacy systému trestní spravedlnosti totožné pro různé sociální skupiny. Smith v tomto bodě argumentuje ve prospěch marxistického pohledu na právo oproti durkheimovskému – uvádí případy ilustrující vliv třídy na preferované zdroje legitimacy policie a dalších složek systému trestní spravedlnosti (Smith 2007).

Praktická cesta ke zvýšení legitimacy institucí trestní spravedlnosti může vést skrze využití univerzálních psychologických mechanismů, například skrze větší míru zapojení jedinců do procesů trestní spravedlnosti (komunitní programy s prvky deliberativní demokracie). (Fagan 2008) Politické nástroje určené k zvýšení vnímané legitimacy institucí budou efektivnější, pakliže budou reflektovat hodnoty a problémy komunity (Fagan 2008). Paradoxem je, že autoritu institucí trestní spravedlnosti (a tedy i ochotu podvolit se jim) posiluje i vnímaná závislost aktéra na těchto institucích (přesněji závislost na výsledcích jejich rozhodnutí – *distributive outcomes*), jak ukazují nejnovější výzkumné studie (van der Toorn et al. 2011).

4.2.1 Procedurální model institucionální legitimacy

Řada výzkumů poukázala na značný význam férových procedur nejen ve vztahu k důvěře v policii a soudy, ale zejména ke komplianci, jak již bylo naznačeno v kapitole 3.1 (McEwen a Maiman 1984 aj.)⁴⁰. První systematičtější studie zaměřené na jejich vzájemnou souvislost provedli v 70. letech Thibaut a Walker, když se ukázalo, že distributivní spravedlnost nemá vždy rozhodující význam pro spokojenost s interakcí a jejími výsledky, a tedy ani pro úspěšné řešení konfliktů (Thibaut a Walker 1975 dle Tyler a Lind 2001). V sérii laboratorních experimentů autoři zjistili, že vnímaná férovost procedur má vliv na spokojenost s výsledkem rozhodnutí třetí strany, i na ochotu akceptovat rozhodnutí autority. Pozdější výzkumy (Lind a Tyler 1988, Tyler 1997 aj.) tento vliv potvrdily, a to dokonce ve větším rozsahu v přirozeném prostředí. Vyplývá z nich, že vysoká vnímaná procedurální spravedlnost (posuzovaná na základě osobní zkušenosti) má vliv na vnímání **příznivosti výsledků** rozhodnutí právních autorit, **spokojenost s výsledky**, **spokojenost s kontaktem** s policií či soudy, na **ochotu podvolit se rozhodnutí autority**, tedy dobrovolné dodržování pravidel jí stanovených⁴¹, a **dodržování zákona** (Jackson et al. 2011, Sunshine a Tyler 2003)⁴², a to díky posílení vnímané **důvěryhodnosti a legitimacy autorit**.⁴³ (Tyler a Lind 2001) Legitimitu těchto autorit je nicméně třeba chápat jako samostatný faktor – vzniká nejen na podkladě vnímané procedurální spravedlnosti, ale i na podkladě vnímané hodnotové

⁴⁰ tento význam však není v rámci vědecké komunity všeobecně přijímán (viz Smith 2007, podrobněji dále v textu)

⁴¹ v případě vynuceného dodržování pravidel (u Tylera paradoxně „kompliance“) měl efekt procedurální spravedlnosti jen slabý vliv (signifikantní vliv na hladině 10% u faktorů „důvěryhodnost“ a „férovost výsledků“) (Tyler a Huo 2002)

⁴² a to i tehdy, pokud s ním člověk morálně nesouhlasí (Tyler 1997)

⁴³ vztah mezi procedurální spravedlností a vnímanou legitimitou není přijímán všeobecně (Baird 2001, Smith 2007). Gibson (1991) a Smith (2007) se domnívají, že mezi nimi existuje opačný kauzální vztah, tedy že přesvědčení o legitimitě má vliv na posouzení procedurální spravedlnosti.

sounáležitosti, což odpovídá Beethamově vícedimenzionálnímu vymezení legitimacy jako legality, ale i normativních aspektů. (Bradford a Jackson 2012).

Tento vliv je navíc dle autorů dlouhodobý (Pruitt et al. 1993, MacCoun a Tyler 1988) a poměrně stabilní napříč různými sociálními uspořádáními (prokázán pro všechny typy sociálních situací dle Deutsche, v hierarchických i nehierarchických vztazích, v politickém, právním, manažerském, interpersonálním, rodinném i vzdělávacím kontextu). Nebyly nalezeny významnější odchylky ani na základě pohlaví, věku, etnicity, vzdělání nebo příjmu. (Lind a Tyler 2001).

Zjištěný význam procedurální spravedlnosti policejních a soudních úkonů interpretuje Tyler převážně odkazem na **psychické fenomény** (Tyler 1997). Podle něj vede vnímaná procedurální spravedlnost během interakcí k pozitivním emocionálním prožitkům, zejména pocitu uznání (srov. Fukuyama 2002), pýchy a sebeúcty, zatímco vnímaná procedurální nespravedlnost může být prožívána jako dehonestující. Podle autorů spočívá význam, který aktéři (neuvědomovaně) přikládají procedurální spravedlnosti, rovněž v její **heuristické funkci**. Lidé vzhledem ke své sociální podstatě mají obecně silnou potřebu příslušnosti k sociálním celkům. Jednání instituce jakožto reprezentanta celé společnosti je pro ně směrodatným ukazatelem jejich statusu v rámci ní. Dodržování principů procedurální spravedlnosti ze strany společenských institucí je pak pro aktéra signálem jeho vysokého postavení v rámci společenství, což posiluje jeho sociální identitu a vnímanou pravděpodobnost, že bude společností kladně přijímán. Toto ujištění pro něj může mít vyšší hodnotu než případné distributivní zisky. Vysvětlení významu procedurální spravedlnosti bychom mohli podle mého názoru hledat i s pomocí **teorie kontrolní rovnováhy** vykládající příčiny vzniku kriminality (Tittle 2004). Tittle dospěl na základě integrace dosavadních teorií sociální deviace k tomu, že ke kriminalitě dochází s větší pravděpodobností tehdy, pokud mají jedinci výrazný přebytek nebo nedostatek kontrolních pravomocí (a s tím spojené prožitky ponížení). Procedurální spravedlnost může sloužit k (přínejmenším subjektivně vnímanému) vyvážení těchto pravomocí mezi aktéry navzájem i mezi nimi a státem, a tak riziko vzniku kriminálního chování potlačovat, případně působit i ve smyslu ochoty ke komplianci. Vyvážení pravomocí totiž dle Tittla ponechává všeobecnou touhu po moci nevědomou, přítomnost kontrolních mechanismů zabraňuje potenciálnímu zisku z deviantního chování i příležitosti k němu, a tak zabezpečuje konformitu (Tittle 2004).

Tyler uvádí několik faktorů, které se mohou projevit na výraznosti výsledovaného efektu, případně na zvolených kritériích posouzení procedurální spravedlnosti. Může se podle něj jednat o vliv **míry konsenzu** v dané skupině (v rámci méně soudržné skupiny může být efekt

slabší), o vliv **sociální kategorizace** (v rámci jedincovy nečlenské skupiny bude tento efekt slabší) a o vliv **identifikace se skupinou** nebo s danou institucí (u jedinců méně identifikovaných bude tento efekt slabší)⁴⁴. S tím souvisí i vliv **vnímané legitimacy** institucí – bylo zjištěno, že rozhodnutí autorit s nízkou legitimitou bylo akceptováno spíše na základě posouzení příznivosti výsledků, než férovosti procedur (Lind a Tyler 2001). Brockner et al. poukázal na vliv **společenských hodnot** – členové společností s nižším indexem vzdálenosti od moci (PDI; USA, Německo aj.) zohledňovali posouzení férovosti procedur oproti členům společností s vysokým PDI (Čína, Mexiko, Hong Kong aj.) více (Brockner et al. 2001). Leung a Lind našli odlišnosti mezi americkými a čínskými studenty v preferenci konkrétních procedur (Leung a Lind 1986) Závěrům Tylera, a relevanci procedurální spravedlnosti ve vztahu ke komplianci obecně, oponuje také Gibson (1991) – ve svých studiích například neprokázal vliv procedurální spravedlnosti na komplianci vůči Nejvyššímu soudu USA (narozdíl od vlivu institucionální legitimacy). Podobně problematizuje tento vztah Baird (2001, s. 351) – podle ní „*ti, kteří si vytvořili silný závazek k soudu jako instituci, tak učinili proto, že je pro ně důležitější, aby se soud řídil právními principy, než aby produkoval uspokojivé výsledky. Proto záleží na normativním aspektu postoje než jednoduše na přesvědčení o férovosti procedur*“⁴⁵ Význam obecné **postojové komponenty** ilustrují i Caldeira a Gibson (1997) ve studii zaměřené na legitimitu Evropského soudního dvora. Lze tedy předpokládat, že postoje se budou na hodnocení legitimacy (a na komplianci) promítat, a to zejména u hodnocení institucí, s nimiž nemají aktéři přímou zkušenost.

Pro využitelnost zjištěných vztahů v praxi je nutné stanovit, které znaky rozhodovacích procesů jsou při hodnocení jejich spravedlnosti relevantní. První hypotetický výčet charakteristik procedurální spravedlnosti podal dle McCluskeyho Leventhal (zařadil mezi ně konzistentnost rozhodnutí, potlačení předpojatosti v průběhu rozhodnutí, jeho přesnost, napravitelnost, možnost reprezentace aktéra v nich a jejich vnímanou etičnost) (McCluskey 2003). Tyler později uvedl následující empiricky podložený výčet dimenzí procedurální spravedlnosti: možnost **participace aktéra** (i pouhá možnost vyjádření vlastního stanoviska - „voice“), **neutralita procesů** (například kvalita procedur; čestnost, nestrannost a objektivita rozhodující instituce), **důvěryhodnost autority** a její uctivé chování vůči aktérovi (zacházení uznávající aktérovo postavení ve společnosti - *standing*) (Tyler a Lind 2001). Tyler však

⁴⁴ je tedy možné, že efekt procedurální spravedlnosti se ukáže jako neplatný v rámci menšin některých populací, doposud studované populace USA a Velké Británie se totiž vyznačují neobyčejně silnou identifikací s národní policií (Bradford a Jackson 2011)

⁴⁵ vlastní překlad anglického originálu: „*those who have developed a strong commitment to the court as an institution do so because they would rather a Court "follow the law" than produce satisfactory outputs. It is the normative aspect of the attitude that matters, not simply the perception that procedures are fair.*“

nevnímá uvedený výčet normativně, větší význam je vždy připisován subjektivnímu hodnocení procedurální spravedlnosti. Potom však jeho modelu právem Smith (2007) vytýká jistou tautologičnost – Tylerova teorie vlastně říká, že pro dosažení legitimacy institucí trestní spravedlnosti je třeba, aby jednaly takovým způsobem, který lidé vnímají jako procedurálně spravedlivý (takovým, který je legitimizuje). I přes tuto výtku je na základě uvedených výzkumů zřejmé, že alespoň v určitém kontextu lze identifikovat základní rysy procedurální spravedlnosti.

Přes uvedené statistické údaje je třeba přistupovat k modelu navrhovaném Tylerem jako k **teorii středního dosahu**, jejíž univerzální platnost už na základě výše uvedených teoretických i empirických poznatků postulovat nelze. Námitky proti procedurálnímu modelu legitimacy institucí trestní spravedlnosti zaznívají pravděpodobně nejuceleněji ze strany D. Smithe (2007). Ten odmítá ztotožňovat sumu příčin kompliance na individuální rovině za příčinu kompliance na kolektivní rovině, kritizuje malý počet proměnných v Tylerově modelu i spoléhání na dominantní vliv osobních zkušeností na komplianci (protože s policií a soudy má přímou zkušenost jen malá část populace). Zejména však zpochybňuje předpoklad vlivu vnímané spravedlnosti procedur na vnímanou legitimitu – podle něj může být ve skutečnosti směr kauzality opačný (domnívá se, že hodnocení férovosti procedur v self-reportových dotaznících může být závislé na předchozím přesvědčení o legitimitě příslušných autorit, vliv férovosti procedur na legitimitu posuzovanou po uskutečnění kontaktu může být tudíž je zdánlivý) (Smith 2007). Domnívám se, že ani tyto závažné argumenty by neměly vést k zavržení Tylerova modelu jako hypotézy. Teprve komplexní analýza aspektů kompliance v konkrétním sociálním prostředí umožní posoudit sílu a směr působení efektu procedurální spravedlnosti působící za daných podmínek.

4.2.2 Legitimita institucí trestní spravedlnosti v české společnosti

Legitimita institucí trestní spravedlnosti doposud nebyla v českém prostředí podrobněji analyzována. Dosavadní explicitní poznatky zaměřené na oblast legitimacy českých institucí se vztahují k legitimitě režimu jako celku a k legitimitě politických institucí České republiky. Domnívám se však, že i tyto studie mohou poskytnout základní orientaci pro zkoumání legitimacy institucí trestní spravedlnosti v českém prostředí.

Inspirativní vodítko pro interpretaci zdrojů legitimacy institucí, ale i pro výklad vztahu důvěry, legitimacy a kooperace v českém prostředí, představuje podle mého názoru aktuální Linkova typologie dimenzí postojů vůči politickému režimu a jeho institucím rozvíjející členění Gunthera a Montera (Linek 2010): vedle legitimacy respektive nelegitimity režimu vyděluje

tzv. **institucionální odcizení versus institucionální důvěru** (hodnocení politické efektivity) a **individuální odcizení⁴⁶ od politiky versus zapojení do politiky** (zájem o participaci a vnímaná schopnost porozumět politice a participovat) a dále politickou spokojenost respektive nespokojenost. Tyto skupiny postojů ověřené pro česká data je třeba rozlišovat, protože mají různé zdroje, odlišnou stabilitu a dynamiku i odlišné důsledky na jednání aktérů (Linek 2010). Linkova analýza ukázala, že v českém prostředí nepředstavuje dimenze odcizení (respektive vnitřní a vnější vnímaná politická efektivita) soudržný konstrukt. Hypoteticky bychom mohli odvodit, že podobně jako důvěra v politické instituce (zde vyjádřená výhradně skrze důvěru v její efektivitu, tedy pouze v instrumentální složku) v českém prostředí blíže nesouvisí s ochotou participovat na politickém dění, nebude ani důvěra v instituce trestní spravedlnosti (pakliže se v českém prostředí projeví převážně jako důvěra v efektivitu, jak tomu nasvědčují výzkumy legitimacy institucí z posttotalitních společností (Inglehart a Welzel 2005) příliš souviset s ochotou s nimi spolupracovat).

Legitimitu institucí trestní spravedlnosti je třeba nahlížet v širším sociálním rámci celé politické kultury. V této souvislosti jsou významné zejména **dopady korupčního prostředí**, kterým se česká politická kultura včetně systému trestní spravedlnosti dlouhodobě vyznačuje⁴⁷ (Frič 2001), a je tak i veřejností vnímána.⁴⁸ Nepochybně jde přinejmenším zčásti o důsledek anomické situace sociální dezorganizace po pádu komunistického režimu, nicméně vzhledem k trvale vysoké míře odhadované korupce státních institucí a jejich představitelů můžeme uvažovat o existenci stabilního normativního řádu korupčního klimatu (srov. Frič 2001). Zůstává otázkou, nakolik se korupční prostředí stalo *normálním* pro běžnou populaci⁴⁹ (a to navzdory mediálnímu i obecnému diskurzu): je možné, že v dlouhodobějším horizontu dojde k adaptaci na stávající politickou kulturu v tom smyslu, že (ne)morálnost aktérů institucí v podobě korupčního jednání nebude pro hodnocení těchto institucí (ani důvěru v ně) směrodatná.

Vycházejme však nejprve z předpokladu, že zkorumpovanost představitelů státních institucí jakožto systémová dysfunkce výrazně narušuje jejich legitimitu a důvěru v ně. Podle

⁴⁶ v originální verzi tvoří dimenze odcizení jednoduší konstrukt

⁴⁷ Podle vývoje mezinárodního indexu korupce CPI sestavovaného na základě hodnocení nezávislých institucí byl stav korupce v České republice v roce 2011 srovnatelný se situací v roce 2001 (po mírném zlepšení v letech 2006 až 2009), ČR obdržela 4,4 bodu z 10 možných, kde 10 znamená nejlepší stav. V žebříčku dalších hodnocených zemí (v roce 2011 jich bylo 183) se tak umístila na 57. - 59. místě společně s Namibií a Saudskou Arábií (Transparency International, Corruption Perceptions Index 2011)

⁴⁸ Z dat ESS vyplývá vysoká míra vnímané zkorumpovanosti policie a soudů – hůře situaci vnímali jen respondenti z Ruska a Bulharska (Jackson et al. 2011b)

⁴⁹ v průzkumu CVVM (Tuček 2012) označilo poskytnutí úplatku za nepřijatelné jednání 39% osob a přijetí úplatku 48% osob (zatímco například poprat se s policií 58%)

reprezentativního výzkumu české pobočky Transparency International z roku 1999 vnímalo nedokonalost vnitřních norem policie umožňující korupci 44% dotázaných policistů. V této době vyjadřovala třetina dotázaných policistů a dvě třetiny dotázaných z řad veřejnosti nedůvěru ve funkčnost kontrolních mechanismů policie pro odhalování vnitřní korupce (Frič 2001). 40% oslovených policistů uvádělo, že korupční skandály policejních špiček přerostly únosnou mez. Z toho můžeme vyvozovat, že policie nebyla přinejmenším v této době vnímána jako legitimní nejen ze strany části veřejnosti, ale i ze strany části samotných policistů, což se mohlo projevit na dalším snížení policejní legitimacy v očích veřejnosti. Frič se domnívá, že v případě policie se nejedná o selhávání jednotlivců, ale celého policejního systému (Frič 2001). Nespokojenost s činností policie, konkrétně s jejich distributivní spravedlností, signalizují i aktuální data. Z mezinárodního srovnání dat šetření ESS (2010, Round 5) vyplývá, že **přesvědčení o nespravedlnosti rozhodnutí policie zastává přibližně 40% dotázaných Čechů**, což je nejvíce ze všech 20 zúčastněných zemí po Rusku, Izraeli a Bulharsku.⁵⁰ Tématice důvěryhodnosti a transparentnosti justice byla věnována konference pořádaná českou pobočkou Transparency International v roce 2008. Mezi největší problémy české justice byla zařazena zdlouhavost soudního řízení a nedostatečná evaluace soudnictví (*Transparentnost a důvěryhodnost výkonu spravedlnosti*, ed. Beránek 2009). Dle výzkumu Grodelandové přetrvávají navzdory reformám justice v České republice a dalších posttotalitních zemích uvnitř justičního systému praktiky z období komunismu (využívání neformální sítě kontaktů), z čehož odvozuje, že v těchto zemích nedošlo k adekvátní proměně sociálních norem uvnitř ani vně justičního systému⁵¹ (Grodeland 2007).

⁵⁰ Jedná se o podíl odpovědí Nikdy a Nepříliš často na otázku Jak často podle vás činí policie nestranná rozhodnutí.

⁵¹ v souladu s tím je zjištění z průzkumu CVVM (Tuček, 2012): využívání známostí při kontaktu s úřady označilo za nepřijatelné pouze 12% osob.

4.3 Legitimita zákona a legální cynismus

Podle modelu Jacksona et al. (2012) je vnímaná legitimita zákona jedním z prediktorů non-kompliantního chování, přičemž v evropském kontextu je nahlížena jako relativně samostatný konstrukt do určité míry nezávislý na vnímané legitimitě institucí trestní spravedlnosti. Lze ji zjednodušeně vymezit jako závazek poslušnosti zákona, nelegitimitu zákona potom jako legální cynismus (Jackson et al. 2012). Legální cynismus bývá dáván do souvislosti se stavem anomie (stavem společnosti či jedince, kdy je regulativní moc zákonů a norem oslabena v důsledku komplexních společenských transformací nebo vnímaného nesouladu mezi společností definovanými cíli a dostupnými prostředky k jejich dosažení) (Sampson a Bartusch 1998). Ve výzkumu z roku 1995 činil podíl anomických, přesněji institucionálně odcizených osob dle Sroleova indexu (vykazujících známky sociální frustrace, znechucení a pesimismu)⁵² v českém vzorku 37 % (Rabušic a Mareš 1996), což se jeví jako poměrně vysoká hodnota. Nejsou však k dispozici dlouhodobé výzkumy mapující vývoj anomie české společnosti, které by umožnily její kvalitní interpretaci (a nejsou známy ani novější údaje míry anomie české společnosti). Nicméně i pokud by se společnost ukázala jako výrazněji anomická, není opodstatněné z toho apriori odvozovat, že její členové budou zastávat tolerantnější postoje vůči deviaci. Jak totiž upozorňují Sampson a Bartusch (1998) na základě závěrů jimi provedené empirické studie, legální cynismus a tolerance deviace jsou oddělené normativní konstrukty, které spolu mohou a nemusí souviset, v závislosti na dalších faktorech. Zůstává otázkou, nakolik je legální cynismus spjat s tolerancí deviace a kompliancí se zákonem v českém prostředí.

⁵² Traxlerová a Rabušic (2008) zjistili, že Sroleův index je v českém prostředí spjat i s vnímanou bezmocností.

Shrnutí kapitoly 4

Institucionální legitimitu lze jednoduše vymezit jako oprávněnou moc těchto institucí rozhodovat a vyžadovat podvolení se těmto rozhodnutím, v užším Weberově pojetí potom jako víru v legalitu (zákonost) této moci. Z těchto pojetí je patrná souvislost legitimacy s kompliancí a s důvěrou. V současné době je legitimita chápána na základě všeobecně přijímané Beethamovy definice jako vícedimenzionální konstrukt sestávající z právní validity moci, sdílených hodnot vládnoucích a ovládaných a souhlasu ovládaných s podvolením se autoritě moci. Legitimitu v sociálních vědách je nutné chápat jako empirický konstrukt, konkrétní podoba uvedených tří složek se liší v závislosti na sociálních faktorech (například společenských hodnotách). Tak jsou například v postkomunistických zemích oproti zemím s dlouhou demokratickou tradicí pro přesvědčení o legitimitě pravděpodobně důležitější instrumentální faktory (efektivita institucí), než faktory normativní (víra v principy, kterými je činnost institucí regulována), ačkoliv obecně je povaha legitimacy vykládána spíše jako normativní. Legitimita je utvářena skrze relativně trvalý dialogický vztah mezi vládnoucí institucí a ovládanými aktéry. Na přesvědčení o legitimitě mají vliv nejen přímé zkušenosti aktérů, ale i zprostředkované zkušenosti a obecné postoje. Význam legitimacy spočívá v její sociálně integrativní funkci – zabezpečuje udržení sociálního řádu, a to bez nutnosti využívat omezené donucovací prostředky. Podle Tylerova procedurálního modelu legitimacy je pro přesvědčení o legitimitě rozhodující procedurální spravedlnost (neutralita procesů a uctivé jednání), což interpretuje odkazem na psychické fenomény (pocit uznání, vysokého sociálního statusu). V sociologickém okruhu lze nalézt korespondující výklad kompliance v rámci teorie kontrolní rovnováhy. Platnost uvedeného efektu byla ověřena v řadě sociálních kontextů, nicméně lze očekávat určitý vliv kulturních hodnot, míry vnitroskupinového konsenzu, identifikace s institucemi a dalších interkulturně proměnlivých faktorů. V českém prostředí se na něm pravděpodobně budou odrážet nízká vnímaná legitimita policie a soudů a s tím související institucionální odcizení.

Empirická část

5 PŘEDMĚT A CÍL VÝZKUMU

Předmětem předkládané empirické analýzy jsou předpokládané normativní a instrumentální aspekty ochoty Čechů dodržovat zákony (kompliance) a jejich ochoty spolupracovat s policií a trestními soudy: důvěra v policii a trestní soudnictví, jejich vnímaná legitimita, osobní morálka a subjektivní riziko postihu při spáchání vybraných deliktů. Hlavním cílem výzkumu kvantitativního charakteru bylo ověřit pro českou společnost platnost kriminologického modelu determinant compliance se zákonem, který pro americké prostředí formuloval T. Tyler (dle Tyler 2006) a později pro evropské společnosti revidoval Jackson et al. (2012). Model předpokládá relativně větší váhu normativních faktorů oproti instrumentálním - vedle vlivu morálky především výrazný dopad důvěry v záměry policie a trestních soudů (zejména důvěry v jejich procedurální spravedlnost). Primárně šlo tedy o to odhadnout, do jaké míry je compliance se zákonem a ochota ke spolupráci s policií a trestními soudy v současné české společnosti ovlivňována důvěrou v tyto instituce (zejména v jejich procedurální spravedlnost) v porovnání s vlivy osobní morálky a vnímaného rizika postihu. Dalším cílem byl přibližný odhad dynamiky sledovaných vztahů a vývoje souvisejících postojů české populace v čase – obdobné modely byly testovány s využitím datových souborů získaných v letech 2011 a 1999. Testován byl rovněž předpoklad nepřímého vlivu spokojenosti s osobním kontaktem s policií na complianci se zákonem. Dále byl posouzen vztah orientace na rovnost ke complianci, jak jej naznačily relevantní zdroje popsané v teoretické části této práce (Sherman 2002). Za tímto účelem byly aplikovány statistické postupy včetně strukturního modelování (SEM)⁵³. Využité datové soubory pocházejí z mezinárodního výzkumného šetření *European Social Survey, Round 5* (2010) a z celorepublikového sociologického výzkumu *Bezpečnostní rizika* (1999).⁵⁴

Empirická část práce sestává z popisu konstruktů ověřovaného modelu, shrnutí zjištění vyplývajících z testování uvedeného modelu ve Velké Británii, přehledu výzkumných hypotéz, informace o sběru dat, analýzy vnitřní konzistence použitých škál, přehledu

⁵³ veškeré analýzy byly provedeny za pomoci zkušební verze softwaru IBM SPSS 20 (strukturní modelování v programu IBM SPSS Amos 20)

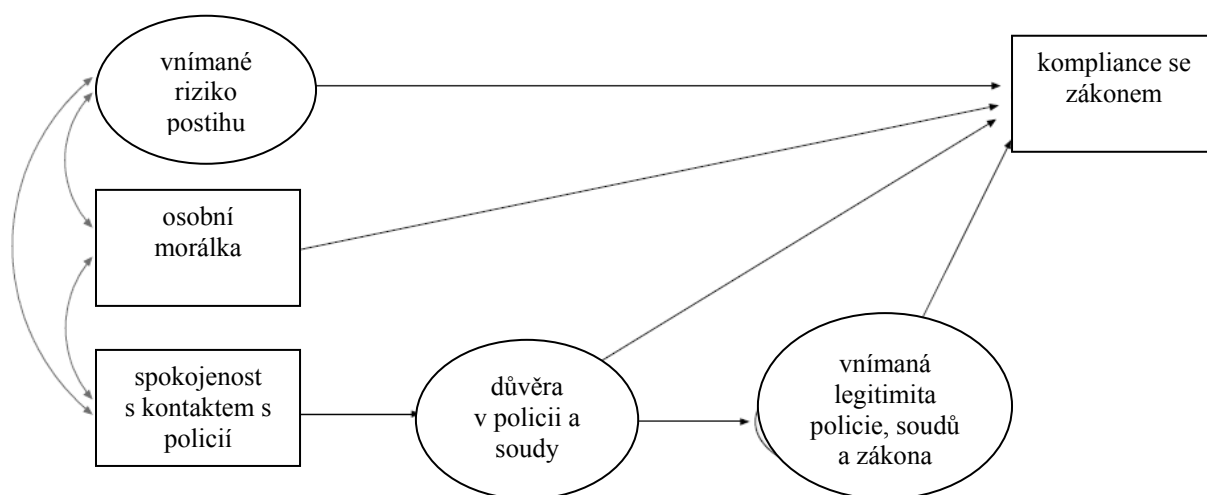
⁵⁴ grantový výzkum MVČR 19982000001: Bezpečnostní rizika – pojem, fakta, politiky, řešitel J. Buriánek

zjištěných relevantních postojů vůči policii, soudům a vybraným deliktům a přehledu korelací mezi vytvořenými konstrukty, prezentace výsledků strukturní analýzy a jejich interpretace.

6 METODY VÝZKUMU

6.1 Popis konstruktů modelu

Ověřovaný model (obr. 3) je tvořen šesti základními skupinami konstruktů: osobní morálkou, vnímaným rizikem postihu spáchání vybraných deliktů, spokojeností s kontaktem s policií, důvěrou v policii (a v trestní soudnictví), vnímanou legitimitou policie (a vnímanou legitimitou trestního soudnictví), vnímanou legitimitou zákona (v podobě závazku poslušnosti zákona respektive legálního cynismu) a **kompliancí** se zákonem (a ochotou spolupracovat s policií a trestními soudy). Kompliance se zákonem, osobní morálka a spokojenost s kontaktem s policií vystupují v modelu jako manifestní proměnné, zatímco vnímané riziko postihu, ochota ke spolupráci a složky důvěry a legitimacy vystupují jako latentní proměnné odhadované dle naměřených indikátorů.

Obr. 3. Základní model vztahu důvěry, legitimacy a compliance (volně dle *Trust in Police and Courts - Final Module Template, ESS Round 5*)⁵⁵

Důvěra v policii a důvěra v trestní soudy jsou odvozeny vždy ze tří ukazatelů: od důvěry v jejich **efektivitu** (přesvědčení o kompetentnosti pro výkon dané role), důvěry v jejich **procedurální spravedlnost** a v jejich **distributivní spravedlnost** (viz obr. 4). Efektivita policie je měřena dotazy na subjektivní úspěšnost prevence násilných trestných činů (otázka

⁵⁵ latentní proměnné jsou značeny elipsou, manifestní proměnné obdélníkem

D12)⁵⁶, subjektivní úspěšnost dopadení pachatele vloupání (D13) a na včasnost zásahu v případě násilného trestného činu v místě bydliště (D14). Efektivita trestního soudnictví je měřena dotazem na domnělou četnost neodsouzení skutečného pachatele trestného činu (D27). Procedurální spravedlnost policie je měřena dotazy, nakolik je její jednání uctivé (D15), nestranné (D16) a transparentní (v případě potřeby obhájené, D17). Procedurální spravedlnost trestního soudnictví je měřena dotazem, nakolik je soudní proces nestranný (D28). Důvěru v distributivní spravedlnost mají odhadnout položky zaměřené na důvěru ve stejný přístup policie a soudů ke všem občanům (bez ohledu na majetek nebo rasu, D10, D11; D29, D30). Předložené pojetí klade důraz na důvěru v záměry institucí (*motive-based trust*), které by měly být v souladu se zájmy občanů, spíše než na důvěru v předpověditelnost jednání institucí - důvěra v záměry policie a soudů sestává dle Jacksona et al. (2011) z důvěry v jejich procedurální a distributivní spravedlnost. Autoři tímto pojetím důvěry navazují především na práce Tylera a Hua (2002) a Barbera (*The Logic and Limits of Trust*, 1983) (dle Jackson et al. 2011).

Vnímaná legitimita policie a trestních soudů je chápána v souladu s pojetím D. Beethama (*The Legitimation of Power*, 1991) jako přesvědčení o tom, že tyto instituce mají právo existovat, určovat zákony, a pomocí donucovacích prostředků trestat ty, kteří jednají v rozporu s těmito zákony. V případě policie je odvozena opět ze tří ukazatelů⁵⁷: **závazku poslušnosti** vůči policii (D18, D19, D20), přesvědčení o **hodnotové sounáležitosti** (D21, D22, D23) a přesvědčení o její **legalitě** (přesvědčení o tom, nakolik tato organizace sama dodržuje zákony, D24, D25), viz obr. 4. Závazek poslušnosti policie se zde týká přesvědčení o tom, nakolik je nutné řídit se příkazy těchto autorit i v případě, že s nimi nesouhlasíme, že jim nerozumíme, nebo navzdory tomu, že s námi jednají způsobem, který se nám nelíbí.⁵⁸ Hodnotová sounáležitost s policií je postížena dotazy na míru respondentova souhlasu s jednáním policie, společného chápání dobra a zla a na přesvědčení, že policie obhájí pro něj důležité hodnoty.⁵⁹ Vnímaná legalita policie a soudů je měřena výroky, které se týkají přesvědčení o jejich nezávislosti na politických tlacích a toho, zda a jak často berou úplatky.⁶⁰ Ačkoliv v původním Tylerově modelu byla vnímaná legitimita trestních soudů

⁵⁶ česká verze části D dotazníku ESS 2010, Round 5 viz <http://ess.nsd.uib.no/ess/round5/>, využití položky z dotazníku z českého výzkumu Bezpečnostní rizika 1999 viz příloha

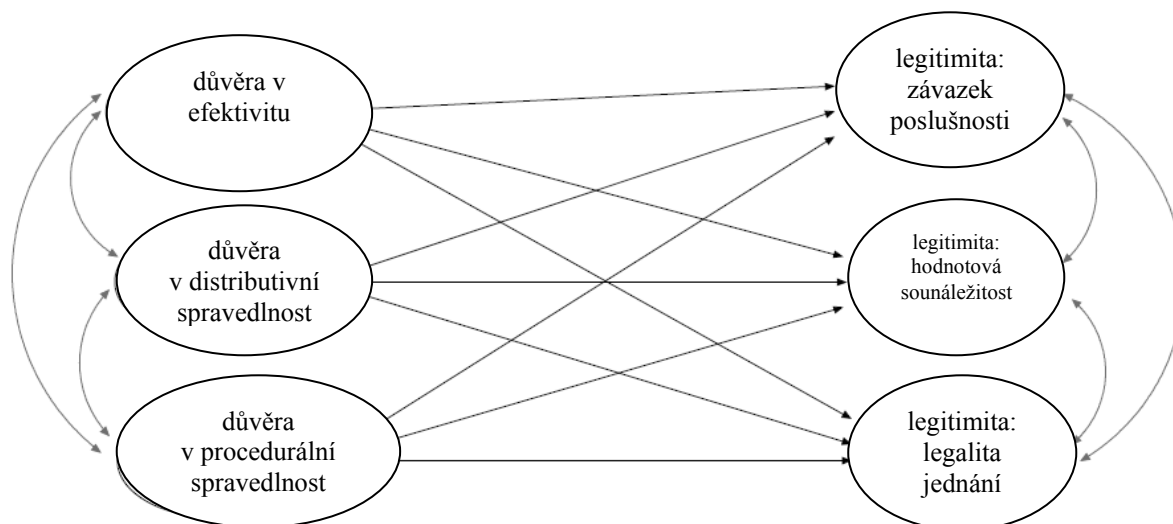
⁵⁷ v případě soudů pouze ze dvou ukazatelů, a to závazku poslušnosti (D34) a vnímané legality (D31, D32, D37)

⁵⁸ v případě soudů pouze toho, zda mají všichni povinnost se podřídit konečnému rozhodnutí soudu

⁵⁹ hodnotová sounáležitost se soudy nebyla nakonec z úsporných důvodů do baterie otázek ESS zařazena

⁶⁰ v případě soudů navíc dotazem na to, zda soudy neupřednostňují zájmy některých skupin („bohatých a mocných“)

spojena s vnímanou legitimitou zákona, v souladu s teoretickými předpoklady aktuální studie Jacksona et al. (2012) s nimi pracují jako se samostatnými konstrukty⁶¹. Legitimita zákona tak byla zařazena jako zprostředkující faktor mezi vnímanou legitimitou institucí trestní spravedlnosti a kompliancí a operacionalizována jako závazek poslušnosti zákonů (dvěma dotazy na míru závaznosti zákonů: D35, D36).

Obr. 4. Předpokládané vztahy mezi důvěrou v policii a soudy a jejich vnímanou legitimitou (Zdroj: *Trust in Police and Courts - Final Module Template, ESS 2011 Round 5*)

Kompliance byla operacionalizována pomocí postižení míry non-kompliantního chování, a to na základě respondentem uvedené frekvence spáchání pojistného podvodu, zakoupení pravděpodobně kradeného zboží a spáchání dopravního přestupku v posledních pěti letech (D43, D44, D45). Autoři svůj výběr zdůvodňují tak, že se snažili zařadit relativně méně závažné delikty, u kterých je větší pravděpodobnost, že s nimi dotázaní mají zkušenost a že se k nim přiznají. Jako samostatný koncept vydělují autoři ochotu ke kooperaci s policií a soudy (dotazy na ochotu ohlásit oloupení cizí osoby na ulici D40, ochotu identifikovat pachatele D41 a svědčit proti obžalovanému u soudu D42).

Subjektivní riziko postihu je měřeno dotazy na vnímanou pravděpodobnost dopadení v České republice v případě spáchání pojistného podvodu (D4), dopravního přestupku (D6) a koupení nejspíše kradené věci (D5). Osobní morálka je postihována dotazy na posouzení míry morálnosti každého z těchto tří činů (D1, D3, D2).

⁶¹ dle Jacksona není v mimoamerickém kontextu opodstatněné předpokládat těsnou spojitost mezi oběma konstrukty

Pro účely komparace s daty z roku 2011 byly zkonstruovány obdobné škály v datovém souboru z českého výzkumu *Bezpečnostní rizika 1999*. Vzhledem k jinému znění otázek v tomto výzkumu však nebylo možné vytvořit zcela kompatibilní konstrukty. Rovněž nebylo možné sestavit škály týkající se důvěry a legitimacy trestních soudů, dotazy na složky důvěry ani na legitimitu soudů nebyly ve výzkumu *Bezpečnostní rizika 1999* zařazeny. Nebyla zařazena ani odpovídající baterie pro odhad ochoty ke spolupráci s policií, proto se v analýze staršího datového souboru zaměřuji pouze na vztah důvěry a legitimacy v policii ke komplianci.

Důvěra v policii byla v datovém souboru z roku 1999 v souladu s britským návrhem odvozena od důvěry v její efektivitu (otázky 44a, 45c, 45f)⁶², důvěry v její procedurální spravedlnost (44f, 45j) a důvěry v její distributivní spravedlnost (44c). Jednotlivé položky se významově poměrně překrývají s položkami ESS. Nevýhodou je však jejich menší počet.

Vnímaná legitimita policie byla odhadnuta na základě vnímané hodnotové sounáležitosti s policií (otázka 44e) a její vnímané legality (45m). Žádná z otázek bohužel nebyla vhodná pro operacionalizaci závazku poslušnosti vůči policii. Škála závazku poslušnosti zákona byla sestavena pomocí otázek 55a a 55b. V operacionalizaci konstruktů legitimacy tedy došlo oproti britskému návrhu k výraznějším změnám - škála legality policie zcela chybí a počet položek k jednotlivým konstruktům se snížil.

Škála kompliance byla vytvořena jako sumační index z baterie otázek na hypotetické posouzení možnosti spáchání pěti vybraných deliktů respondentem (dopravního přestupku, neekologického chování aj., otázky 56a – 56e). Z větší části se jedná o odlišné delikty, než které byly zařazeny v dotazníku ESS, navíc je zde bráno v potaz pouze hypotetické spáchání.

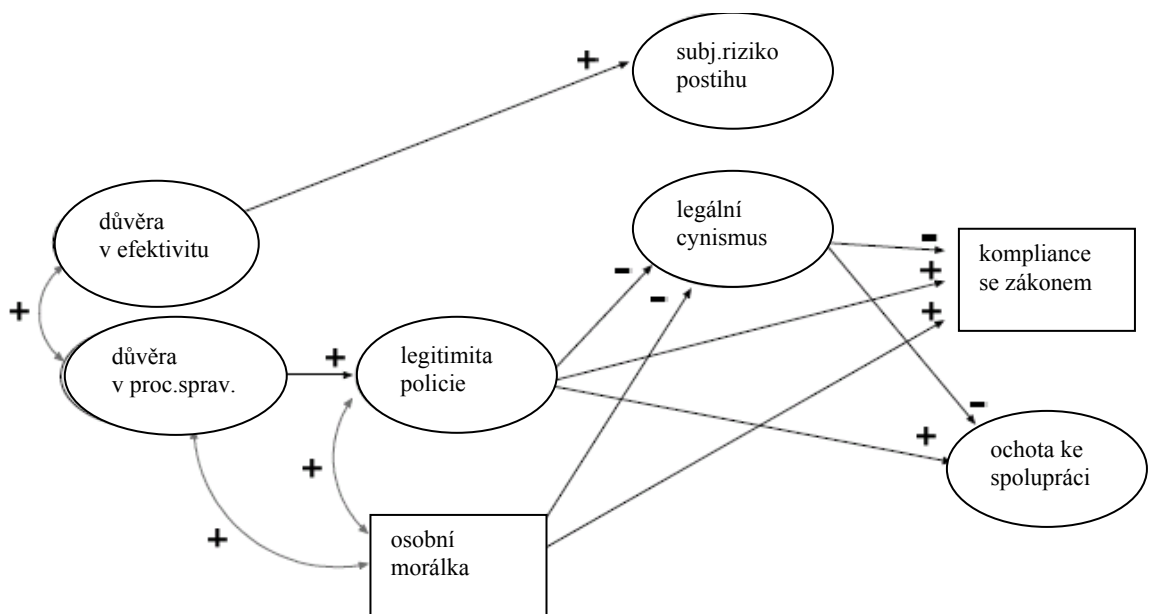
Subjektivní riziko postihu bylo odhadnuto pomocí dotazů na pravděpodobnost úspěšnosti dopadení a potrestání pachatele lehčích přečinů (krádeže kola, peněženky a automobilu) (baterie 53a-c). Oproti dotazníku ESS se nejedná o stejné přečiny jako ve škále compliance a morálky.

Škálu osobní morálky tvoří položky 57-6 (morální hodnocení zaměstnávání načerno), 57-13 (morální hodnocení koupě pravděpodobně kradeného zboží) a 57-14 (morální hodnocení přijímání úplatků nebo protislužeb). Dané položky byly vybrány po prozkoumání vztahů mezi deseti položkami zaměřenými na hodnocení závažnosti deseti deliktů. Účelem výběru byla relativní homogenita položek odhadovaná pomocí Cronbachova koeficientu vnitřní konzistence škály (koeficient pro výslednou škálu je 0,78) a kompatibilita s položkami použitými ve výzkumu ESS.

⁶² konkrétní znění otázek je uvedeno v příloze

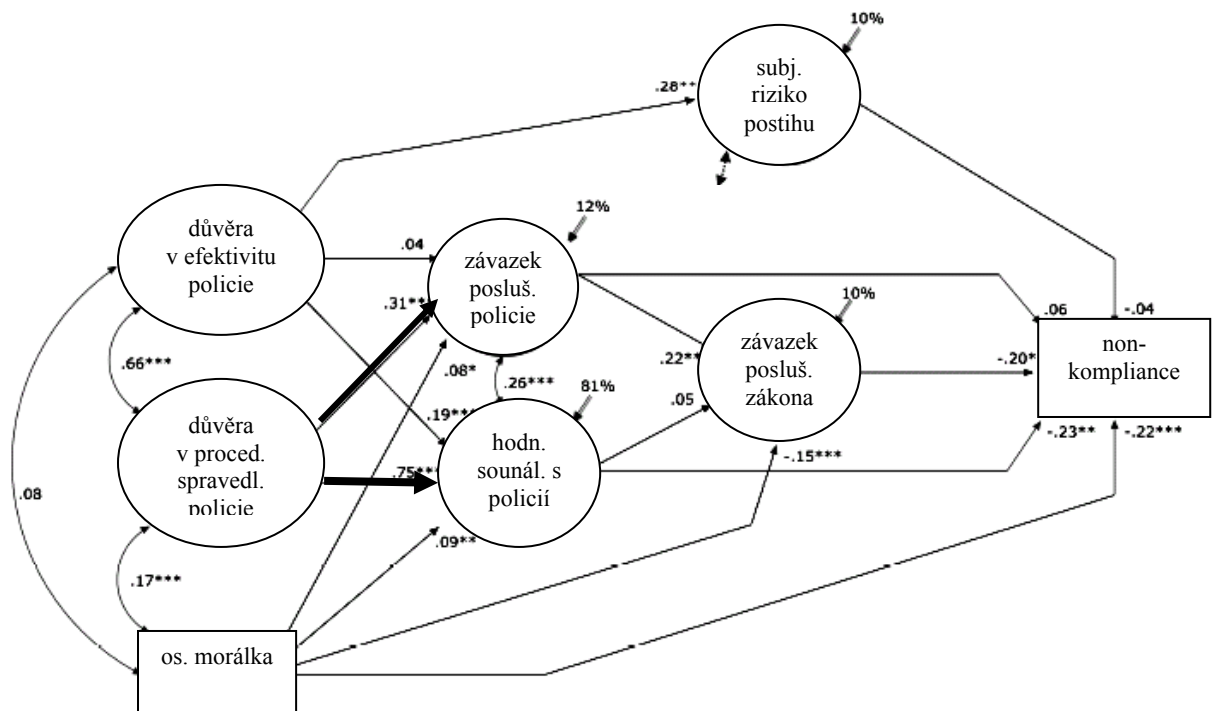
6.2 Závěry z pilotáže modelu ve Velké Británii

Výzkum pilotážního charakteru provedený ve Velké Británii Jacksonem et al. (2012) je v současné době jedinou dostupnou studií vztahů Tylerova modelu s využitím aktualizovaných konstruktů a dat z ESS Round 5 (2010).⁶³ Závěry ze statistických analýz (SEM) dokládají, že revidovaný Tylerův model lze v britském prostředí vnímat jako platný. Jako nejdůležitější faktory kompliance se v tomto případě ukázaly faktory normativní: osobní morálka, vnímaná hodnotová sounáležitost s policií a závazek poslušnosti zákona, přičemž nejsilnějším prediktorem hodnotové sounáležitosti s policií (a závazku poslušnosti policie) byla důvěra v procedurální spravedlnost policie. Subjektivní riziko postihu se ukázalo jako nesignifikantní ve vztahu ke komplianci i k ochotě spolupracovat s policií a soudy (identifikované vztahy v modelu jsou schematicky uvedeny na obr. 5, vztahy včetně hodnot standardizovaných regresních koeficientů pro model vztažený k policii potom na obr. 6). Autoři také ověřili, že míra spokojenosti s kontaktem s policií má zřejmě vliv na důvěru v její procedurální spravedlnost (negativně vnímaný kontakt iniciovaný policií byl spojen s nižší důvěrou v procedurální spravedlnost, pozitivně vnímaný kontakt s policií iniciovaný respondentem byl spojen naopak s vyšší důvěrou v procedurální spravedlnost) (Jackson et al. 2012).

⁶³ podkladem byla data z reprezentativního výzkumu dospělé populace Anglie a Walesu v roce 2009 (Jackson et al. 2012)

Obr. 5. Důvěra v policii a její legitimita ve vztahu ke komplianci v modelu pro britské prostředí (Hough et al. 2010)

Uvedeny jsou korelační a standardizované regresní koeficienty a jejich statistická významnost. V analýze byla povolena kovariance subjektivního rizika postihu se závazkem poslušnosti policie, hodnotovou sounáležitostí s policií, závazkem poslušnosti zákona a osobní morálkou. Všechny latentní proměnné jsou regresovány proměnnými pohlaví a věk. Chi-kvadrát= 496, df= 103, $p < 0,0005$. CFI=0,97, TLI=0,98; RMSEA=0,06.

Obr. 6. Výsledný strukturní model pro policii vztahu normativních a instrumentálních faktorů k non-komplianci se zákonem v britském prostředí (Jackson et al. 2012), N=937

6.3 Výzkumné hypotézy

Na základě relevantních zdrojů literatury představených v teoretické části práce a závěrů studie funkčnosti revidovaného Tylerova modelu determinace compliance se zákonem v britském prostředí (Jackson et al. 2012), uvedených v kapitole 6.1.1, byly stanoveny následující hypotézy:

- 1) *navržený revidovaný model compliance se zákonem a ochoty ke spolupráci s policií a soudy bude pro česká data jako celek přijatelný* (nedojde k zamítnutí H_0 o shodě kovariančních matic teoretického a empirického modelu)

Lze předpokládat, že základní faktory zařazené do modelu jakožto faktory odvozené od základních typů motivů lidského jednání založených na hédonickém a hodnotovém principu pokrývají potenciální aspekty compliance a ochoty spolupracovat, schopnost modelu vysvětlit diference v různých úrovních compliance a ochoty spolupracovat s policií a soudy navíc byla empiricky ověřena v mnoha sociálních kontextech (Schulhofer et al. 2010, Jackson et al. 2012).

- 2) *na complianci se zákonem a ochotě spolupracovat s institucemi trestní spravedlnosti se budou podílet jak instrumentální faktory (vnímané riziko sankcí, důvěra v efektivitu, důvěra v distributivní spravedlnost), tak faktory normativní (osobní morálka, důvěra v procedurální spravedlnost a vnímaná legitimita policie, soudů a zákona)* (vztahy instrumentálních i normativních faktorů ke complianci a ochotě spolupracovat budou statisticky signifikantní na stanovené hladině významnosti $p=0,05$)

Vzhledem k zjištěné relativně benevolentní morálce české společnosti, nízké důvěře Čechů v procedurální spravedlnost policie a soudů a nízké vnímané legitimitě policie a soudů (ESS 2010, Round 5) lze očekávat, že normativní faktory samy o sobě nemohou vysvětlit complianci se zákonem a ochotu spolupracovat s policií a soudy, pro instituce s nízkou vnímanou legitimitou se předpokládá slabší efekt procedurální spravedlnosti (Tyler a Lind 2001). Navíc instrumentální faktory (důvěra v efektivitu) byly identifikovány jako relevantní pro legitimizaci institucí v rámci skupiny postkomunistických společností (Inglehart a Welzel 2005).

- 3) *v datech z roku 1999 bude patrná výraznější role instrumentálních faktorů oproti datům z roku 2011* (standardizované regresní koeficienty vztahu vnímaného rizika postihu,

důvěry v efektivitu a v distributivní spravedlnost ke komplianci a ochotě ke spolupráci budou vyšší v roce 1999 oproti roku 2011)

V roce 1999 byla důvěra v policii a soudy nižší než v roce 2011 (CVVM, Šamanová 2012), pravděpodobně tedy i jejich vnímaná legitimita. V roce 1995 vykazovala přibližně třetina společnosti známky odcizení od institucí a sociální frustrace (Rabušic a Mareš 1996). Lze očekávat, že v takové situaci měly normativní faktory slabší význam než v současnosti (viz i zdůvodnění hypotézy 2).

- 4) ***důvěra v procedurální spravedlnost policie a soudů nebude mít pro jejich vnímanou legitimitu a zprostředkovaně ani pro komplianci se zákonem či ochotu ke spolupráci s policií a soudy výrazně větší význam než další složky důvěry v policii a soudy*** (standardizované regresní koeficienty vztahů důvěry v procedurální spravedlnost, v distributivní spravedlnost a v efektivitu policie a soudů ke složkám jejich legitimacy a zprostředkovaně ke komplianci a ochotě spolupracovat budou nabývat obdobných hodnot) Předpokládá se souvislost postmaterialistické hodnotové orientace (Inglehart 1977), či úžeji hodnotové orientace na rovnost oproti hierarchii (Sherman 2002) a „malé vzdálenosti od moci“ v kultuře (kulturní dimenze vymezené Hofstedem, odhadované pomocí *power-distance indexu*) (Brockner et al. 2001) s nárůstem důležitosti procedurální spravedlnosti v soudobých společnostech. Česká společnost se na tyto hodnoty pravděpodobně výrazněji neorientuje (Prudký 2009), pro postkomunistické společnosti se předpokládá vyšší PDI index (Hofstede a Rose 2001).

- 5) ***spokojenost s osobním kontaktem s policií bude mít vliv na komplianci se zákonem*** (přímé či zprostředkované vztahy spokojenosti s osobním kontaktem ke komplianci a ochotě spolupracovat budou statisticky signifikantní na stanovené hladině významnosti $p=0,05$)

Teoreticky se předpokládá význam osobní zkušenosti se zástupci institucí na rozvoj důvěry v záměry těchto institucí a jejich legitimitu (Giddens 2010, Luhmann 1973). V aktuální britské studii vztahů v revidovaném modelu byly zjištěny kauzální vlivy spokojenosti respektive nespokojenosti s osobní zkušeností s policií na komplianci se zákonem (Jackson et al. 2012).

6.4 Sběr dat

Pro účely analýzy byly využity dva reprezentativní datové soubory: datový soubor pořízený v rámci celoevropského šetření *European Social Survey, Round 5*, v lednu až březnu 2011⁶⁴ a datový soubor pořízený v květnu 1999 v rámci českého sociologického výzkumu *Bezpečnostní rizika*.⁶⁵

Sběr dat pro ESS zabezpečovala v České republice výzkumná agentura *Factum Invenio, s.r.o.*, která provedla dotazování prostřednictvím standardizovaných *face to face* rozhovorů zaznamenaných formou *papi* (papírové dotazníky vyplňované ručně). Respondenti starší 15 let byli vybráni pomocí stratifikovaného třístupňového náhodného výběru, získáno bylo 2387 platných dotazníků a celková návratnost činila 70,16%. Dotazník sestával z více tematických částí, baterie využitá v této práci obsahuje celkem 45 otázek (modul D, všechny jazykové verze viz <http://ess.nsd.uib.no/ess/round5/>).

Sběr dat v rámci výzkumu *Bezpečnostní rizika* provedla agentura *Universitas* v celé České republice. Uskutečněn byl pomocí dotazování (standardizované rozhovory) zaznamenaných formou *papi*. Respondenti starší 14 let byli vybráni pomocí kvótního výběru (dle pohlaví, věku, nejvyššího dosaženého vzdělání a ekonomické aktivity), celkem bylo získáno 1361 platných dotazníků (Buriánek 2001). Dotazník byl tvořen otázkami z více oblastí, vybrané položky tvořící konstrukty testovaného modelu viz příloha.

⁶⁴ ačkoliv byla data z některých zemí pro toto kolo ESS pořízena v roce 2011, oficiálně jsou přiřazována do roku 2010 (ESS 2010, Round 5)

⁶⁵ řešitel Buriánek, Grant MV ČR 1998-2000: *Bezpečnostní rizika – pojem, fakta, politiky* (Buriánek 2001)

7 ANALÝZA DAT

7.1 Analýza vnitřní konzistence škál modelu

Cílem analýzy bylo ověřit vnitřní konzistenci hlavních škál modelu⁶⁶: důvěry v policii, důvěry v soudy, vnímané legitimacy policie, vnímané legitimacy zákona a soudů, vnímaného rizika postihu, osobní morálky, compliance a kooperace s policií a soudy, a to včetně subškál, kterými jsou tvořeny. Posouzení jejich soudržnosti je nezbytné pro další práci s daty, mělo by umožnit předběžný odhad validity výsledků a napomoci jejich interpretaci. Využila jsem data získaná v ESS (2010). Pro odhad vnitřní soudržnosti škál jsem s ohledem na jejich povahu⁶⁷ použila Cronbachův koeficient alfa⁶⁸: $\alpha = (k/(k-1)) * [1 - \sum s_i^2 / s_{sum}^2]$.

Na začátku statistické analýzy prostřednictvím programu SPSS bylo nutné překódovat některé otázky z dotazníku tak, aby měly všechny otázky shodnou orientaci. Došlo také k úpravě několika původně nominálních škál tak, aby bylo možné s nimi pracovat v analýze reliability (otázky týkající se distributivní spravedlnosti: D10, D11, D29, D30). Ve dvou případech byla původně jedenáctibodová škála převedena na pětibodovou (otázky D25, D31). Výsledky analýzy reliability jsou uvedeny v tabulce 1.

Tab. 1: Vnitřní konzistence jednotlivých škál modelu dle Cronbachova α v českých vzorcích

		2011		1999	
		N položek	α	N položek	α
hlavní koncept	vedlejší koncept				
Důvěra v policii		8	0,767	6	0,73
	důvěra v efektivitu policie	3	0,774	3	0,57
	důvěra v distributivní spravedlnost policie	2	0,621	1	x
	důvěra v procedurální spravedlnost policie	3	0,800	2	0,56
Důvěra v soudy		4	0,470	X	X
	důvěra v efektivitu soudů	1	x	X	X
	důvěra v distributivní spravedlnost soudů	2	0,599	X	X
	důvěra v procedurální spravedlnost soudů	1	x	X	X
Vnímaná legitimacy policie		8	0,770	2	0,56
	závazek řídit se příkazy policie	3	0,938	x	X

⁶⁶ podrobněji je pojednáno o škálách použitých v ESS, vnitřní konzistence škál použitých v souboru z roku 1999 viz tab. 1 a 2.

⁶⁷ jedná se převážně o baterie uzavřených otázek měřených na ordinálních čtyř-, pěti- a jedenáctibodových škálách

⁶⁸ „odhad spodní hranice spolehlivosti pro součtovou proměnnou, jejíž složky nemusí být paralelními měřeními“ (Řehák 1998)

	hodnotová sounáležitost s policií	3	0,847	1	X
	vnímaná legalita policie	2	0,305	1	x
Vnímaná legitimita zákona a soudů		6	0,580	x	X
	závazek řídit se zákonem a rozhodnutím soudů	3	0,508	X	x
	hodnotová sounáležitost se soudy	x	x	X	X
	vnímaná legalita soudů	3	0,690	X	X
* Vnímaná legitimita soudů		4	0,468	X	X
	závazek řídit se rozhodnutím soudů	1	x	X	X
	vnímaná legalita soudů	3	0,690	x	X
* Vnímaná legitimita zákona		2	0,314	2	0,46
Vnímané riziko postihu		3	0,823	3	0,72
Osobní morálka		3	0,787	3	0,78
Kompliance se zákonem		3	0,356	5	0,68
Ochota ke spolupráci s policií a soudy		3	0,807	x	x

Z uvedených hodnot vyplývá, že většina z navržených hlavních konceptů je vnitřně konzistentní (Cronbachovo α u nich přesáhlo hodnotu 0,7)⁶⁹. Jako problematické se ale ukazují škály měřící **důvěru v soudy** ($\alpha = 0,470$) a **komplianci** se zákonem v roce 2011 ($\alpha = 0,356$). Poměrně nízký koeficient reliability byl naměřen i u škály vnímané **legitimity zákona a soudů** v roce 2011 ($\alpha = 0,537$), přičemž nepříliš konzistentní jsou i všechny jeho složky. Překvapivě nízký je koeficient reliability u vnímané **legality policejního jednání** v roce 2011 ($\alpha = 0,305$). Poměrně nízkou hodnotu vykazuje i škála distributivní spravedlnosti, a to jak u policie, tak u soudů ($\alpha = 0,621$ resp. 0,599).

Důvěra v soudy byla oproti důvěře v policii z úsporných důvodů měřena pouze čtyřmi položkami (oproti osmi položkám u důvěry v policii), což mohlo vést k její nižší reliabilitě oproti důvěře v policii. Vzhledem k začlenění konstruktů důvěry a legitimacy v modelu pouze jako jejich jednotlivých složek (s předpokladem spíše volného vzájemného provázání dle Jacksona et al. (2011) nepředstavuje nízká konzistence celkových konstruktů vážnější problém. Problematictější by mohla být slabá vnitřní konzistence škály compliance v roce 2011, vnímané legitimacy zákona a vnímané legality policie v roce 2011.

⁶⁹ tato hodnota se v literatuře obvykle udává jako vyhovující, nicméně měla by být posuzována v souvislosti s počtem položek škály (Soukup)

Srovnání průměrů dosažených na subškálách tvořících škálu kompliance ukazuje na poměrně velký rozdíl ve frekvenci dopuštění se pojistného podvodu („zvlečené nebo nepravdivé pojistné škody“), koupě nejspíše kradené věci a dopravního přestupku - dopravní přestupky jsou dle získaných údajů páchány relativně častěji. V tomto smyslu tedy není škála homogenní, což vedlo k její nízké reliabilitě (ve smyslu morálního hodnocení jsou naopak položky na podobné úrovni, jak ukazuje srovnání dosažených průměrů na škálách D1, D2, D3). Podle mého názoru by proto bylo vhodné rozšířit škály kompliance a důvěry v soudy o více položek, což bohužel vzhledem k rozsahu dotazníku ESS není příliš žádoucí. Pro práci se škálou kompliance ve stejném rozsahu je nicméně možné použít převážené hodnoty.

Škála vnímané legitimacy zákona a soudů v sobě spojuje (dle Tylerova originálního modelu) hodnocení zákona a hodnocení soudů, což mohlo vést k nejednoznačnému posouzení, které se odrazilo na její vnitřní nekonzistenci. Dle Jacksona et al. (2012) je pravděpodobné, že respondenti z jiného než amerického prostředí hodnotí legitimitu zákona jako vcelku nezávislou na legitimitě soudů. Oddělení legitimacy zákona od legitimacy soudů je tak podle mého názoru opodstatněno nejen teoreticky, ale i empiricky. Reliabilita nově vytvořené škály legitimacy zákona (závazku poslušnosti zákona) se ukazuje jako opět nepříliš vyhovující (0,314), nicméně tvoří ji pouze 2 položky.

Zajímavé je rozštěpení vnímané legality jednání policie (brání úplatků versus podléhání politickým tlakům). Odpovědi na obě otázky přitom mají podobné rozložení, téměř shodný (po překódování položky D25 na pětibodovou škálu) je i dosažený průměr. Je možné, že část respondentů si představila policii v podobě jednotlivců (brání úplatků spíše než podléhání politickým tlakům) a část respondentů naopak uvažovala o policii jako celku (podléhání politickým tlakům spíše než brání úplatků). Navíc je škála tvořena pouze dvěma ukazateli. Nepříliš silnou vnitřní konzistenci vykazuje i třípoložková subškála legality soudů, což může mít obdobné příčiny jako v případě policie. Lze proto očekávat, že škála vnímané legality nebude v modelu fungovat dobře.

Ačkoliv je položková reliabilita odhadnutá pomocí Cronbachova alfa u většiny konceptů vstupujících do modelu uspokojivá, ukázala analýza některé nedostatky. Malá vnitřní konzistence několika z konstruktů je pravděpodobně daná nízkým počtem položek, což je bohužel daň za možnost získat data prostřednictvím ESS. Další z možných příčin nízké reliability u několika konstruktů může být nejednoznačné chápání pojmů „policie“ a „soudy“ ze strany respondentů, a s tím spojený proměnlivý vliv obecnějších osobních přesvědčení. Jackson et al. (2011) si uvědomují možnou dualitu chápání legitimacy i důvěry: uvádějí teorie zdůrazňující jak osobní, tak institucionální pojetí, nicméně i přes deklarovaný příklon

k osobnímu pojetí (například hodnocení legitimacy institucí má vyplývat z posouzení založeného na vlastní nebo zprostředkované zkušenosti s těmito institucemi) se jim podle mého názoru nedaří separovat tuto složku od vlivů obecnějších postojů. To bude ostatně možné posoudit zohledněním obecných indikátorů důvěry a legitimacy, které jsou součástí opakujícího se základního modulu ESS. Pro přesnější interpretaci zjištěných výsledků analýzy vnitřní konzistence škál by dále bylo vhodné porovnat je s výsledky obdobné analýzy reliability na datech z dalších zúčastněných zemí.

7.2 Postoje k policii, soudům a k vybraným deliktům

V následujícím oddíle prezentuji postoje respondentů ve vztahu k policii, trestním soudům a vybraným deliktům, tak jak byly zjištěny v datech z roku 2011 a 1999. Analýza třídění 1. stupně by měla napomoci základní orientaci v datech a lepšímu porozumění zjištění z následných analýz. K závěrům z komparace obou datových souborů je nutné přistupovat obezřetně, protože v naprosté většině případů nejsou porovnávány totožné konstrukty.

Osobní morálka

Názory Čechů na špatnost spáchání tří přečinů uvedených v dotazníku ESS jsou uvedeny v tabulce 2. Relativně nejhůře je vnímáno nepravdivé nahlášení nebo zveličení pojistné škody (téměř 78% osob se domnívá, že takové jednání je špatné nebo velmi špatné), zatímco spáchání dopravního přestupku jako jízda na červenou nebo překročení povolené rychlosti vnímá jako špatné nebo velmi špatné 70% osob a koupení věci, která mohla být kradená, 73% osob. V hodnocených skutcích se Češi v porovnání s 26 národy zkoumanými v *ESS, Round 5*⁷⁰ ukazují jako **velice benevolentní** – v hodnocení koupě pravděpodobně kradeného zboží dokonce jako nejbenevolentnější společně s Ruskem – ve všech ostatních zemích hodnotili respondenti tento čin jako morálně závažnější. Ve 22 z 26 zemí bylo spáchání pojistného podvodu hodnoceno v průměru jako morálně závažnější než v české společnosti, spáchání dopravního přestupku hodnotilo hůře než Češi 17 z 26 zemí. Je však otázkou, nakolik je výsledné hodnocení skutečným odrazem morálky a nakolik mohlo být ovlivněno efektem sociální desirability (ten může být pro různé populace odlišný).

⁷⁰ srovnání dle vážených průměrů dat z ESS dostupných na Nesstar Web View (<http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview>)

Rozložení odpovědí na otázku morální závažnosti tří vybraných přečinů z dotazníku *Bezpečnostní rizika* je uvedena v tabulce 3. Relativně nejhůře je z vybraných deliktů vnímáno najímání pracovníků načerno (přibližně 71% osob se domnívá, že takové jednání je velmi špatné nebo špatné), 65% osob pokládá za velmi špatné nebo špatné přijímání úplatků nebo protislužeb a pouze 50% osob pokládá za velmi špatné nebo špatné koupení věci, která by mohla pocházet z krádeže či podvodu. Na základě srovnání s obdobnou položkou v roce 2011 můžeme usuzovat, že hodnocení tohoto činu se za posledních 12 let **zpřísnilo**. Je možné, že posun v morálním hodnocení je obecnějšího charakteru, tedy že se morálka české společnosti zpříšňuje (byť mezinárodní srovnání výsledků z roku 2011 ukazuje, že o Čechách zdaleka nelze hovořit jako o morálně „upjatých“). Může se jednat i o projev větší sociální desirability v roce 2011 oproti roku 1999. Vzhledem k odlišným ukazatelům morálky v obou letech však dostupná data pro tato tvrzení neposkytují dostatečnou oporu.

Vnímané riziko postihu

Procentuální zastoupení odpovědí z dat ESS ohledně pravděpodobnosti dopadení a potrestání v případě spáchání tří sledovaných činů viz tabulka 2. Pravděpodobnost (až vysoká pravděpodobnost) postihu je u těchto činů vnímána mezi 42% (koupě potenciálně kradeného zboží) a 57% respektive 58% (u dopravního přestupku a pojistného podvodu). V porovnání s ostatními zeměmi je **vnímané riziko postihu středně vysoké** u všech sledovaných činů.

Předpokládaná pravděpodobnost postihu deliktů sledovaných **v roce 1999 je relativně nižší** – pohybuje se v rozmezí 17 – 23% (viz tab. 3). Nemusí jít nutně o známku nižší vnímané efektivity policie (a odvozeně ani rizika postihu) oproti roku 2011, rozdíl může být dán jinou formou zaznamenávání odpovědi, ale i jiným zněním otázky (v roce 1999 nezahrnovala potrestání, tedy činnost soudů). Samozřejmě je nutné zohlednit, že v obou letech byly sledovány jiné druhy deliktů.

Kompliance se zákonem

Frekvence spáchání vybraných přečinů sledovaná v roce 2011 je uvedena v tabulce 2. Češi uvádějí relativně nejčastěji spáchání dopravního přestupku (v posledních 5 letech se jej třikrát a více dopustilo podle svých slov přibližně 15% dotázaných), relativně nejméně často potom spáchání pojistného podvodu (v posledních 5 letech jej přiznává přibližně pouze 0,5 % dotázaných), což odpovídá rozdílům v posouzení morální špatnosti obou těchto činů (ale neodpovídá rozdílům ve vnímaném riziku postihu). V porovnání s ostatními zeměmi se Češi jeví jako **málo kompliantní** (k vyšší frekvenci spáchání pojistného podvodu se z 26 zemí

přiznaly pouze osoby z Ukrajiny a Slovenska a vyšší frekvenci koupě kradeného zboží než Češi neuvádí respondenti žádné jiné sledované země).

Podle odpovědí na dotazy ohledně potenciálního spáchání pěti druhů deliktů v roce 1999 (viz tab. 3) se dopravní přestupky jeví jako hypoteticky přijatelnější (četnější) oproti uplácení a neekologickému a nečestnému jednání. Sledované přečiny se oproti těm zařazeným do dotazníku ESS ukazují jako relativně méně závažné. To může mít mnoho příčin – buď jde o méně závažné činy, nebo se na rozložení odpovědí odráží hypotetičnost otázky apod. Je také možné, že se deklarovaná compliance se zákonem od roku 1999 zvýšila.

<i>Tab. 2. Vnímané riziko postihu, morálnost a udávaná frekvence spáchání tří deliktů v roce 2011 (v %)⁷¹</i>					
D4-6. Jak pravděpodobné je, že byste byl(a) dopaden(a) a potrestán(a), pokud byste v České republice..	vůbec pravděp.	není moc pravděp.	pravděp.	velmi pravděp.	neví
..nahlásil(a) zveličené nebo nepravdivé pojistné škody?	16,5	21	36,3	21,9	4,1
..koupil(a) něco, o čem jste se domníval(a), že to může být kradené?	19,7	33,7	27,7	14,3	4,4
..se dopustil(a) dopravního přestupku, jako je překročení rychlosti nebo projetí na červenou?	12,5	27,3	35,7	21	3,3
D1-3. Jak špatné je podle vás..	vůbec špatné	trochu špatné	špatné	velmi špatné	neví
..nahlásit zveličené nebo nepravdivé pojistné škody?	6,3	14,8	39	38,7	1,2
..koupit něco, o čem jste se domníval(a), že to může být kradené?	5,6	19,7	41,2	31,8	1,6
..dopustit se dopravního přestupku, jako je překročení rychlosti nebo projetí na červenou?	3,7	24,3	42,3	28,4	1,3
D43-46. Kolikrát jste v posledních pěti letech..	nikdy	jednou	dvakrát	3x - 4x	5x a více
..nahlásil(a) zveličené nebo nepravdivé pojistné škody?	93,6	3,2	0,9	0,4	0,04
..koupil(a) něco, o čem jste se domníval(a), že to mohlo být kradené?	81,3	8,5	2,8	1,2	0,4
..se dopustil(a) dopravního přestupku, jako je překročení rychlosti nebo projetí na červenou?	57,3	12,4	10,4	6,2	8,4
<i>Zdroj: European Social Survey 2010, Round 5</i>					

<i>Tab. 3. Vnímané riziko postihu, morálnost a udávaná pravděpodobnost hypotetického spáchání vybraných deliktů v roce 1999 (v %)</i>						
Ot. 53 Jak pravděpodobné je, že pachatel daného činu bude vypátrán a předán k potrestání..⁷²					prům. pravděp.	neví
..krádež jízdního kola v domě, kde					22,5	0

⁷¹ dopočet do 100% tvoří odpovědi „nevím“ (tam, kde nejsou uvedeny) a chybějící odpovědi

⁷² respondenti udávali pravděpodobnost v procentech

bydlíte						
..krádež peněženky na ulici, v obchodě					17,4	0
..odcizení automobilu					22,7	0
Ot.57 Jak hodnotíte následující způsoby chování..	vůbec špatné (9,10)	ne moc špatné (7,8)	ani tak, ani tak (5,6)	špatné (3,4)	velmi špatné (1,2)	neví
..najímání pracovníků načerno (bez pojištění)	3,5	7,3	17,4	27,2	43,4	1,2
..koupit věc, o níž není jisté, zda nepochází z krádeže, z podvodu	6,5	13,9	27,7	24,4	25,6	2,0
..přijímání úplatků nebo protislužeb	2,9	10,1	20,0	24,5	41,0	1,5
Ot.56 Představte si sebe jako řidiče (bez ohledu na to, jak je to reálné) – myslíte, že byste se mohl(a) dostat mezi ty, kteří..	ne	výjimečně	ano	x	x	neví
..zastaví na zákazu zastavení a jdou si něco obstarat	45,8	43,6	10,3			0,3
..překračují povolenou rychlost všude tam, kde nelze předpokládat kontrolu	40,1	42,4	17,3			0,2
..v případě dopadení při dopr. přestupku nabídnou policistovi úplatek	74,7	19,1	5,9			0,3
..odloží starou pneumatiku na haldu odpadků v okolí	80,2	15,9	3,5			0,3
..když při parkování poškodí auto, budou hledět zmizet, než se objeví majitel	69,0	23,9	6,8			0,3
<i>Zdroj: Bezpečnostní rizika 1999</i>						

Důvěra v policii, spokojenost s ní a její vnímaná legitimita

Celkové hodnocení policie je v Čechách dle dat z ESS relativně **neuspokojivé** (21. místo z 26 dle celkové spokojenosti s policií). V českém vzorku je výrazná nízká důvěra v procedurální spravedlnost policie (uctivost, férovost a transparentnost rozhodnutí) a nízká vnímaná hodnotová sounáležitost s policií (Jackson et al. 2011b). Naopak relativně vyšší uvádějí Češi vnímaný **závazek poslušnosti** vůči policii (navzdory nesouhlasu: 3. místo, navzdory nepochopení: 11. místo, navzdory špatnému zacházení: 9. místo) a vysokou **spokojenost s efektivitou** policie (dle úspěšnosti prevence 9. místo, dle úspěšnosti dopadení 6. místo, dle vnímané rychlosti policie dokonce 2. místo z 26 zemí).

Policii ve výzkumu *Bezpečnostní rizika* v roce 1999 plně nebo spíše důvěřovalo v průměru 50% respondentů (40% městské policii a 60% státní policii). Důvěru v její procedurální spravedlnost vyjádřilo přibližně 30% osob (stejný podíl respondentů vyjádřil naopak nedůvěru, ostatní volili neutrální odpověď). Důvěru v její distributivní spravedlnost uvedlo přibližně 29% (oproti 27% nedůvěřujícím). Důvěru v efektivitu policie vyjádřilo v průměru

pouze 25% osob (oproti 34% nedůvěřujícím).⁷³ Ve srovnání s rokem 1999 tak pravděpodobně došlo k posunu v důvěře v efektivitu policie - ta se ukazuje relativně vyšší v roce 2011 (například o úspěšnosti preventivních aktivit policie bylo spíše přesvědčeno 45% a spíše nepřesvědčeno 31% osob)⁷⁴. Legitimita policie byla v roce 1999 dle vybraných ukazatelů spíše nízká⁷⁵: vnímaná hodnotová sounáležitost s policií je nižší (45% respondentů se domnívá, že policie spíše nebo rozhodně není „opravdovým přítelem a pomocníkem občanů“), podobně i její vnímaná legalita (51% vyjádřilo pochybnosti o neúplatnosti policie).

Důvěra v trestní soudy, spokojenost s nimi a jejich vnímaná legitimita

Celkové hodnocení trestních soudů je v Čechách dle dat z ESS obdobně jako celkové hodnocení policie spíše **neuspokojivé** (rovněž 21. místo z 26 zemí), průměrné hodnocení bylo 2,96 pro soudy (a 2,67 pro policii) na pětibodové škále, kde nejlepší hodnocení je označeno 1. Relativně nízká je oproti policii důvěra v efektivitu soudů (průměrná hodnota na desetibodové škále, kde 1=nejlepší, dosahuje 5,61 bodů, 20. místo). Důvěra v procedurální spravedlnost soudů je relativně nižší, Češi se umístili na 17. místě. Hodnocení legality jednání soudů je rovněž spíše nepříznivé (19. místo dle vnímání politické nezávislosti, dle neúplatnosti 21. místo, dle stejného zacházení s bohatými i chudými 15. místo). Naopak silný je stejně jako v případě policie vnímaný **závazek poslušnosti** vůči soudům (5. místo).

Závazek poslušnosti zákona

O nutnosti striktní poslušnosti všech zákonů bylo v roce 2011 přesvědčeno 25% dotázaných osob (15. místo), o absolutní platnosti zákona 6,7 % osob (19. místo). Z průměrných hodnot můžeme usoudit na středně silný vnímaný závazek poslušnosti Čechů vůči zákonu.

Silnější orientaci na poslušnost zákona můžeme zaznamenat v datech z roku 1999 – průměrně 85% respondentů bylo přesvědčeno o nutnosti respektovat zákon⁷⁶ (o nutnosti striktní poslušnosti zákonů bylo přesvědčeno v průměru 44% osob).⁷⁷

⁷³ podle průměrných četností odpovědí ve sloučených kategoriích (1 a 2; 4 a 5) na otázky zařazené do aposteriorně vytvořených škál důvěry v procedurální spravedlnost, v distributivní spravedlnost a v efektivitu policie

⁷⁴ podle průměrných četností odpovědí ve sloučených kategoriích (0 až 4; 6 až 10)

⁷⁵ podle průměrných četností odpovědí ve sloučených kategoriích (1 a 2; 3; 4 a 5) na otázky zařazené do aposteriorně vytvořených škál vnímané legitimacy policie: hodnotové sounáležitosti s ní a její vnímané legality

⁷⁶ podle průměrných četností odpovědí ve sloučených kategoriích (1 a 2; 3 a 4) na otázky zařazené do aposteriorně vytvořené škály závazku poslušnosti zákona

⁷⁷ podle četnosti odpovědí v kategorii 1

Ochota ke spolupráci s policií a soudy

Nejvyšší udávaná ochota (podle dat z roku 2011) byla v případě kontaktování policie – zavolalo by ji 85% dotázaných. Ochotu identifikovat dotyčného uvádí 72% osob a ochotu svědčit proti obžalovanému u soudu jen polovina dotázaných. V ochotě kooperovat s policií a soudy se tak Češi ukazují v porovnání s ostatními zeměmi jako méně ochotní (menší ochotu svědčit proti obžalovanému u soudu udávají z 26 zemí jen obyvatelé Ukrajiny a Polska).

Z výsledků třídění prvního stupně vyplynulo několik zjištění, která je třeba uvážit při analýze a interpretaci vztahů v modelu determinant compliance. Nejvýraznějším z nich je patrně paradox mezi středně silně vyjadřovaným závazkem poslušnosti (jak vůči policii, tak i soudům a zákonu) a relativně slabou úrovní compliance (respektive non-compliance). Česká společnost se dle závěrečné zprávy z ESS 2010 Round 5 vymyká jinak obecnému trendu lineárního vztahu mezi oběma znaky (Jackson et al. 2011b). Zdá se, že závazek poslušnosti zákona nemusí být v českém prostředí podstatným prediktorem kompliantního chování jak předpokládá revidovaný Jacksonův model. Činnost policie a soudů hodnotí Češi spíše negativně, pozitivnějšího hodnocení dosáhla ze sledovaných znaků pouze důvěra v efektivitu policie v roce 2011. Důvěra v efektivitu policie podle zjištěných údajů od roku pravděpodobně 1999 vzrostla, v souvislosti s tím vzrostlo zřejmě i subjektivní riziko postihu. Naopak v tomto smyslu stabilní se zdá být nízká míra důvěry v procedurální a distributivní spravedlnost policie a soudů a nízká vnímaná hodnotová sounáležitost a jejich legalita. Tak bychom mohli očekávat, že na complianci budou mít příznivý dopad spíše subjektivní riziko postihu a důvěra v efektivitu policie, ovšem dle teoretických předpokladů tvůrců modelu (Jackson et al. 2011) právě tyto faktory silnější vztah ke complianci nemají. Nejsilnějším prediktorem by podle Jacksona et al. (2012) měla být morálka – podle výsledků dílčí analýzy je však česká společnost v tomto smyslu spíše benevolentní. Předběžné posouzení dat tak naznačilo, že navrhovaný teoretický model pro českou populaci nemusí být příliš funkční, tedy že zařazené prediktory nebudou vysvětlovat varianci compliance v uspokojivém rozsahu.

7.3 Korelační analýza

Před samotným strukturním modelováním byly prozkoumány obousměrné vztahy mezi vytvořenými škálami proměnných zařazených do modelu důvěry v policii⁷⁸ a compliance a ochoty spolupracovat. Cílem bylo získání komplexnějšího náhledu na vzájemné vztahy pro účely pozdější interpretace. Pro každý pár škál byly vypočítány Spearmanovy korelační koeficienty, odhadnuté pomocí procedury bootstrap vzhledem k nerovnoměrnému rozložení dat u některých proměnných. Koeficienty pro všechny párové kombinace škál (pro soubory z let 2011 i 1999) jsou včetně konfidenčních intervalů a signifikance uvedeny v příloze.

Vztahy škál k non-kompliantnímu chování a k ochotě kooperovat s policií a soudy

Pro další analýzu je důležité posoudit míru souvislosti non-kompliance a ochoty ke spolupráci s dalšími proměnnými. S proměnnou „non-kompliantní chování“ (v podobě převáženého sumačního indexu) v obou letech výrazněji korelují pouze proměnné „osobní morálka“ (rovněž v podobě sumačního indexu) ($\rho = -0,33$ v roce 2011 a $\rho = -0,42$ v roce 1999) a „závazek poslušnosti zákona“ ($\rho = -0,21$ v obou letech). S proměnnou „ochota ke spolupráci“ výrazněji koreluje pouze proměnná „hodnotová sounáležitost s policií“ ($\rho = 0,21$). Identifikované souvislosti v zásadě odpovídají teoretickým předpokladům, nicméně lze očekávat, že modely nebudou vysvětlovat příliš velkou část variance compliance respektive ochoty ke spolupráci.

Vztahy škál k důvěře v procedurální spravedlnost

Bližší pozornost si zaslouží i vztahy důvěry v procedurální spravedlnost jakožto klíčového faktoru v celém teoretickém modelu k dalším proměnným. Na první pohled se proměnná v obou letech jeví skutečně jako významná – koreluje s oběma dalšími složkami důvěry v policii (zajímavé je, že silněji s důvěrou v efektivitu policie než s důvěrou v distributivní spravedlnost) a zejména se všemi složkami legitimacy policie, přičemž nejsilněji s vnímanou hodnotovou sounáležitostí s ní ($\rho = 0,48$ v roce 2011 a $\rho = 0,57$ v roce 1999). Výrazněji než s udávanou non-kompliancí se zákonem (i když spíše slabě) je spjata s ochotou kooperovat s policií a soudy a se zákonem, což není příliš překvapivé – ve druhém případě se jedná rovněž o vztahy k institucím. Nejvíce korelovanou proměnnou je však v obou letech

⁷⁸ vzhledem k nižší vnitřní konzistenci škál vztažených k soudům nebyly tyto škály do analýzy korelací zařazeny

hodnotová sounáležitost s policií (signifikantní vztahy se Spearmanovým korelačním koeficientem nad 0,2 má v roce 2011 k osmi z deseti dalších zařazených proměnných, v roce 1999 k pěti z osmi).

Vztahy mezi indikátory důvěry a legitimacy

Předběžné posouzení vztahů mezi indikátory důvěry a legitimacy na základě párových korelací podporuje teoretické předpoklady o jejich souvislostech. Nejsilněji se s indikátory legitimacy v letech 2011 i 1999 pojí důvěra v procedurální spravedlnost (korelační koeficient ρ se pohybuje v rozmezí 0,21 až 0,57), nejslaběji potom důvěra v distributivní spravedlnost. Nejtěsnější vztah s indikátory důvěry vykazuje v obou letech vnímaná hodnotová sounáležitost s policií (ρ v rozmezí 0,36 až 0,57), relativně nejslabší vztah potom závazek poslušnosti policie. Zajímavé je, že se závazkem poslušnosti zákona koreluje z indikátorů důvěry a legitimacy policie výrazněji jen hodnotová sounáležitost s policií, a to pouze v roce 2011 ($\rho = 0,24$). To by mohlo značit relativní samostatnost postojů vůči policii a zákonu (viz předchozí odstavec), což podporuje rozhodnutí ponechat pro strukturní analýzu oba koncepty legitimacy jako samostatné.

Vztahy škál k osobní morálce a subjektivnímu riziku postihu

Osobní morálka koreluje kromě již zmíněné non-kompliance i se dvěma faktory legitimacy: v roce 2011 s hodnotovou sounáležitostí s policií ($\rho = 0,20$) a v obou letech se závazkem poslušnosti zákona ($\rho = 0,28$ a $\rho = 0,21$). Nebyly identifikovány silnější vztahy morálky ke složkám důvěry v policii (ve strukturní analýze budou chápány jako nezávislé exogenní proměnné). Za pozornost stojí signifikantní korelace morálky se subjektivním rizikem postihu v roce 2011 ($\rho = 0,28$) – osoby, které vnímají vybrané delikty jako morálně špatné, udávají vyšší vnímanou pravděpodobnost postihu při spáchání těchto deliktů a naopak. Můžeme se například domnívat, že subjektivní riziko postihu tak jak bylo v roce 2011 operacionalizováno je utvářeno spíše na základě obecnějších postojů, než na základě skutečné výkonnosti policie (tomu však neodpovídají závěry z analýzy třídění prvního stupně u obou sledovaných souborů). Za méně pravděpodobný pokládám vztah opačný, tedy že názor na morálnost činů se utváří pod vlivem jejich vnímaného postihování (pouze na základě analýzy korelací není možné přiklonit se ani k jednomu z nich).

Subjektivní riziko postihu vybraných přečinů koreluje v roce 2011 výrazněji pouze s osobní morálkou, jak bylo zmíněno výše, v roce 1999 s důvěrou v efektivitu policie - $\rho = 0,29$ a překvapivě i s vnímanou hodnotovou sounáležitostí s policií, $\rho = 0,28$). Korelační koeficient

ve vztahu k důvěře v efektivitu je v roce 2011 oproti teoretickým předpokladům poměrně nízký (0,12), nicméně v souladu s Jacksonem et al. (2012) jej v modelu zařazují jako endogenní proměnnou.

Analýza korelací mezi konstrukty potvrzuje řadu teoretických předpokladů, zejména propojení důvěry v procedurální spravedlnost policie a její vnímané legitimacy (a z ní nejvíce vnímané hodnotové sounáležitosti s policií) a souvislosti osobní morálky a závazku poslušnosti zákona s kompliancí. Za pozornost stojí zjištěný vztah morálky s hodnotovou sounáležitostí a se závazkem poslušnosti zákona. Lze očekávat, že efekt morálky na komplianci bude nejen přímý, ale i nepřímý právě přes tyto faktory. Jako problematické se ukazuje slabé propojení některých faktorů legitimacy se závazkem poslušnosti zákona i s non-kompliancí, odporující východiskům Jacksona et al. (2011). Pozoruhodné je, že v datech z obou let vykazují korelační matice velice podobnou strukturu, a to navzdory nestejným ukazatelům pro jednotlivé konstrukty. To by mohlo naznačovat dosažení dobrých podmínek pro vzájemnou komparaci údajů ze strukturních modelů v obou letech.

7.4 Strukturní analýza

7.4.1 Přehled testovaných modelů

Pro analýzu faktorů compliance a ochoty ke spolupráci s policií a trestními soudy bylo využito strukturního modelování tak, aby bylo možné odhadnout přímé i zprostředkované kauzální vztahy mezi faktory a posoudit jejich relativní váhu. Konstrukce modelů vychází z empirické studie Jacksona et al. (2012) a teoretických předpokladů pro analýzu dat z ESS uvedených v závěrečné zprávě k ESS modulu Důvěry v trestní spravedlnost (Jackson et al. 2011b). Teoretický model determinace compliance je uveden na obr. 7. Model (1; v dalším textu značen 1p pro policii a 1s pro soudy) sestává ze tří hlavních stezek – vlivu vnímaného rizika postihu na complianci (stezka A), vlivu osobní morálky na complianci (stezka B), a vlivu důvěry a legitimacy policie a soudů zprostředkované vnímanou legitimitou zákona (respektive legálním cynismem) na complianci (stezka C). Stezka mezi závazkem poslušnosti policii (nebo soudům) a compliancí je označena jako D, stezka mezi hodnotovou sounáležitostí s policií a compliancí jako E a stezka mezi vnímanou legalitou policie (nebo soudů) a compliancí jako F. Stezky D, E a F vedoucí od jednotlivých složek legitimacy policie (nebo soudů) k legitimitě zákona můžeme potom označit stejnými písmeny D, E, F s indexem „z“. Obdobně byl sestaven model determinace ochoty ke spolupráci s policií a soudy (model 2p a 2s). Posledním testovaným modelem byl model 1 rozšířený o vliv dichotomizované proměnné spokojenosti s kontaktem s policií (model 3). Dalším krokem byla analýza vztahů v modelu pro různé skupiny populace: model 1 testovaný pomocí procedury *multigroup analysis* zvlášť pro skupiny osob orientovaných na rovnost oproti osobám neorientovaným na rovnost⁷⁹ (model 1r) a model 1 testovaný zvlášť pro skupinu spokojených a skupinu nespokojených s kontaktem (nebo neutrálních) (model 1k).

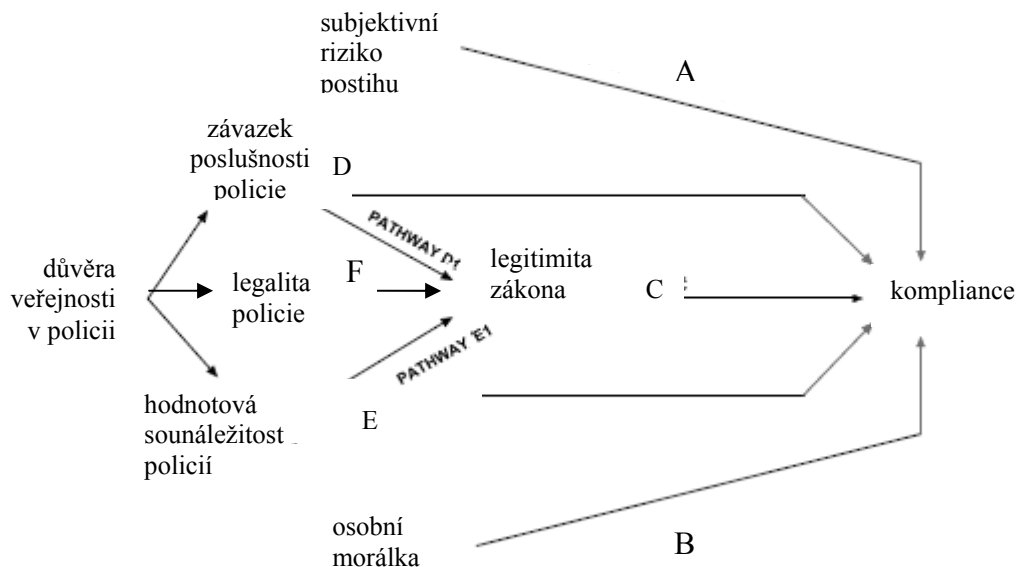
7.4.2 Úprava dat pro účely strukturní analýzy

Před samotnou analýzou bylo nutné posoudit vhodnost dat pro aplikaci SEM. Pozornost byla věnována rozložení dat jednotlivých proměnných (vzhledem k jejich ordinální povaze nelze testovat předpoklad normality, pouze posoudit rovnoměrnost rozložení), počtu a rozložení (vzorců) chybějících hodnot napříč proměnnými a míře zkorelovanosti vstupujících proměnných (především s účelem detekce multikolinearity, která by mohla zkreslit výsledky

⁷⁹ na základě dichotomizované proměnné ze Schwartzovy baterie hodnotových orientací, zařazené v dotazníku ESS („Jak je důležitý stejný přístup ke všem lidem a rovné příležitosti“)

analýzy).⁸⁰ Na základě zjištěných údajů došlo k několika transformacím. Data proměnných „non-kompliance“, a „osobní morálka“ nebyla rovnoměrně rozložená (což je vzhledem k charakteru proměnných pochopitelné), navíc jsou tyto proměnné měřeny často pouze na čtyř- a tříbodových škálách. Proměnná „osobní morálka“ proto byla před vstupem do strukturní analýzy dichotomizována. Do skupiny „morálních“ označené jako „0“ bylo v roce 2011 zařazeno 78,5 % respondentů, do skupiny „nemorálních“ označené jako „1“ 21,5 % respondentů. V roce 1999 je skupina morálních po dichotomizaci tvořena 73,4 % a skupina nemorálních 24,2 % respondentů. Dichotomizace proměnné „kompliance“ nebyla provedena, protože strukturní analýzy v programu AMOS neumožňují, aby vysvětlovaná proměnná měla binární charakter (nicméně pro ověření vhodnosti modelu a signifikance vztahů byla využita procedura bootstrap aplikovaná na soubory s imputovanými chybějícími hodnotami, která umožňuje práci i s nenormálně rozloženými daty, viz dále). Dichotomizována byla pro účely analýzy ještě proměnná „spokojenost s kontaktem s policií“, kdy do skupiny „spokojených“ označené „0“ bylo v roce 2011 zařazeno 57,2 % respondentů a do skupiny „nespokojených“ a „ani spokojených ani nespokojených“ označené „1“ 42,8% respondentů, v roce 1999 bylo do skupiny spokojených zařazeno 51,1% a do skupiny nespokojených 48,9% respondentů. Celkově u 280 osob (tedy u 11,7 % vzorku) v roce 2011 a u 64 osob (4,7%) v roce 1999 byla zjištěna alespoň jedna chybějící odpověď. Nejvyšší podíl chybějících hodnot byl v roce 2011 u otázek „Jak často podle vás přijímají soudci úplatky“ (16,3%), „Jak podle vás zachází policie s osobami stejného a jiného etnika“ (15,6%), „Jak často podle vás policie vysvětluje svoje rozhodnutí a jednání, je-li o to požádána“ (14,5%), „Jak často podle vás policisté přijímají úplatky“ (14%) a „Jak často podle vás činí policie nestranná rozhodnutí“ (13,5%). Může se jednat například o důsledek (i jen vnímaného) nedostatku relevantních zprostředkovaných zkušeností s institucemi trestní spravedlnosti, které tyto otázky implicitně předpokládají. Dle analýzy chybějících hodnot nebyla nalezena jejich výrazně četnější specifická kombinace (vzorec), proto se domnívám, že vztahy mezi chybějícími hodnotami jsou pro účely strukturní analýzy zanedbatelné. Pro účely strukturního modelování s využitím bootstrap procedury byly chybějící hodnoty v souboru z roku 2011 nahrazeny pomocí metody EM dostupné v *Multiple Value Analysis* v programu SPSS. Doplnění chybějících hodnot v roce 1999 potřebné vzhledem k testování modelu s využitím bootstrap procedury bylo provedeno pomocí nahrazení mediánem nejbližších dvou hodnot. (Korelační analýzy v předchozí kapitole jsou však provedeny pro soubory s vyloučením chybějících hodnot).

⁸⁰ podle výsledků korelační analýzy uvedených v kapitole 7.3 můžeme multikolinearitu zamítnout

Obr. 7. Hlavní stezky strukturního modelu 1p determinace compliance (volně dle Jackson et al. 2012)

7.4.3 Výsledky strukturní analýzy

Výsledný model 1 determinace non-kompliance ve vztahu k důvěře v policii a její vnímané legitimitě pro rok 2011 je uveden na obr. 8. Dle výsledku chí kvadrát testu se model jeví jako nepřiliš vhodný (nulovou hypotézu o shodě kovariančních matic lze vzhledem k dosažené hladině p nižší než 0,005 zamítnout), obdobný výsledek nabízí i test Bollen-Stine využitý pro kontrolu kvůli nerovnoměrnému rozložení dat jednotlivých proměnných (p nižší než 0,005). V situaci velkého rozsahu vzorku, kdy se projevuje vysoká statistická síla chí kvadrát testu, je dobré vzít v potaz další ukazatele kvality modelu (Urbánek 2000). Ty v tomto případě svědčí pro poměrně dobrou kvalitu modelu (relativní $\chi^2 = 4,81$, index RMSEA=0,04, CFI=0,96, TLI=0,95). Jako nesignifikantní se v průběhu testování ukázala stezka A (riziko postihu – non-kompliance), stezka legalita – non-kompliance a legalita – závazek poslušnosti zákona, vnímaná legalita policie i subjektivní riziko postihu proto byly z definitivního modelu vyřazeny. Relativně nejsilnějším prediktorem non-kompliance dle standardizovaných regresních koeficientů je zde **závazek poslušnosti zákona** (-0,38 respektive -0,27 dle bootstrapovaných hodnot⁸¹) nepřímo ovlivňovaný zejména **důvěrou v procedurální spravedlnost** policie. Tento vztah je nejsilněji zprostředkováván vnímanou

⁸¹ dle bias-corrected percentile

hodnotovou sounáležitostí s policií (0,37 resp. 0,34). Na nonkomplianci má dále slabý signifikantní vliv **osobní morálka** (-0,15 resp. -0,19).

Výsledný model compliance 1s vztažený k důvěře v **trestní soudy** a jejich vnímané legitimitě pro data z roku 2011 je uveden na obr. 8. I zde chí kvadrát test naznačil nevhodnost modelu, když zamítnul nulovou hypotézu na hladině p nižší než 0,005. V tomto případě pro nepřiliš kvalitní model svědčí i další indexy shody (relativní $\chi^2=9,68$, RMSEA=0,06, CFI=0,89, TLI=0,82). Jako nesignifikantní se v průběhu testování ukázala opět stezka A, proto bylo subjektivní riziko postihu z definitivního modelu vyřazeno. Ponechané prediktory vysvětlují varianci non-kompliance z 26%, což není vzhledem k počtu zařazených prediktorů příliš uspokojivý výsledek. Relativně nejsilnějším prediktorem non-kompliance je dle standardizovaných regresních koeficientů opět závazek poslušnosti zákona (-0,71) ovlivňovaný zejména závazkem poslušnosti soudů (0,73). Závazek poslušnosti soudů působí na nonkomplianci i přímo (-0,45). Na závazku poslušnosti soudům se důvěra v jednotlivé složky činnosti soudů odráží jen slabě (ovšem lze vysledovat vliv důvěry v distributivní spravedlnost a v efektivitu soudů na jejich vnímanou legalitu, ta ale nemá silnější vliv na nonkomplianci). Vzhledem k nepříznivým výsledkům testů shody by však koeficientům neměla být přikládána velká váha. Hodnoty standardizovaných regresních koeficientů pro modely 1s i 1p jsou uvedeny v příloze.

Srovnáme-li významnost parametrů v modelu 1s pro soudy a 1p pro policii ověřovaném na českých datech z roku 2011, vidíme u modelu 1s navíc zapojení vnímané **legality soudů** (ke komplianci má přímý i nepřímý vztah) a efekt důvěry v **distributivní spravedlnost soudů** na komplianci. Pro model 1s je typické větší zapojení důvěry v efektivitu a v distributivní spravedlnost soudů na ukazatele jejich legitimacy, obzvláště jejich vnímané legality. Na komplianci má v modelu 1s oproti modelu 1p relativně silnější vliv **závazek poslušnosti (zde soudů)**, a to přímý i nepřímý. Zdá se tedy, že legitimita soudů i policie je v českém prostředí utvářena jinými faktory, což může být například známkou toho, že jejich funkce jsou veřejností vnímány odlišně.

Výsledný model 1p determinace non-kompliance pro rok **1999** (model 1s testován nebyl) je uveden na obr. 10. Dle výsledku chí kvadrát testu i Bollen-Stine testu byla vhodnost modelu (shoda kovariančních matic) zamítnuta. Tomu nasvědčují i zjištěné indexy shody (relativní $\chi^2 = 15,8$, RMSEA= 0,10, CFI = 0,73, TLI = 0,57), ponechané prediktory nicméně vysvětlují 21% variance non-kompliance. Dle hodnot standardizovaných regresních koeficientů se na non-komplianci nejvýrazněji podílí **osobní morálka** (-0,26, platí i pro bootstrapované

hodnoty) a **závazek poslušnosti zákona** (-0,26, platí i pro bootstrapované hodnoty). Nižší přímý vliv na nonkomplianci mají dále **důvěra v distributivní spravedlnost** (-0,14, platí i pro bootstrapované hodnoty), **důvěra v procedurální spravedlnost** (-0,08 resp. -0,09) i **důvěra v efektivitu policie** (0,09 resp. 0,10). Jako nesignifikantní se v průběhu testování ukázala stezka A (riziko postihu - non-kompliance) i obě testované stezky od legitimacy policie k nonkomplianci (E, F), proto byly z výsledného modelu vyřazeny. **V roce 1999** se oproti roku 2011 pro komplianci ukazuje jako relativně důležitější **přímý vliv morálky a důvěry v distributivní spravedlnost policie**, zatímco **v roce 2011 oproti roku 1999 spíše přímý vliv závazku poslušnosti zákona** a nepřímo i faktorů legitimacy policie (ovlivňované především důvěrou v procedurální spravedlnost policie). To bychom mohli podle mého názoru interpretovat jako důsledek vyšší míry demokratizace české společnosti v roce 2011 oproti roku 1999.

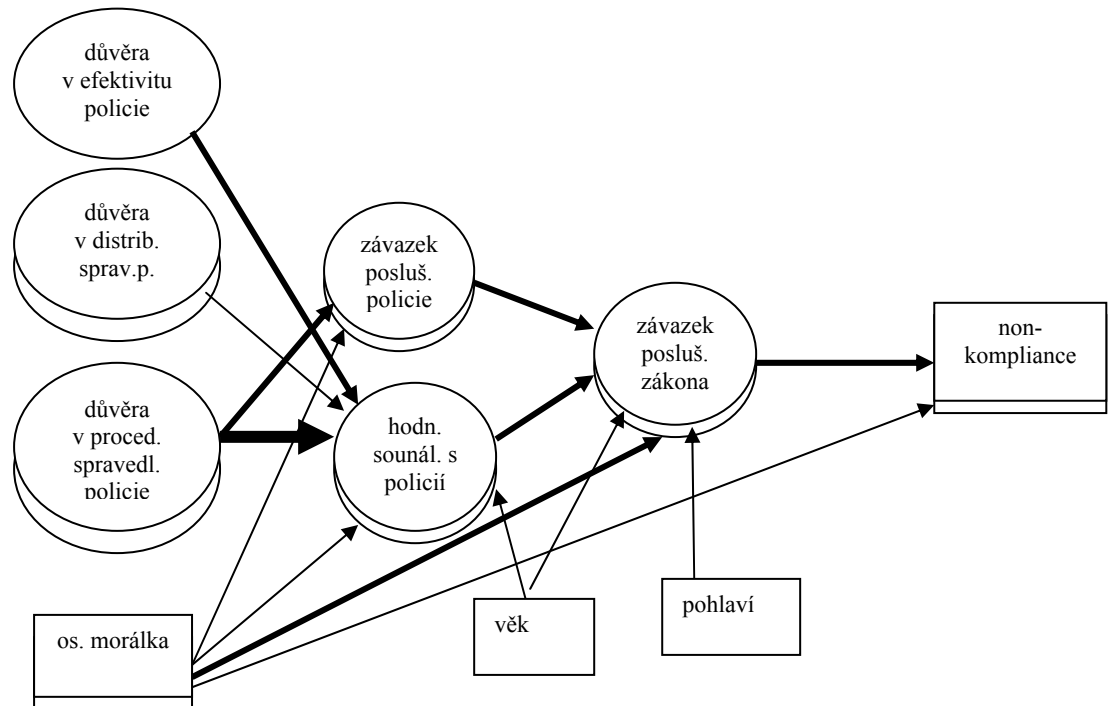
Model 2 vztahu důvěry v policii a trestní soudy, jejich vnímané legitimacy a **ochoty ke spolupráci** s nimi (ověřovaný pouze na datech z roku 2011) byl opět vhodnější v případě policie (relativní $\chi^2 = 4,67$, RMSEA= 0,04, CFI= 0,97, TLI= 0,95) než v případě soudů (relativní $\chi^2 = 8,27$, RMSEA= 0,05, CFI= 0,91, TLI= 0,86). I když dle statistiky chí kvadrát byla nulová hypotéza zamítnuta v obou případech, výsledný model pro policii (viz obr. 9) se dle uvedených indexů shody ukazuje jako přijatelný. V obou modelech byla opět nesignifikantní stezka A (vztah subjektivního rizika postihu a ochoty ke spolupráci) a pouze slabě signifikantní stezka B (přímý vztah osobní morálky a ochoty ke spolupráci). U modelu pro soudy se na ochotě ke spolupráci navíc podílí i vnímaná procedurální spravedlnost soudů (0,11). Hodnoty standardizovaných regresních koeficientů pro model 2 jsou uvedeny v příloze. U modelu determinant ochoty ke spolupráci 2p se oproti modelu determinant compliance 1p ukazují jako relativně výraznější vlivy osobní morálky a závazku poslušnosti policie (přímé i nepřímé), navíc se na ochotě spolupracovat odráží i vliv vnímané hodnotové sounáležitosti s policií. U modelu determinant ochoty spolupráce 2s se oproti modelu determinant compliance 1s zapojuje navíc přímý vliv důvěry v procedurální spravedlnost soudů na ochotu spolupracovat, naopak chybí přímý vliv závazku poslušnosti soudů a důvěry v distributivní spravedlnost soudů. Diference mezi modely 1 a 2 tak nevykazují stabilní vzorec, který by bylo možné interpretovat.

Model 3 byl sestaven z výsledného modelu 1p a dichotomizované proměnné „**spokojenost s kontaktem s policií**“ (ověřován pouze na datech z roku 2011). Signifikantní vliv měla proměnná spokojenosti s kontaktem na všechny složky důvěry v policii (skupina

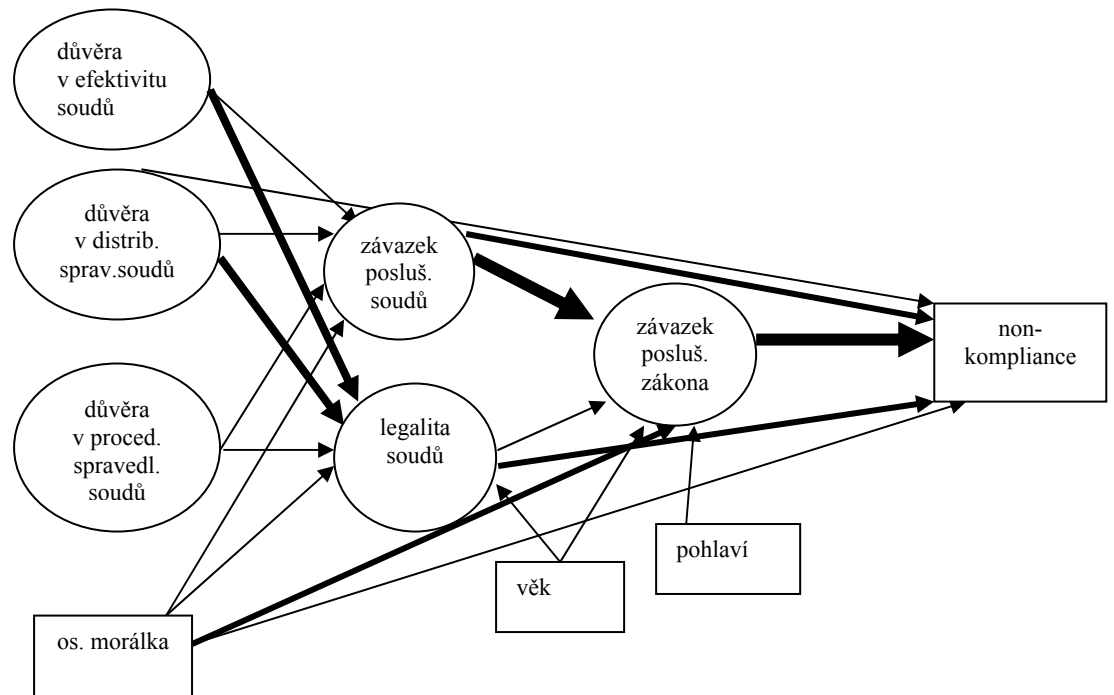
nespokojených měla větší tendenci policii nedůvěřovat), vztahy spokojenosti s kontaktem s policií k dalším proměnným nebyly signifikantní. Hypotéza o shodě odhadované a pozorované kovarianční matice byla dle chí kvadrát testu zamítnuta, nicméně dle indexů shody (relativní $\chi^2 = 3,60$, RMSEA=0,06, CFI=0,93, TLI=0,90) se model ukázal jako přijatelný. Rozhodla jsem se dále otestovat model 1p zvlášť pro skupinu s kontaktem spokojených (N=453) a pro skupinu nespokojených či neutrálních (N=339) – model 1k. Pro obě skupiny se jako relativně nejdůležitější prediktor non-kompliance se zákonem ukázal závazek poslušnosti se zákonem (přičemž standardizovaný regresní koeficient byl vyšší pro skupinu spokojených s kontaktem, -0,45 oproti -0,36), u skupiny spokojených zůstal signifikantní i slabý vliv morálky (u nespokojených je vliv morálky pouze nepřímý, a to přes závazek poslušnosti zákona). Na základě těchto výsledků lze předpokládat, že **kompliance se zákonem je přinejmenším zčásti ovlivňována přímou osobní zkušeností s policií.**

Model 1r byl testován jako model 1p zvlášť pro skupinu těch, kteří kladou důraz na **hodnotu rovnosti** (N=1516), a pro skupinu těch, pro které má rovnost relativně slabší význam (N=870). U osob, které kladly důraz na rovnost, měl dle očekávání mírně **větší vliv faktor důvěry v procedurální spravedlnost** (standardizovaný regresní koeficient ve vztahu k hodnotové sounáležitosti s policií byl 0,51 oproti 0,43). Toto zjištění podporuje vztahování významu procedurální spravedlnosti k hodnotové orientaci na rovnost.

Obr. 8: Výsledné strukturální modely 1 pro policii a soudy vztahu normativních a instrumentálních faktorů k non-komplianci se zákonem v českém prostředí (ESS 2010, N=2386)

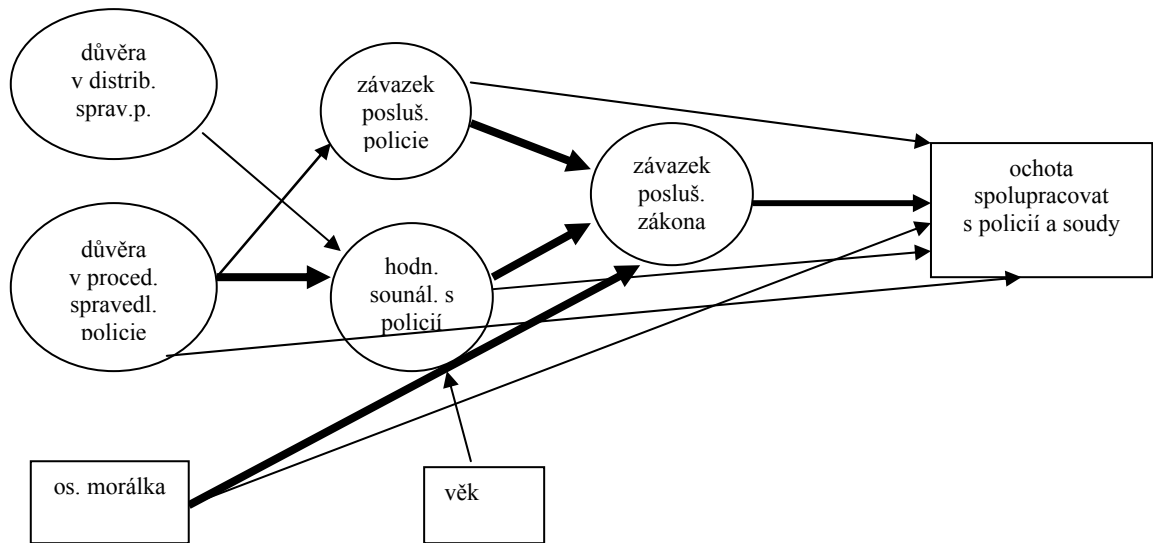
$\chi^2 = 737$, $df = 156$, $p < 0,0005$. CFI= 0,96, TLI=0,95, RMSEA=0,04.

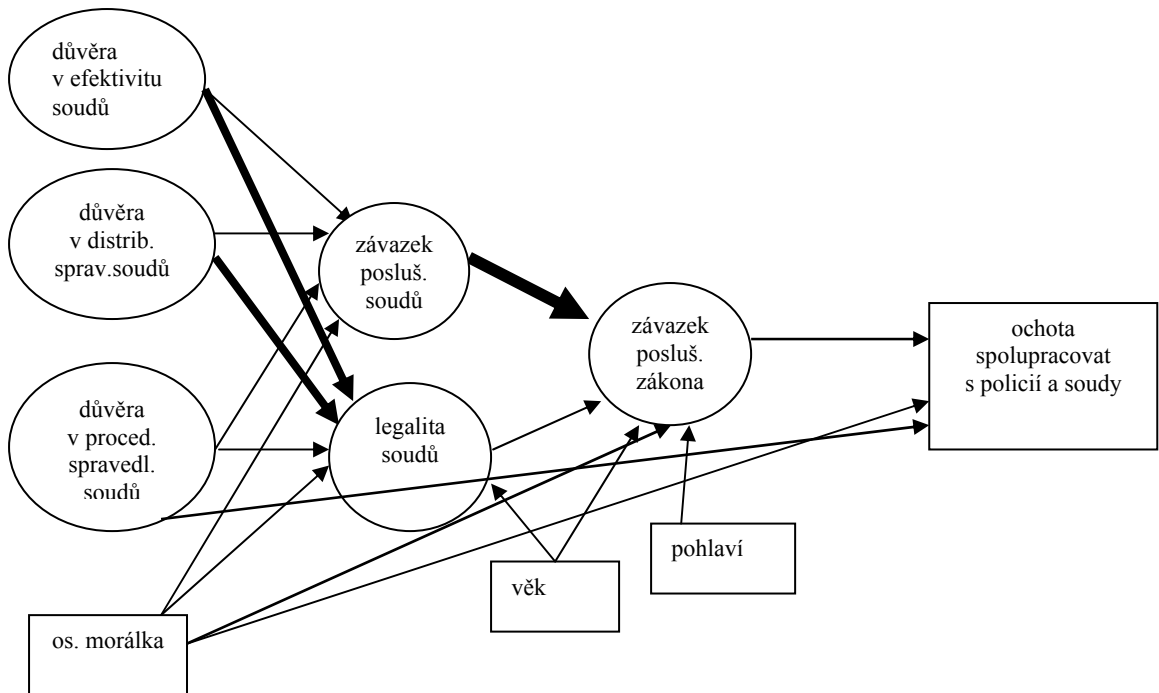
$\chi^2 = 600$, $df = 62$, $p < 0,0005$. CFI=0,89, TLI=0,82; RMSEA=0,06.

Síla šipek označuje relativní velikost standardizovaných regresních koeficientů.

Obr. 9: Výsledné strukturní modely 2 pro policii a soudy vztahu normativních a instrumentálních faktorů k ochotě spolupracovat s nimi v českém prostředí (ESS 2010, N=2386)

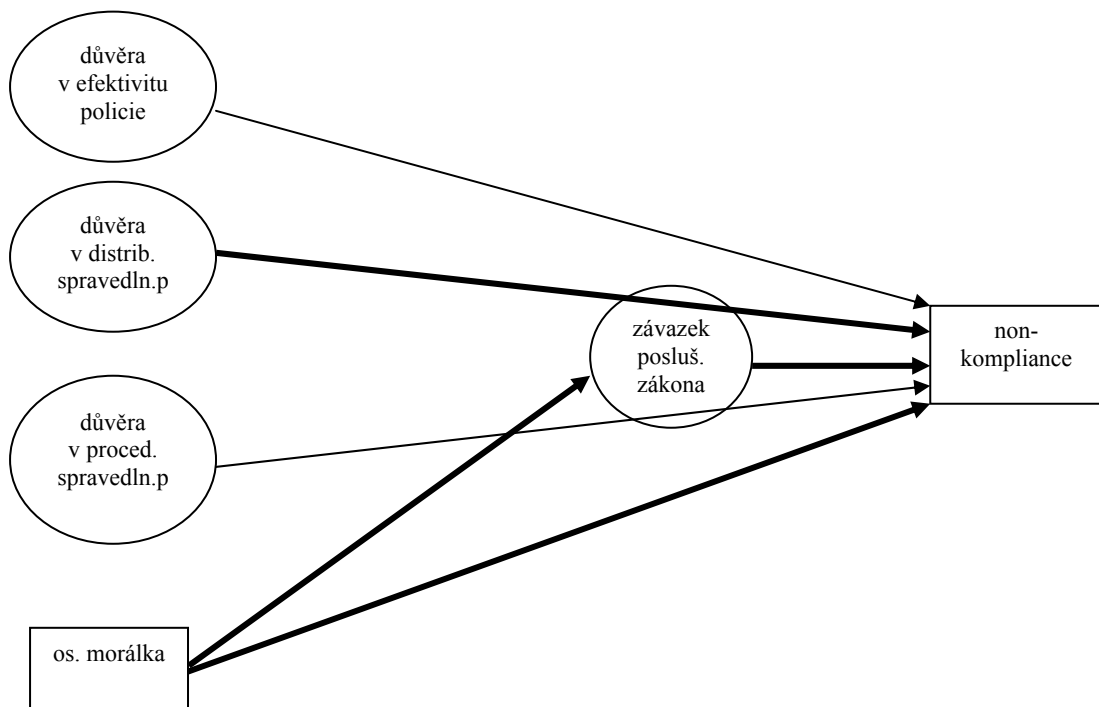
$\chi^2 = 813$, $df = 174$, $p < 0,0005$. CFI= 0,97, TLI=0,95, RMSEA=0,04.

$\chi^2 = 744$, $df = 90$, $p < 0,0005$. CFI=0,91, TLI=0,86; RMSEA=0,05.

Síla šipek označuje relativní velikost standardizovaných regresních koeficientů.

Obr. 10: Výsledný strukturní model pro policii vztahu normativních a instrumentálních faktorů k non-komplianci se zákonem v českém prostředí (Bezpečnostní rizika 1999, N=1361)

$\chi^2 = 882$, $df = 56$, $p < 0,0005$. CFI = 0,73, TLI = 0,57; RMSEA = 0,10.
Síla šipek označuje relativní velikost standardizovaných regresních koeficientů.

8 DISKUZE

Výzkumné předpoklady se v provedených analýzách potvrdily jen zčásti, což je však třeba vnímat pozitivně - výsledky statistických analýz hovoří pro větší význam procedurální spravedlnosti a normativních faktorů kompliance se zákonem i ochoty spolupracovat s policií⁸² a soudy v české společnosti, než jak bylo (zejména s ohledem na předpokládané hodnoty české společnosti) očekáváno. Je možné, že využití údaje o hodnotové orientaci české společnosti jsou zkreslené či zastaralé a česká společnost je výrazněji orientována na rovnost ve Schwartzově pojetí a na postmaterialistické hodnoty, než jak bylo odvozeno. (Vzhledem ke komparaci koeficientů v modelu pro skupinu osob orientovaných na rovnost silně a slabě se domnívám, že předpoklad vztahu orientace na rovnost a významu procedurální spravedlnosti je oprávněný). Je ale nutné si uvědomit, že orientace na rovnost není jediným teoretickým vysvětlením významu procedurální spravedlnosti – její důležitost byla interpretována i poukazem na poměrně univerzální lidskou potřebu udržení vysokého vnímaného sociálního statusu (a sebeúcty), k nimž zřejmě přispívá (Tyler 1997). To by nás mohlo vést k domněnce, že Tylerem vysledovaný efekt je poměrně univerzální napříč různými sociálními kontexty. Nicméně, i když se podařilo ověřit základní model determinace kompliance se zákonem 1p pro české prostředí tak, jak byl navržen Jacksonem et al. (2012)⁸³, pro ukazatele vztahené k soudům funguje hůře, jako neadekvátní se potom ukazuje model 1p testovaný na datech z roku 1999. Zde faktory vnímané legitimacy policie neměly na komplianci se zákonem žádný efekt. (Hypotéza 1 tak byla potvrzena jen částečně). Zjištěná neadekvátnost empirických modelů však může podle mého názoru spíše než na neplatnost Tylerových teoretických východisek poukazovat na metodologické nedostatky. Konkrétně se může jednat o nedostatečné nebo nepřesné pokrytí jednotlivých škál ukazateli, a to zejména škál legitimacy policie ve výzkumu *Bezpečnostní rizika 1999*. Stejně příčiny může mít i zjištěná horší vhodnost modelů pro soudy v datech z ESS – v dotazníku byl počet položek vztahených k soudům oproti původním návrhům z úsporných důvodů omezen. Problémům s ukazateli legitimacy odpovídá nízká vnitřní konzistence několika těchto škál. S ohledem na další výsledky provedené empirické analýzy se tedy přikláním spíše k tomu, že **Tylerem vysledovaný efekt je sociálním kontextem nezanedbatelně ovlivňován**, a to jak na makroúrovni, tak na mikroúrovni. V českých vzorcích z obou sledovaných let byl oproti

⁸² na komplianci se zákonem i na ochotu ke spolupráci s policií a soudy mají dle provedených analýz pravděpodobně vliv obdobné determinanty

⁸³ i když empiricky zjištěná významnost jednotlivých faktorů se u českého a britského vzorku částečně liší

souboru dat testovanému v Anglii a Walesu slabší přímý efekt důvěry v procedurální spravedlnost policie na vnímanou hodnotovou sounáležitost s ní a naopak relativně větší efekt důvěry v distributivní spravedlnost policie. Dále byl zjištěn poměrně nižší význam procedurální spravedlnosti oproti důvěře v distributivní spravedlnost v modelu pro data z roku 1999 oproti datům z roku 2011 (Hypotézu 4 však obecně nelze přijmout: v rámci českých dat měla důvěra v procedurální spravedlnost policie v roce 2011 výraznější dopad na vnímanou legitimitu policie a zprostředkovaně i na kompliantní jednání a ochotu spolupracovat, než ostatní složky důvěry). Pro vliv sociálního kontextu na mikroúrovni svědčí podle mého názoru potvrzení předpokládaného vlivu spokojenosti s osobní zkušeností se zástupci policie na komplianci se zákonem (potvrzena hypotéza 5).

Podle signifikance vztahu zařazených faktorů ke komplianci a standardizovaných regresních koeficientů v modelech lze odvodit, že na komplianci se zákonem má v českém prostředí obecně nejvýraznější přímý vliv **závazek poslušnosti zákona**. Významně se na komplianci podílí i **osobní morálka**, která navíc působí i nepřímo prostřednictvím faktorů legitimacy. Nebyl prokázán přímý ani zprostředkovaný vliv vnímaného rizika postihu a vnímané legality policie na komplianci (což je v rozporu s hypotézami 2 a 3, nicméně v souladu s předpoklady Tylera a Linda (2001) a závěry empirické studie Jacksona et al. (2012)). Vliv závazku poslušnosti zákona na komplianci v českém souboru se přitom ukazuje jako relativně důležitější než v britském prostředí. Navíc se přes něj přenáší vliv osobní morálky (v obou letech) a vliv vnímané hodnotové sounáležitosti s policií (v roce 2011), který v britském vzorku působí na komplianci především přímo, dokonce jako její nejvýznamnější prediktor (zatímco v Čechách neměla hodnotová sounáležitost ani v jednom ze souborů signifikantní přímý vliv na komplianci). S identifikovaným významem závazku poslušnosti zákona koresponduje silná orientace české společnosti na dodržování pravidel (dle položky Schwartzovy baterie hodnot) zjištěná v aktuálním výzkumu ESS 2010, Round 5 (dle srovnání s ostatními 26 zeměmi pomocí Nesstar Web View se ČR umístila na prvním místě). Je možné, že vedle zkušenostně budované důvěry v policii a soudy a jejich legitimacy (čemuž odpovídá potvrzení hypotézy 5) posiluje legitimitu zákona a kompliantní jednání i obecná postojeová komponenta vyplývající z hodnotové orientace české společnosti, relativně nezávisle na skutečném výkonu institucí trestní spravedlnosti.

Dalším zjištěním empirické analýzy, které by však bylo nutné dále ověřit, je slabší zapojení důvěry v procedurální spravedlnost v modelech pro soudy (1s i 2s) oproti modelům pro policii (1p a 2p) – u soudů se pro jejich vnímanou legitimitu jeví důležitější důvěra v distributivní spravedlnost a důvěra v efektivitu. Lze si to vysvětlit například nižší důvěrou v soudy oproti

policii v českém prostředí (CVVM, Šamanová 2012) a jejich nízkou vnímanou legalitou (ESS 2010 Round 5) – podle Tylera může být efekt procedurální spravedlnosti oslaben u institucí s nízkou vnímanou legitimitou - rozhodnutí takových autorit je zřejmě akceptováno spíše na základě posouzení příznivosti výsledků, než férovosti procedur (Tyler a Lind 2001).

Za hlavní limit předložené práce pokládám především odlišnou operacionalizaci konstruktů v datech z roku 1999 a 2011, která znemožňuje vyvodit jednoznačnější závěry z jejich komparace. Obecnějším nedostatkem, který by bylo možné vytknout již autorům ověřovaného modelu, je potom podle mého názoru operacionalizace compliance pomocí malého a nehomogenního výběru ukazatelů. Problematická je rovněž nízká vnitřní konzistence několika z konstruktů a nedostatečné zastoupení položek zaměřených na legitimitu soudů v roce 2011 a na legitimitu policie v roce 1999. Otázkou také je, nakolik se vnořením konstruktů závazku poslušnosti zákona pro účely ověření Tylerova modelu v evropském kontextu stává revidovaný model (bez ohledu na opodstatněnost takového kroku) spíše modelem determinant legálního cynismu, než compliance.

Navzdory těmto skutečnostem přinesla podle mého názoru provedená analýza kromě rámcových odpovědí na vytyčené otázky také řadu inspirativních podnětů pro další studium v oblasti důvěry a legitimacy institucí a compliance se zákonem. Bylo by možné na ni navázat například komparativní analýzou platnosti zjištěných vztahů pro různé sociální skupiny a vrstvy v české společnosti. Jejím vyústěním by pak mohl být upravený a rozšířený model determinant compliance a ochoty spolupracovat s institucemi trestní spravedlnosti specificky pro českou společnost. K tomuto účelu by však bylo vhodné pokusit se vytvořit kvalitnější baterii otázek zařazením nových položek do škály compliance (respektive non-compliance) se zákonem a do škál vnímané legitimacy policie a soudů.

ZÁVĚR

Předložená práce byla motivována snahou porozumět příčinám kompliantního chování v české společnosti a zároveň ověřit Tylerem postulovanou univerzálnost významu procedurální spravedlnosti ve vztahu ke komplianci a ochotě spolupracovat s policií a soudy. Za tímto účelem byla nejprve v teoretické části ilustrována sociální podmíněnost compliance a podán přehled rámcových výkladů compliance a deviance (příčemž byly nalezeny zajímavé souvislosti Tylerova výkladu compliance například s Tittlovou teorií sociální kontroly), dále bylo poukázáno na narůstající funkční význam institucionální důvěry a legitimacy v současných společnostech, a popsána empirická zjištění týkající se vlivu vnímané procedurální spravedlnosti policie a soudů na ochotu akceptovat jejich rozhodnutí a odvozeně na ochotu dodržovat zákony. Práce byla vedena úsilím o nezaujaté zhodnocení Tylerových východisek, prostor byl tedy věnován i kritice jeho modelu. Poznatky z rešerše relevantních zdrojů naznačily možnost omezené platnosti Tylerových předpokladů v české společnosti jakožto postkomunistické společnosti s relativně nízkou důvěrou v policii i soudy, přetrvávajícím korupčním klimatem a předpokládaným institucionálním odcizením. Empirické ověření revidované verze modelu a vztahů mezi jednotlivými konstrukty nicméně naznačuje platnost Tylerovy hypotézy o dominantním vlivu normativních faktorů na komplianci se zákonem i ochotu spolupracovat s institucemi trestní spravedlnosti. V rámci modelu vztaženého k policii testovaném na datech z roku 2011 se navíc potvrdil i předpoklad rozhodujícího vlivu důvěry v procedurální spravedlnost na její vnímanou legitimitu, a zprostředkovaně i na komplianci se zákonem a ochotu spolupracovat s policií a soudy. Tato zjištění mají podle mého názoru potenciál napomoci utváření efektivní trestní politiky v České republice: nejenže dokládají integrační funkci důvěry v policii v české společnosti, ale navíc naznačují i konkrétní cestu k její podpoře.

LITERATURA

BARKER, Rodney. Political legitimacy and the state. Oxford: Clarendon Press, 1990, 216 s. ISBN 0-19-827495-5.

BOND, Rod a Peter B. SMITH. Culture and conformity: A meta-analysis of studies using Asch's (1952b, 1956) line judgment task. *Psychological Bulletin* [online]. 1996, roč. 119, č. 1, s. 111-137 [cit. 2012-06-20]. ISSN 0033-2909. DOI: 10.1037/0033-2909.119.1.111. Dostupné z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0033-2909.119.1.111>

BEETHAM, David. *The legitimation of power* (1991) dle BOTTOMS, Anthony a Justice TANKEBE. Beyond Procedural Justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice. *Journal of Criminal Law & Criminology* [online]. 2012, roč. 102, č. 1, s. 119-170 [cit. 2012-06-13]. Dostupné z: http://www.law.northwestern.edu/jclc/backissues/v102/n1/1021_119.Bottoms.pdf

BORGATTA, Edgar F. a Rhonda J. MONTGOMERY. *Encyclopedia of Sociology*. 2nd ed. New York: Macmillan Reference USA, c2000, 5 v. (xxxix, 3481 p.). ISBN 00286558185.

BOTTOMS, Anthony a Justice TANKEBE. Beyond Procedural Justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice. *Journal of Criminal Law & Criminology* [online]. 2012, roč. 102, č. 1, s. 119-170 [cit. 2012-06-13]. Dostupné z: http://www.law.northwestern.edu/jclc/backissues/v102/n1/1021_119.Bottoms.pdf

BOX, Steven. *Deviance, reality and society* [online]. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971, xiii, 265 p. [cit. 2012-06-02]. ISBN 00-391-0127-4. Dostupné z: http://books.google.co.uk/books/about/Deviance_reality_and_society.html?id=StAVAAAAIAAJ

BRAITHWAITE, John. *Crime, shame, and reintegration*. New York: Cambridge University Press, 1989, viii, 226 p. ISBN 05-213-5567-2.

BRADFORD, Ben a Jonathan JACKSON. Why Britons Trust their Police. In: *Books & Ideas* [online]. 2012-03-02 [cit. 2012-06-20]. ISSN 2114-074X. Dostupné z: <http://www.booksandideas.net/Why-Britons-Trust-their-Police.html?lang=fr>

BROCKNER, Joel et al. Culture and Procedural Justice: The Influence of Power Distance on Reactions to Voice. *Journal of Experimental Social Psychology* [online]. 2001, roč. 37, č. 4, s. 300-315 [cit. 2012-06-21]. ISSN 00221031. DOI: 10.1006/jesp.2000.1451. Dostupné z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0022103100914513>

BURGER, Jerry M., Nicole MESSIAN, Alicia DEL PRADO a Carmen ANDERSON. What a Coincidence! The Effects of Incidental Similarity on Compliance. *Personality and Social Psychology Bulletin* [online]. 2004-01-01, roč. 30, č. 1 [cit. 2012-08-05]. ISSN 01461672. DOI: 10.1177/0146167203258838. Dostupné z: <http://psp.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0146167203258838>

BURIÁNEK, Jiří. Bezpečnostní rizika a jejich percepce českou veřejností. *Sociologický časopis* [online]. 2001, 37, 1, s. 43-64. ISSN 0038-0288. [cit. 2012-06-19]. Dostupné z:

http://sreview.soc.cas.cz/uploads/0598e7177b79914f698426b62bb3b09232dc430b_167_01-1BURIA.pdf

CALDEIRA, Gregory A. a James L. GIBSON. Democracy and legitimacy in the European Union: the Court of Justice and its constituents 1. *International Social Science Journal* [online]. 1997, roč. 49, č. 152, s. 209-224 [cit. 2012-08-05]. ISSN 00208701. DOI: 10.1111/j.1468-2451.1997.tb00017.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1468-2451.1997.tb00017.x>

CIALDINI, Robert B. a Noah J. GOLDSTEIN. Social Influence: Compliance and Conformity. *Annual Review of Psychology* [online]. 2004, roč. 55, č. 1, s. 591-621 [cit. 2012-08-05]. DOI: 10.1146/annurev.psych.55.090902.142015. Dostupné z: <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.psych.55.090902.142015>

Corruption Perceptions Index. Transparency International [online]. 2011 [cit. 2012-06-11]. Dostupné z <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/>

ČERMÁK, Daniel a Jana STACHOVÁ. Zdroje institucionální důvěry v České republice. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2010, roč. 46, č. 5, 683–717 [cit. 2012-05-31]. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/a2240ce10a3f970beb4dd53a9bd080a6cd8493bc_cermak%20stachova.pdf

DOGAN, Mattei. Legitimita režimů a důvěra v instituce: od klasické typologie k novým skutečnostem. *Politologická revue* [online]. 1998, č. 2, s. 111-127 [cit. 2012-06-11]. Dostupné z: http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user_upload/Pf-katedry/politologie/Politologie_1998-2_-_02e_-_Studie_-_Legitimita_rezimu_a_duvera_v_instituce_-_od_klasicke_typologi.pdf

EASTON, David. An Approach to the Analysis of Political Systems. *World Politics* [online]. 1957, roč. 9, č. 3, s. 383- [cit. 2012-08-05]. ISSN 00438871. DOI: 10.2307/2008920. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2008920?origin=crossref>

EuroJustis [online]. 2008 [cit. 2012-06-11]. Dostupné z: <http://eurojustis.eu/>

European Social Survey 2010, Round 5 [online]. 2010 [cit. 2012-06-11]. Dostupné z: <http://ess.nsd.uib.no/ess/round5/>

European Social Survey. *Round 5 Module on Trust in the Police & Courts – Final Question Design Template*. London: Centre for Comparative Social Surveys: City University London, 2011 [cit. 2012-06-11]. Dostupné z: http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CFAQFjAC&url=http%3A%2F%2Fwww.europeansocialsurvey.org%2Findex.php%3Foption%3Dcom_docman%26task%3Ddoc_download%26gid%3D893%26itemid%3D80&ei=dMYzULueGM_R4QSY1YCwCw&usq=AFQjCNGF1t-bxANgWTiMUns94_P2fYW7XQ&cad=rja

FAGAN, Jeffrey. Legitimacy and Criminal Justice. *Ohio State Journal of Criminal Law* [online]. 2008, roč. 6, č. 1, s. 123-145 [cit. 2012-06-01]. ISSN 1546-7619. Dostupné z: http://moritzlaw.osu.edu/osjcl/Articles/Volume6_1/Fagan.Intro.PDF.pdf

FRIČ, Pavol. Korupce – deviantní chování, nebo sociální dezorganizace?: Příklad české policie. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2001, roč. 37, č. 1, s. 65-72 [cit. 2012-06-22]. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/fcc676a23fd48de9b91631e673b227339f3468fc_158_01-1FRIC.pdf

FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002. 379 s. ISBN 80-86182-27-4.

GARLAND, David. *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory* (1990) dle BORGATTA, Edgar F. a Rhonda J. MONTGOMERY. *Encyclopedia of Sociology*. 2nd ed. New York: Macmillan Reference USA, c2000, 5 v. (xxxix, 3481 p.). ISBN 00286558185.

GIBSON, James L. Understandings of Justice: Institutional Legitimacy, Procedural Justice, and Political Tolerance. *Law & Society Review* [online]. 1989, roč. 23, č. 3, s. 469-496 [cit. 2012-06-12]. ISSN 00239216. DOI: 10.2307/3053830. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/10.2307/3053830?origin=crossref>

GIBSON, James L. Institutional Legitimacy, Procedural Justice, and Compliance with Supreme Court Decisions: A Question of Causality. *Law & Society Review* [online]. 1991, roč. 25, č. 3, s. 631-636 [cit. 2012-06-13]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/3053730?uid=3737856&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21101158739157>

GIBSON, James L., Gregory A. CALDEIRA a Lester K. SPENCE. Why Do People Accept Public Policies They Oppose? Testing Legitimacy Theory with a Survey-Based Experiment. *Political Research Quarterly* [online]. 2005-06-01, roč. 58, č. 2, s. 187-201 [cit. 2012-07-01]. ISSN 1065-9129. DOI: 10.1177/106591290505800201. Dostupné z: <http://prq.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/106591290505800201>

GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 158 s. Post; sv. 3. ISBN 978-80-7419-035-3.

GRIMES, Marcia. Consent, political trust and compliance: Rejoinder to Kaina's remarks on „Organizing consent“. *European Journal of Political Research* [online]. 2008, roč. 47, č. 4, s. 522-535 [cit. 2012-05-28]. ISSN 0304-4130. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2008.00774.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1475-6765.2008.00774.x>

GRØDELAND, Åse Berit. Informality, legal institutions and social norms. TRANSPARENCY INTERNATIONAL. *Global corruption report 2007: corruption in judicial systems*. London: Pluto, 2007, s. 306-309. ISBN 978-0-521-70070-2.

HARVEY, James. *World Database of Trust* [online]. University of Missouri, November 2010 [cit. 2012-08-23]. Dostupné z: <http://web.missouri.edu/~jamesha/trust/index.htm>

HOFSTEDE, Geert a R. ROSE. Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations. *Comparative Political Studies* [online]. 2nd ed. 2001-02-01, roč. 34, č. 1, s. 30-62 [cit. 2012-08-05]. ISSN 0010-4140. DOI: 0803973241. Dostupné z: <http://cps.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0010414001034001002>

HOUGH, Mike, Julian V. ROBERTS and MICHAEL J. *Understanding public attitudes to criminal justice* [online]. Maidenhead, Berkshire: Open University Press, 2005 [cit. 2012-06-14]. ISBN 978-033-5225-804. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=72D_Jti8WDYC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false

HOUGH, Mike, JACKSON, J., BRADFORD, B., MYHILL, A. and QUINTON, P. Procedural Justice, Trust and Institutional Legitimacy. *Policing: A Journal of Policy and Practice* [online]. 2010, 4, 3, 203-210. [cit. 2012-06-19]. Dostupné z: <http://policing.oxfordjournals.org/content/4/3/203.full.pdf+html>

INDERMAUR, David a Lynne ROBERTS. Confidence in the Criminal Justice System. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice* [online]. November 2009, č. 387 [cit. 2012-08-05]. ISSN 0817-8542. Dostupné z: <http://www.aic.gov.au/en/publications/current%20series/tandi/381-400/tandi387.aspx>

INGLEHART, Ronald. *Culture shift in advanced industrial society* [online]. Princeton, N.J.: Princeton University Press, c1990, xviii, 484 p. [cit. 2012-06-27]. ISBN 06-910-2296-8. Dostupné z: <http://books.google.cz/books?id=ztYnOnSgs1EC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>

INGLEHART, Ronald a Christian WELZEL. *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press, 2005, 333 p. ISBN 0521609712.

INGLEHART, Ronald. *Postmaterialist Values and the Erosion of Institutional Authority* (1997) dle SHERMAN, Lawrence W. Trust and Confidence in Criminal Justice. In: *Trust and Confidence in Criminal Justice* [online]. Washington, DC: National Institute of Justice, 2002 [cit. 2012-06-10]. Dostupné z: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/189106-1.pdf?q=ideas-in-american-policing>

JACKSON, Jonathan, B. BRADFORD, M. HOUGH, A. MYHILL, P. QUINTON a T. R. TYLER. Why do People Comply with the Law?: Legitimacy and the Influence of Legal Institutions. *British Journal of Criminology* [online]. 2012. [cit. 2012-08-14]. ISSN 0007-0955. DOI: 10.1093/bjc/azs032. Dostupné z: <http://bjc.oxfordjournals.org/cgi/doi/10.1093/bjc/azs032>

JACKSON, Jonathan a Ben BRADFORD. Crime, policing and social order: on the expressive nature of public confidence in policing. *The British Journal of Sociology* [online]. 2009, roč. 60, č. 3, s. 493-521 [cit. 2012-06-21]. ISSN 0007-1315. DOI: 10.1111/j.1468-4446.2009.01253.x. Dostupné z: <http://eprints.lse.ac.uk/23095/>

JACKSON, Jonathan, BRADFORD, B., HOUGH, M., KUHA, J., Stares, S. R., Widdop, S., Fitzgerald, R., Yordanova, M. and Galev, T. Developing European Indicators of Trust in Justice. *European Journal of Criminology* [online]. 2011, 8, 4, 267-285. [cit. 2012-06-19]. Dostupné z: <http://euc.sagepub.com/content/8/4/267.full.pdf>

JACKSON, Jonathan and POOLER, Tia and HOHL, Katrin and KUHA, Jouni and BRADFORD, Ben and HOUGH, Mike. *Trust in justice: topline results from round 5 of the*

European Social Survey. ESS topline results series, European Commission [online]. 2011b, č. 1. [cit. 2012-06-13]. Dostupné z: <http://www.europeansocialsurvey.org/>

JONES, Jeffrey. GALLUP. *Americans Most Confident in Military, Least in Congress Confidence in most institutions below their historical average* [online]. 23.6.2011, Princeton [cit. 2012-08-05]. Dostupné z: <http://www.gallup.com/poll/148163/americans-confident-military-least-congress.aspx>

KELLER, Jan. *Nejistota a důvěra, aneb, K čemu je modernitě dobrá tradice*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009, 173 s. Studie (Sociologické nakladatelství), sv. 54. ISBN 978-807-4190-025.

KELMAN, Herbert C. Compliance, Identification, and Internalization: Three Processes of Attitude Change. *Journal of Conflict Resolution* [online]. Sage Publications, Inc., March 1958, Vol. 2, No. 1, s. 51-60 [cit. 2012-06-20]. ISSN 0022-0027. DOI: 10.1177/002200275800200106. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/172844>

KLUSOVÁ, Zuzana. *Proměny mediálního obrazu Policie ČR v Mladé frontě DNES a Právu*. Brno, 2010. Diplomová práce. Katedra mediálních studií a žurnalistiky FSS MU. Vedoucí práce Jaromír Volek. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/144237/fss_m/.

KOSLOWSKY, Meni a Joseph SCHWARZWALD. The power interaction model: theory, methodology, and empirical applications. LEE-CHAI, Annette Y a John A BARGH. *The use and abuse of power: multiple perspectives on the causes of corruption* [online]. Philadelphia, Pa.: Psychology Press, c2001, s. 195-214 [cit. 2012-08-23]. ISBN 1841690228. Dostupné z: http://www.google.cz/books?hl=cs&lr=&id=Q7DmfcdVTaMC&oi=fnd&pg=PA195&dq=The+Power+interaction+model:+theory,+methodology,+and+empirical+applications.+In+The+Use+And+Abuse+of+Power&ots=NKDA3TcOX0&sig=GrIRqq2a1Gzv6xB2cpz7YxIDVpI&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20Power%20interaction%20model%3A%20theory%2C%20methodology%2Cand%20empirical%20applications.%20In%20The%20Use%20And%20Abuse%20of%20Power&f=false

KRONEBERG, Clemens, Isolde HEINTZE a Guido MEHLKOP. The Interplay of Moral Norms and Instrumental Incentives in Crime Causation. *Criminology* [online]. 2010, roč. 48, č. 1, s. 259-294 [cit. 2012-06-10]. ISSN 00111384. DOI: 10.1111/j.1745-9125.2010.00187.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1745-9125.2010.00187.x>

KUCHTA, Josef a Helena VÁLKOVÁ. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: Beck, 2005, XXIV, 544 s. ISBN 8071798134.

LATANÉ, Bibb. The psychology of social impact. *American Psychologist* [online]. 1981, roč. 36, č. 4, s. 343-356 [cit. 2012-08-21]. DOI: 10.1037/0033-295X.88.5. Dostupné z: <http://psycnet.apa.org/psycinfo/1982-01296-001>

LEUNG, Kwok a E. Allan LIND. Procedural justice and culture: Effects of culture, gender, and investigator status on procedural preferences. *Journal of Personality and Social Psychology* [online]. 1986, roč. 50, č. 6, s. 1134-1140 [cit. 2012-08-05]. ISSN 1939-1315. DOI: 10.1037/0022-3514.50.6.1134. Dostupné z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0022-3514.50.6.1134>

LIND, E a Tom R TYLER. *The social psychology of procedural justice* [online]. New York: Plenum Press, c1988, xii, 267 p. [cit. 2012-08-05]. ISBN 03-064-2726-5. Dostupné z: http://www.google.cz/books?hl=cs&lr=&id=oyXZ5IM0J8MC&oi=fnd&pg=PA1&dq=tyler+1988+procedural&ots=QqIGyQGYb1&sig=-wbbwqAHtv1X2vFyy0D_EfRE6Xc&redir_esc=y#v=onepage&q=tyler%201988%20procedural&f=false

LINEK, Lukáš. *Zrazení snu?: struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, 259 s. Studie (Sociologické nakladatelství), sv. 62. ISBN 978-807-4190-292.

LUHMANN, Niklas. *Vertrauen: Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. 2., erweiterte Aufl. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1973. 119 s. ISBN 3-432-01767-7.

MACCOUN, Robert J. a Tom R. TYLER. The basis of citizens' perceptions of the criminal jury: Procedural fairness, accuracy, and efficiency. *Law and Human Behavior* [online]. 1988, roč. 12, č. 3, s. 333-352 [cit. 2012-08-05]. ISSN 1573-661x. DOI: 10.1007/BF01044389. Dostupné z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1007/BF01044389>

MARIEN, Sofie a Marc HOOGHE. Does political trust matter? An empirical investigation into the relation between political trust and support for law compliance. *European Journal of Political Research* [online]. 2011, roč. 50, č. 2, s. 267-291 [cit. 2012-08-05]. ISSN 03044130. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2010.01930.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1475-6765.2010.01930.x>

MCCLUSKEY, John D. *Police requests for compliance: coercive and procedurally just tactics* [online]. New York: LFB Scholarly Pub., 2003, vii, 213 p. [cit. 2012-05-21]. Criminal justice (LFB Scholarly Publishing LLC). ISBN 19-312-0261-3. Dostupné z: http://books.google.cz/books/about/Police_Requests_for_Compliance.html?id=JHAHAAAACAAJ&redir_esc=y

MCEWEN, Craig a Richard MAIMAN. Mediation in Small Claims Court: Achieving Compliance through Consent. *Law & Soc'y Review* [online]. 1984, roč. 18, č. 11 [cit. 2012-08-05]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/3053479?uid=3737856&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21101164998387>

MCKNIGHT, D. Harrison, Vivek CHOUDHURY a Charles KACMAR. Developing and Validating Trust Measures for e-Commerce: An Integrative Typology. *Information Systems Research* [online]. 2002, roč. 13, č. 3, s. 334-359 [cit. 2012-08-05]. ISSN 1047-7047. DOI: 10.1287/isre.13.3.334.81. Dostupné z: <http://isr.journal.informs.org/cgi/doi/10.1287/isre.13.3.334.81>

MEARES, Tracey L. Norms, legitimacy and law enforcement. *Oregon Law Review* [online]. 2000, roč. 79, č. 2, s. 391-415 [cit. 2012-06-23]. ISSN Oregon Law Review. Dostupné z: <http://law.uoregon.edu/org/olrold/archives/79/79olr391.pdf>

MISHLER, W. a R. ROSE. What Are the Origins of Political Trust?: Testing Institutional and Cultural Theories in Post-communist Societies. *Comparative Political Studies* [online]. 2001-02-01, roč. 34, č. 1, s. 30-62 [cit. 2012-08-05]. ISSN 0010-4140. DOI:

10.1177/0010414001034001002. Dostupné z:
<http://cps.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0010414001034001002>

MISZTAL, Barbara A. Normality and Trust in Goffman's Theory of Interaction Order. *Sociological Theory* [online]. 2001, roč. 19, č. 3, s. 312-324 [cit. 2012-08-05]. ISSN 0735-2751. DOI: 10.1111/0735-2751.00143. Dostupné z:
<http://stx.sagepub.com/lookup/doi/10.1111/0735-2751.00143>

MISZTAL, Barbara A. Trust in modern societies: the search for the bases of social order. Cambridge, Mass.: Blackwell Publishers, Inc., 1996, vi, 296 p. ISBN 07-456-1634-8.

MYHILL, Andy a Kristi BEAK. Public Confidence in the Police. *National Police Improvement Agency* [online]. 2008 [cit. 2012-07-01]. Dostupné z:
<http://library.npia.police.uk/docs/npia/public-confidence-in-the-police.pdf>

NAGIN, Daniel S. Criminal Deterrence Research at the Outset of the Twenty-First Century. *Crime and Justice* [online]. 1998, Vol. 23, s. 1-42 [cit. 2012-06-17]. ISSN 2158-9119. Dostupné z:
<http://www.jstor.org/discover/10.2307/1147539?uid=3737856&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21101157857737>

Nesstar Web View [online]. 2012 [cit. 2012-07-01]. Dostupné z:
<http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview>

NOOTEBOOM, B. *Trust: forms, foundations, functions, failures, and figures*. Northampton, MA: E. Elgar Pub., c2002, xii, 231 p. ISBN 18-406-4545-8.

NYE, Joseph S, Philip ZELIKOW, Joseph S. NYE, JR. *Why people don't trust government* [online]. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1997, s. 237-252 [cit. 2012-06-04]. ISBN 9780674940574. Dostupné z:
<http://books.google.cz/books?id=Ee9TMSvER7sC&pg=PR4&lpg=PR4&dq=zelikow+Why+people+don%27t+trust+government&source=bl&ots=cppY75QlNs&sig=GsVPfKHYYE14UGy46bl5rAAvnUw&hl=cs#v=onepage&q=zelikow%20Why%20people%20don%27t%20trust%20government&f=false>

PARSONS, Talcott. *The social system*. Repr. London: Routledge and K. Paul, 1967. 18, 575 s.

PATERNOSTER, Raymond, Robert BRAME, Ronet BACHMAN a Lawrence W. SHERMAN. Do Fair Procedures Matter? The Effect of Procedural Justice on Spouse Assault. *Law & Society Review* [online]. 1997, roč. 31, č. 1 [cit. 2012-08-05]. DOI: 10.3886/ICPSR20343.v1. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable>

PAVITT, Charles. *Small group communication: A theoretical Approach* [online]. 1998. [cit. 2012-06-20]. Dostupné z <http://www.udel.edu/communication/COMM356/pavitt/chap6.htm>

POWELL, Walter W a Paul DIMAGGIO. *The New institutionalism in organizational analysis* [online]. Chicago: University of Chicago Press, c1991, vii, 478 p. [cit. 2012-08-05]. ISBN 02-266-7709-5. Dostupné z
http://books.google.cz/books/about/The_New_Institutionalism_in_Organization.html?id=97GsdTk6AJMC&redir_esc=y

PRATT, Travis C. et al. The Empirical Status of Deterrence Theory A MetaAnalysis. CULLEN et al. *Taking stock: the status of criminological theory* [online]. 2.nd printing. Somerset, N.J: Transaction, 2009, s. 367-396 [cit. 2012-06-17]. ISBN 9781412808569. Dostupné z: http://www.google.cz/books?hl=cs&lr=&id=4Apx0EeqCJEC&oi=fnd&pg=PA367&dq=The+Empirical+Status+of+Deterrence+Theory+A+MetaAnalysis&ots=iF-Lg8A-RD&sig=U6c6JogiRrOxDTRrOSKpM6Hm1gk&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20Empirical%20Status%20of%20Deterrence%20Theory%20A%20MetaAnalysis&f=false

PRUDKÝ, Libor. *Inventura hodnot: výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009, 341 p. Edice Novověk, sv. 6. ISBN 80-200-1751-8.

PRUITT, Dean G., Robert S. PEIRCE, Neil B. MCGILLICUDDY, Gary L. WELTON a Lynn M. CASTRIANNO. Long-term success in mediation. *Law and Human Behavior* [online]. 1993, roč. 17, č. 3, s. 313-330 [cit. 2012-08-05]. ISSN 1573-661x. DOI: 10.1007/BF01044511. Dostupné z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1007/BF01044511>

PŘIBÁŇ, Jiří. *Právní symbolismus: o právu, času a evropské identitě*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2007, 271 s. Filosofie a sociální vědy, sv. 25. ISBN 978-807-0072-660.

RABUŠIC, Ladislav a Petr MAREŠ. Je česká společnost anomická?. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1996, roč. 32, č. 2, s. 175-187 [cit. 2012-05-31]. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/584b5537d0d8a8dde6b32d3ccbb3b4f1fb464d3e_305_175R-AMAR.pdf

REISIG, Michael D., Jason BRATTON a Marc G. GERTZ. The Construct Validity and Refinement of Process-Based Policing Measures. *Criminal Justice and Behavior* [online]. 2007-06-18, roč. 34, č. 8, s. 1005-1028 [cit. 2012-06-11]. ISSN 0093-8548. DOI: 10.1177/0093854807301275. Dostupné z: <http://cjb.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0093854807301275>

ROBINSON, Paul H. a DARLEY, John M. Does Criminal Law Deter? A Behavioral Science Investigation. *Oxford Journal of Legal Studies* [online]. 2004, s. 173-205 [cit. 2012-06-17]. Dostupné z <http://ssrn.com/abstract=660742>

ŘEHÁK, Jan. Kvalita dat I. Klasický model měření reliability a jeho praktický aplikační význam [online]. *Sociologický časopis*. 1998, roč. 34, č. 1, s. 51-60. ISSN 0038-0288. [cit. 2012-08-05]. Dostupné z: http://www.sreview.soc.cas.cz/uploads/389b3cf65186445eef2589a057e29b7a27ab4e56_237_195REHAK.pdf

SAMPSON, Robert J. a Dawn Jeglum BARTUSCH. Legal Cynicism and (Subcultural?) Tolerance of Deviance: The Neighborhood Context of Racial Differences. *Law and Society Review* [online]. 1998, roč. 32, č. 4, s. 777-804 [cit. 2012-06-16]. ISSN 0023-9216. Dostupné z: http://scholar.harvard.edu/sampson/files/1998_lsr_bartusch.pdf

SEDLÁČKOVÁ, Markéta. *Role důvěry v demokratickém systému*. Praha, 2009. Disertační práce FF UK, 190 s. Vedoucí práce Georges Mink.

SEDLÁČKOVÁ, Markéta, Jiří ŠAFR a Julia HÄUBERER. Sociální důvěra – ukazatel společenské soudržnosti: teorie a empirický model původu v české společnosti. In: *Studia sociální struktury: Pracovní texty No. 16* [online]. 2009 [cit. 2012-06-19]. Dostupné z: <http://sdilenihodnot.soc.cas.cz/getfile.php?file=77375676&filename=WP16-SedlackovaSafrHauberer.pdf>

SEDLÁČKOVÁ, Markéta. Role důvěry v demokratickém systému: dvacetiletý vývoj v České republice. In: *SEMINÁŘ SOÚ AV ČR: 19. května 2011* [online]. 2011 [cit. 2012-06-16]. Dostupné z: http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CEEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.soc.cas.cz%2Fdownload%2F1161%2F2011-05-19_Sedlackova_prezentace.pdf&ei=oc0yUL7eNoXHsgaEvoDYDA&usq=AFQjCNEBgGk5RsuG0zh-6JvxQnWxqdGxfg

SHERMAN, Lawrence W. Trust and Confidence in Criminal Justice. In: *Trust and Confidence in Criminal Justice* [online]. Washington, DC: National Institute of Justice, 2002 [cit. 2012-06-10]. Dostupné z: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/189106-1.pdf?q=ideas-in-american-policing>

SCHULHOFER, Stephen J., TYLER, Tom and HUQ, Aziz Z. American Policing at a Crossroads. *Journal of Criminal Law and Criminology* [online]. NYU School of Law, Public Law Research Paper No. 10-55; U of Chicago, Public Law Working Paper No. 337. 2010 [cit. 2012-06-16]. Dostupné z: <http://ssrn.com/abstract=1663819>

SCHWARTZ, Shalom H. Mapping and interpreting cultural differences around the world. In: VINKEN, Henk et al. *Comparing cultures: dimensions of culture in a comparative perspective*. Boston: Brill, 2004, s. 43-73. ISBN 9789004131156.

SMITH, David J. The Foundations of Legitimacy. TYLER, Tom R. *Legitimacy and criminal justice: international perspectives* [online]. New York: Russell Sage Foundation, c2007, s. 30-60 [cit. 2012-06-21]. ISBN 978-087-1548-764. Dostupné z: http://www.google.cz/books?hl=cs&lr=&id=bUARjCPJ-VAC&oi=fnd&pg=PA30&dq=he+Foundation+of+Legitimacy.+smith&ots=dWjGxEhwQj&sig=KKLwFTk8uVfK7DQNweK8w1yoXVE&redir_esc=y#v=onepage&q=he%20Foundation%20of%20Legitimacy.%20smith&f=false

SOUKUP, Petr. *Čím větší, tím lepší (aneb mýty o reliabilitě)* [online]. [cit. 2012-08-05]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=242&lst=112>

STEM. *České armádě důvěřuje přes 60 % občanů, policii zhruba polovina lidí: Tisková zpráva z výzkumu STEM Trendy 2/2012*. 16.3.2012 [cit. 2012-08-05]. Dostupné z: <http://www.stem.cz/clanek/2382>

SUNSHINE, Jason a Tom R. TYLER. The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing. *Law* <html_ent glyph="&" ascii="> [online]. 2003, roč. 37, č. 3, s. 513-548 [cit. 2012-08-05]. ISSN 0023-9216. DOI: 10.1111/1540-5893.3703002. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/1540-5893.3703002>

SZTOMPKA, Piotr. *Trust: a sociological theory* [online]. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999. Cambridge cultural social studies [cit. 2012-08-05]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=2000682>

ŠAMANOVÁ, Gabriela. *Důvěra některým institucím veřejného života – březen 2012* [online]. CVVM, 2012 [cit. 2012-08-05]. Dostupné z: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101268s_ov120411a.pdf

ŠIKL, Radovan. *Faktory ovlivňující konformní jednání*. Brno: Akademie věd České republiky, Psychologický ústav, 1998, 7 s. ISBN 80-238-5774-6.

THIBAUT, John a Laurens WALKER. *Procedural Justice: A Psychological Analysis* (1975) dle TYLER, Tom R. a Allan LIND. Procedural Justice. SANDERS, Joseph a V. Lee HAMILTON. *Handbook of justice research in law* [online]. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, c2001, s. 65-92 [cit. 2012-07-01]. ISBN 9780306463402. Dostupné z: <http://www.springerlink.com/content/k32725u27x3t7811>

TITTLE, Charles R. Refining control balance theory. *Theoretical Criminology* [online]. 2004-11-01, roč. 8, č. 4, s. 395-428 [cit. 2012-05-31]. ISSN 1362-4806. DOI: 10.1177/1362480604046657. Dostupné z: <http://tcr.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/1362480604046657>

TITTLE, Charles R. *Sanctions and social deviance: The question of deterrence* (1980) dle BORGATTA, Edgar F. a Rhonda J. MONTGOMERY. *Encyclopedia of Sociology*. 2nd ed. New York: Macmillan Reference USA, c2000, 5 v. (xxxix, 3481 p.). ISBN 00286558185.

TOBY, Jackson. Is punishment necessary? (1964) dle BORGATTA, Edgar F. a Rhonda J. MONTGOMERY. *Encyclopedia of Sociology*. 2nd ed. New York: Macmillan Reference USA, c2000, 5 v. (xxxix, 3481 p.). ISBN 00286558185.

TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Vyd. 2., v nakladatelství Academia 1. Praha: Academia, 2000, 624 s. ISBN 8020008292.

Transparentnost a důvěryhodnost výkonu spravedlnosti: sborník z konference konané 4.12.2008 v Praze [online]. Editor Stanislav Beránek. Praha: Transparency International - Česká republika, 2009, 112 s. [cit. 2012-08-05]. ISBN 978-80-87123-07-2. Dostupné z: http://www.transparency.cz/doc/justice_sbornik.pdf

TRAXLEROVÁ, Marie. Jak měřit bezmocnost: předběžné výsledky. *Data a výzkum: SDA Info* [online]. 2008, roč. 2, č. 1, s. 7-29 [cit. 2012-06-19]. Dostupné z: http://dlib.lib.cas.cz/4111/1/DaV08_01_p07_29.pdf

TUČEK, Milan. *Jaké chování je pro nás morálně přijatelné?* [online]. CVVM, 11.4.2012 [cit. 2012-06-13]. Dostupné z: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101268s_ov120411a.pdf

TURK, Austin. *Criminality and legal order* (1969) dle BORGATTA, Edgar F. a Rhonda J. MONTGOMERY. *Encyclopedia of Sociology*. 2nd ed. New York: Macmillan Reference USA, c2000, 5 v. (xxxix, 3481 p.). ISBN 00286558185.

TWYMAN, Matt, Nigel HARVEY a Clare HARRIES. Trust in motives, trust in competence: Separate factors determining the effectiveness of risk communication. *Judgment and Decision*

Making [online]. 2008, roč. 3, č. 1 [cit. 2012-08-05]. Dostupné z:
<http://journal.sjdm.org/bb10/bb10.html>

TYLER, Tom R. Why people obey the law? (1990) dle BOTTOMS, Anthony a Justice TANKEBE. Beyond Procedural Justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice. *Journal of Criminal Law & Criminology* [online]. 2012, roč. 102, č. 1, s. 119-170 [cit. 2012-06-13]. Dostupné z:
http://www.law.northwestern.edu/jclc/backissues/v102/n1/1021_119.Bottoms.pdf

TYLER, Tom R. *Why people obey the law* [online]. Princeton, N.J.: Princeton University Press, c2006, vii, 299 p. [cit. 2012-08-05]. ISBN 06-911-2673-9. Dostupné z:
http://books.google.cz/books?id=77G9sCO_MKIC&dq=mcewen+a++1984&hl=cs&source=gb_s_navlinks_s

TYLER, Tom R. Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law (2003) dle BOTTOMS, Anthony a Justice TANKEBE. Beyond Procedural Justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice. *Journal of Criminal Law & Criminology* [online]. 2012, roč. 102, č. 1, s. 119-170 [cit. 2012-06-13]. Dostupné z:
http://www.law.northwestern.edu/jclc/backissues/v102/n1/1021_119.Bottoms.pdf

TYLER, Tom R. The Psychology of Legitimacy: A Relational Perspective on Voluntary Deference to Authorities. *Personality and Social Psychology Review* [online]. 1997, roč. 1, č. 4, s. 323-345 [cit. 2012-08-14]. ISSN 1088-8683. DOI: 10.1207/s15327957pspr0104_4. Dostupné z: http://psr.sagepub.com/cgi/doi/10.1207/s15327957pspr0104_4

TYLER, Tom R. a Yuen J. HUO. *Trust in the law: encouraging public cooperation with the police and courts* [online]. New York: Russell Sage Foundation, c2002, xvi, 248 p. [cit. 2012-06-03]. ISBN 08-715-4889-5. Dostupné z:
<http://books.google.cz/books?id=L5EQ7iN5kiUC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>

TYLER, Tom R. a Allan LIND. Procedural Justice. SANDERS, Joseph a V. Lee HAMILTON. *Handbook of justice research in law* [online]. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, c2001, s. 65-92 [cit. 2012-07-01]. ISBN 9780306463402. Dostupné z: <http://www.springerlink.com/content/k32725u27x3t7811>

URBÁNEK, Tomáš. *Strukturální modelování v psychologii*. Brno: Pavel Křepela, 2000, 234 p. ISBN 80-902-6534-0.

USLANER, Eric M. *The moral foundations of trust: international perspectives*. New York: Cambridge University Press, 2002, xiii, 298 p. ISBN 05-210-1103-5.

VAN DER TOORN, Jojanneke, Tom R. TYLER a John T. JOST. More than fair: Outcome dependence, system justification, and the perceived legitimacy of authority figures. *Journal of Experimental Social Psychology* [online]. 2011, roč. 47, č. 1, s. 127-138 [cit. 2012-08-05]. ISSN 00221031. DOI: 10.1016/j.jesp.2010.09.003. Dostupné z:
<http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S002210311000209X>

Velký sociologický slovník: I. svazek A-O. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, 749 s. ISBN 80-7184-164-1.

Velký sociologický slovník: II. svazek P-Z. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, s.749-1627. ISBN 80-718-4310-5.

VLACHOVÁ, Klára. Legitimita demokracie a důvěra v instituce v České republice. *Sociální studia* [online]. 2001, č. 6, s. 23-45 [cit. 2012-08-05]. ISSN 1803-6104. Dostupné z: http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CEIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fsocstudia.fss.muni.cz%2Fpristup.php%3Fsoubor%3D080319142158.pdf&ei=kMsyUL-dIY7ntQaEuICoBQ&usg=AFQjCNEDIT8s5rA-OMX_Dm2mbC14Et0rdQ

WEBER, Max. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. 1. čes. vyd. Překlad Jan Škoda. Praha: Mladá fronta, 1997, 294 s. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 11. ISBN 80-204-0611-5.

WEBER, Max, Translated by A.M. Henderson and Talcott PARSONS, edited with an introduction by Talcott PARSONS. *The theory of social and economic organization*. Reprint. New York: Free Press, 1964. ISBN 06-848-3640-8.

WIKSTROM, Per-Olof. The Explanation of Crime: Context, Mechanisms, and Development (2006) dle KRONEBERG, Clemens, Isolde HEINTZE a Guido MEHLKOP. The Interplay of Moral Norms and Instrumental Incentives in Crime Causation. *Criminology* [online]. 2010, roč. 48, č. 1, s. 259-294 [cit. 2012-06-10]. ISSN 00111384. DOI: 10.1111/j.1745-9125.2010.00187.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1745-9125.2010.00187.x>

ZAPLETAL, Josef. Zločin jako volba: K neoklasickým kriminologickým teoriím. *Kriminalistika* [online]. 2003, roč. 36, č. 3 [cit. 2012-08-05]. Dostupné z: http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2003/03_03/zapletal.html

ZUCKER, Lynne. Production of Trust: Institutional Sources of Economic Structure, 1840 - 1920. *Research in Organizational Behavior* [online]. 1986, č. 8 [cit. 2012-08-05]. Dostupné z: <http://psycnet.apa.org/psycinfo/1988-10420-001>

SEZNAM PŘÍLOH

1. Dotazník Bezpečnostní rizika 1999 (vybrané položky)
2. Přehled otázek dle počtu platných odpovědí, rozsahu škál, průměrů a odchylek odpovědí
3. Přehled chybějících hodnot v datových souborech podle jednotlivých proměnných
4. Korelace mezi škálami modelu (ESS 2010)
5. Korelace mezi škálami modelu (Bezpečnostní rizika 1999)
6. Standardizované koeficienty parametrů modelu 1p (ESS 2010)
7. Standardizované koeficienty parametrů modelu 1s (ESS 2010)
8. Standardizované koeficienty parametrů modelu 2p (ESS 2010)
9. Standardizované koeficienty parametrů modelu 1p (Bezpečnostní rizika 1999)